

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ**

POLİS AKADEMİYASI

KRİMİNALİSTİKA

KRİMİNALİSTİK METODİKA

(dinləyicilər üçün mühazirələr toplusu)

**Azərbaycan Respublikası
təhsil nazirinin 12 mart
2012-ci il tarixli 360 nömrəli
əmri ilə dərs vəsaiti kimi
təsdiq edilmişdir**

Bakı 2012

Dərs vəsaiti Polis Akademiyasının “Kriminalistika” kafedrasında hazırlanmışdır.

Müəlliflər kollektivi:

Polis Akademiyasının «Kriminalistika» kafedrasının rəisi, polis polkovniki, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru Allahverdi Mahmudov, baş müəllim, polis polkovnik-leytenantı Ələkbər Allahverdiyev, müəllimlər: polkovnik-leytenantı Rasim İsaqov, polis kapitanı Nuru Həsənov, AMEA-nın Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun böyük elmi işçisi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bəxtiyar Əliyev.

Elmi redaktor: Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzinin direktoru, hüquq elmləri doktoru Fuad Cavadov.

Rəy verənlər:

- Hüquq elmləri doktoru, professor Kamil Səlimov;
- Hüquq elmləri doktoru, professor Cavanşir Süleymanov;
- Hüquq elmləri doktoru Mithəd Qəfərov;
- Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Rəsul Rüstəmov.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....	5
Mövzu 13. Kriminalistik metodikanın ümumi müddəaları. İləyöyëëëë üeíàéýòèàð ãðóí òýðýòèíäýí òþðýäèèèø üeíàéýòèí àðàøäüðüèìàñû îàðíäèèàñûíúí ýñàñèàðû.....	6
Mövzu 14. Qəsdən adam öldürmə və cinsi cinayətlərin araşdırma metodikası	31
Mövzu 15. Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin araşdırılma metodikası.....	60
Mövzu 16. Mənimsəmə israf etmə və dələduzluq cinayətlərin araşdırılması metodikası.....	72
Mövzu 17. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin araşdırılması metodikası.....	97
Mövzu 18. Terror xarakterli cinayətlərin araşdırılması metodikası.....	105
Mövzu 19. Xuliqanlıq istehsalat təhlükəsizliyi və yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması ilə əlaqədar cinayətlərin araşdırma metodikası.....	132
Mövzu 20. Narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin araşdırma metodikası.....	149
Mövzu 21. Ekoloji və hərəkət təhlükəsizliyi, nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərin araşdırılması metodikası.....	178
Mövzu 22. Kompüter informasiya sahəsində, rüşvətxorluq və korrupsiya xarakterli cinayətlərin araşdırılması metodikası.....	223
Ədəbiyyat.....	241

ÖN SÖZ

Kriminalistika elmi bir əsrdən artıq dövr ərzində cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində özünün layiqli töhfələrini verməkdədir. Kriminalistika mərhələ-mərhələ inkişaf etmiş, müasir tələblərə cavab verən elmi-texniki vasitələrin tətbiqi üzrə səmərəli üsul və metodlar, istintaq hərəkətlərinin təşkili, həyata keçirilməsinin taktiki və psixoloji üsulları, həmçinin son zamanlar təşəkkül tapmış yeni növ cinayətlərin araşdırılma metodikası ilə bağlı tövsiyələr işləyib hazırlamışdır. Kriminalistika elminin inkişafı ilə bağlı son illər respublikamızda elmi-tədqiqat işləri aparılmış, elmi məqalələr dərc olunmuş, yeni monoqrafiyalar və digər tədris-metodik vəsaitlər nəşr etdirilmişdir.

Dərs vəsaitinin I hissəsinə əsasən kriminalistik nəzəriyyə, kriminalistik texnika və kriminalistik taktikaya aid mövzular, II hissəsinə isə ayrı-ayrı cinayətlərin araşdırma metodikasına (kriminalistik metodika) aid mövzular daxil edilmişdir.

Dərs vəsaiti Polis akademiyasının dinləyiciləri üçün nəzərdə tutulmuş «Kriminalistika» fənni üzrə tədris proqramına uyğun tərtib edilmişdir. Həmçinin ümid edirik ki dərs vəsaiti digər ali təhsil ocaqlarında «Hüquqşünaslıq» ixtisası üzrə təhsil alan tələbələr, hüququ-mühafizə orqanlarının əməkdaşları tərəfindən də geniş istifadə ediləcəkdir.

Sözsüz ki, dərs vəsaiti müəyyən çatışmazlıq və qüsurlardan xali deyildir. Ona görə də müəlliflər onun məzmununa dair verilən təklif və iradlara görə hər bir oxucuya əvvəlcədən öz minnətdarlığını bildirir.

MÖVZU № 13. Kriminalistik metodikanın ümumi müddələri. İstintaqın mərhələləri

1. Kriminalistika metodikasının anlayışı, mahiyyəti, sistemi və prinsipləri.
2. Cinayətin kriminalistik xarakteristikası. İstintaqın mərhələləri.
3. İstintaqın mərhələləri və onların xarakteristikası.
4. İstintaqın mərhələləri və onların xarakteristikası.

Sual 1. Kriminalistika metodikasının anlayışı, mahiyyəti, sistemi və prinsipləri.

Cinayətlərin ibtidai araşdırılmasının kriminalistik metodikası kriminalistika elminin müstəqil hissəsidir.

Kriminalistik metodikasının əsas prinsipini, cinayət-prosessual qanunvericiliyinin müəyyən etdiyi “obyektiv həqiqət” təşkil edir.

Cinayət-prosessual qanunvericiliyi yalnız istintaqın araşdırılması qaydalarını, məqsədini, formasını deyil, həm də bu məqsədlərə çatmaq üçün üsul və şəraiti də müəyyənləşdirir.

Kriminalistika metodikasının əsas vəzifəsi – cinayətlərin açılması, istintaqı və qarşısının alınmasıdır. Cinayətin istintaq metodikası kriminalistika texnikası və taktikasının hissələri ilə sıx bağlıdır.

Kriminalistika elminin aparıcı – son hissəsi olan kriminalistik metodika uzun illər boyu cinayətkarlığa qarşı mübarizə təcrübəsinin təkmilləşməsi nəticəsində formalaşmışdır. Kriminalistik metodika kriminalistika elminin aparıcı sahələrindəndir. Belə ki, özündə

cinayətkarlığa qarşı mübarizə üçün ən çox lazım olan tövsiyyələr sistemini cəmləşdirir.

Kriminalistik metodika ayrı-ayrı növ cinayətlərin açılması və istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində yaranmış elmi müddəalar sistemi olub, onlar əsasında həmin cinayət növlərinin araşdırılmasının təşkili, aparılması və cinayətlərin qarşısının alınması üzrə tövsiyyələrdən ibarətdir.

Cinayətlər qəsd obyektlərinə, subyektlərinə, motivinə və s. nöqteyi-nəzərdən bir-birindən fərqləndiyi kimi onların metodoloji və məntiqi araşdırılması metodikalarının da müxtəlif olmasını göstərir. Eyni növ cinayətlərin törədilmə üsulundan, yerindən, vaxtından və s. asılı olaraq, araşdırılması da müxtəlif metod və üsullarla aparılır.

Yuxarıda göstərilən fərdi xüsusiyyətlərə baxmayaraq, eyni növ cinayətlərin araşdırılmasında bir sıra ümumi qanunauyğunluqların olması təbiidir. Çünki həmin cinayətlərin törədilməsində cinayətkarın şəxsi keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq, istər-istəməz obyektiv səciyyəvi hərəkətlərin edilməsi nəticəsində hər hansı bir kriminal şəraitin yaranmasına gətirib çıxarır. Onların mahiyyəti və xarakteri aşağıdakılarla müəyyən edilir:

- a)müəyyən qanunazidd hərəkətlərin Cinayət məəcəlləsinin xüsusi hissəsinin müxtəlif bölmələrində, ayrı-ayrı normaların dispozisiyasında nəzərdə tutulması;
- b)müəyyən növ cinayətlərin törədilmə üsulları: məişət alətlərilə adamöldürmə zamanı bir cür səciyyəvi hərəkətlər edilir;
- c)cinayətin motivi: adamöldürmə cinayətində eyni hərəkətlər həm tamah, həm də digər cinayət gizlətmək məqsədilə törədilə bilər.

Cinayətə hazırlıq icrası zamanı, habelə cinayətin izlərini gizlətmə zamanı cinayətkar səciyyəvi hərəkətlər etməyə məcburdur və bu da hər bir halda xarakterik izlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur (qeyd olunanlar kriminalistikada «izlərin əmələgəlmə mexanizmi» adlanır).

Qeyd etmək lazımdır ki, kriminalistik əhəmiyyəti olan məlumatlara müstəntiq iki formada rast gəlir: maddi (trasoloji, bioloji, ballistik, saxta sənədlər və s.) və ideal (onlara intellektual, yaddaş izləri də deyilir) izlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, izlərin olmaması özü izdir. İzlərin olmaması birinci onu göstərir ki, belə şəraitdə təqsirləndirilən şəxsin hər hansı bir hərəkət etmək ehtiyacı olmayıb (məsələn: zorlama cinayətlərində fiziki və psixi zorun tətbiqi izlərin olmaması, zərərçəkmişin köməksiz vəziyyətdə olmasına, yaxud zorlama faktının olmamasına dəlalət edir).

İkinci, əmələ gəlmiş izlər ya qəsdən, ya da ehtiyatsızlıqdan məhv edilib (məsələn, meyitin yanında ayaqqabı, avtomaşın, qan izlərinin olmaması).

Üçüncü, izlər digər obyektiv və subyektiv səbəblərə görə aşkar edilməyib (məsələn, mütəxəssisin bilməməzliyi, müstəntiqin səhlənkarlığı və i.a.).

Dördüncü, göstərilən hallar mövcud deyil, cinayət törədilməsi üçün bütün hərəkətlər edilib, izlər məhv edilməyib, izlərin aşkar edilməsi üçün bütün tədbirlər görülüb, lakin izlər yoxdur. Məsələn, zərərçəkən zorlama barədə məlumat verir, lakin şəxsi müayinə zamanı onun bədənində izlər yoxdur, belə hallarda zorlama faktının olması şübhə doğurur.

Hal-hazırda kriminalistikada ayrı-ayrı cinayətlərin araşdırılması üçün xüsusi metodikaların formalaşması iki istiqamətdə həyata keçirilir:

1.Mövcud olan metodikaları təkmilləşdirmək və yenilərini işləyib hazırlamaq.

2.Ümumi xarakter daşıyan müxtəlif növ cinayətlərin törədilməsi yerlərindən, vaxtından, şəraitindən, habelə təqsirləndirilən şəxsi xarakterizə edən əlamətlərindən asılı olaraq, kompleks metodikaların yaradılması.

Hal-hazırda aşağıda göstərilən metodikalar mövcuddur:

- 1) subyektlərə görə:
  - yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər;

- resedivistlər;
  - cəzaçəkmə yerlərində olan məhkum edilmiş şəxslər;
  - cinayətkar birliklər tərəfindən törədilmiş cinayətlər;
  - əcnəbilər tərəfindən törədilmiş cinayətlər.
- 2) istintaqın aparılmasına nisbətə törədilmə vaxtına görə:
- “isti izlərlə”;
  - keçmiş illərin cinayətləri.
- 3) törədilmə yerlərinə görə:
- nəqliyyatda;
  - turistlərin olduğu istirahət zonalarında;
  - ekstremal klimatik ərazilərdə (qışlaqlarda, dağlarda).
- 4) zərərçəkmişlərin şəxsiyyətinə görə:
- əcnəbilərə qarşı;
  - psixi xəstəliklər nəticəsində deffektli olan şəxslərə qarşı törədilən cinayətlər.

Beləliklə, kriminalistik metodika uzun illərlə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin qabaqcıl təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi nəticəsində sistemə salınmış və sınaqdan keçmiş üsullar məcmusudur ki, kriminalistikanın dördüncü hissəsinin ümumi müddəaları kimi tədris olunur.

Xüsusi kriminalistik metodikaların strukturu mahiyyəti və prinsipləri.

Ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırma metodikası - cinayətkarlıqla mübarizənin qabaqcıl təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinin elmi tövsiyələr sistemlərini özündə cəmləşdirir. Onların məqsədi istintaq təcrübəsinə qabaqcıl metod və vasitələrlə təmin edib, cinayətlərin araşdırılmasında istintaq orqanının səhvlərdən uzaqlaşdırmaqdır.

Xüsusi kriminalistik metodikanın mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) bu növ cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası;
- 2) səciyyəvi (tipik) istintaq şəraitlərin, istintaqın sonrakı mərhələlərin təhlili və planlaşdırılmasının xüsusiyyətləri;
- 3) ilkin (təxirəsalınmaz) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin taktiki xüsusiyyətləri;

4) sonrakı mərhələdə keçirilən istintaq hərəkətlərinin taktiki və psixoloji xüsusiyyətləri.

Kriminalistik metodikanın strukturu.

1. Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası.
2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və ilkin (təxirəsalınmaz) istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi xüsusiyyətləri.
3. Sonrakı istintaq hərəkətlərinin xüsusiyyətləri və sübut edilməli hallar.
4. İstintaqın yekunlaşdırılması və müstəntiqin profilaktik fəaliyyəti.

Cinayət fəaliyyətinin kriminalistik xarakteristikası cinayət düşüncəsinin əmələ gəlməsi, cinayətə hazırlıq, onun törədilməsi və gizlədilməsinin elmi-əsaslandırılmasının kriminalistik modelidir.

Həmin modelin özünəməxsusluğu ümumilikdə cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasını təşkil edir.

Ayrı-ayrı növ cinayətlərin araşdırılması metodikasının prinsipləri:

1. Cinayət prosesinin dövlət tərəfindən həyata keçirilməsi.

Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, cəmiyyətin və vətəndaşların cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi vəzifəsi ayrı-ayrı şəxslərin deyil, hüquq-mühafizə orqanlarının üzərinə düşür. İbtidai araşdırma orqanları cinayətin əlamətləri aşkar edilən hər bir halda cinayət işi başlamağa, onun açılması üzrə qanuni tədbirlər görməyə borcludur. Bu öhdəlik təhqiqat orqanları üçün qeyri-şərtsizdir.

2. Prosesin dili.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 127-ci maddəsinin 10-cu bəndinə əsasən, məhkəmə icraatı dövlət dilində və ya müvafiq yerin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır, eyni zamanda prosesin iştirakçısı olub, icraatın aparıldığı dili bilməyən şəxslərin işin materialları ilə tam tanış olmaq, məhkəmədə

tərcüməçi vasitəsi ilə iştirak etmək və ana dilində çıxış etmək hüququ təmin edilir.

İbtidai istintaqın iştirakçılarının bildiyi dildə aparılması müstəntiqə icraat zamanı ünsiyyətdə olduğu adamlarla daha yaxşı başa düşən, tərcüməçinin iştirakı ilə aparılan danışıqlarda qaçılmaz olan informasiya itkisindən yaxa qurtarmaq imkanı verir.

İbtidai istintaqın aparıldığı dili bilməyən iştirakçıların öz doğma dilində ifadə və vəsatət vermək, şikayət etmək hüququnun təmin edilməsi ilə yanaşı, istintaq sənədlərini onların doğma dillərinə və ya yaxşı bildiyi başqa bir dilə tərcümə edilərək verilir.

3. Ədalət mühakiməsinin vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilməsi prinsipi.

Cinsindən, irqindən, milliyətindən, yaşayış yerindən, dini mənsubiyyətindən, əqidəsindən, ictimai birliklərə mənsubiyyətindən, habelə digər hallardan asılı olmayaraq, hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyini bəyan edən Konstitusiya prinsipinin təzahürüdür.

İbtidai istintaq mərhələsində hamının qanun qarşısında bərabərliyinin təmini, olduqca mühüm məsələdir. Müstəntiq bu prinsipi rəhbər tutaraq, vətəndaşlara eyni münasibət bəsləməlidir, hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verməməlidir.

4. Cinayət prosesində həqiqətin müəyyən edilməsi.

Cinayət prosesində həqiqət dedikdə, tədqiq olunan əməlin hüquqi məna kəsb edən bütün faktiki hallarının düzgün və tam müəyyən edilməsi, həmçinin dəqiq cinayət-hüquqi təfsir nəzərdə tutulur. Söhbət, cinayət tərkibinin qanunla nəzərdə tutulan elementləri olan faktların və halların müəyyənləşdirilməsindən gedir ki, bunlar da cinayət prosesində sübutetmə predmetini ehtiva edirlər.

5. Hərtərəflilik, tamlıq və obyektivlik prinsipi.

Araşdırma qanunla nəzərdə tutulan hərəkətlər vasitəsilə həyata keçirildiyi halda, bu prinsip təmin edilə bilər. Təqsirləndiriləndən və işin digər iştirakçılarından zorakılıq, hədə və digər qanunsuz tədbirlər üsulu ilə ifadə almaq yolverilməzdir. Sübutetmə vəzifəsinin təqsirləndirilənin üzərinə qoyulması da qanunla qadağan edilir.

Bütün mümkün ehtimalların, o cümlədən, təqsirləndirilənin ifadəsindən hadisə barədə hasil olan təsəvvürün dəqiq təhlili olunduğu, təqsirləndirilən ifşa edən, həm də ona bəraət qazandıran, həmçinin onun məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halların aşkar edildiyi təqdirdə, işin halları hərtərəfli tədqiq olunmuş hesab edilir.

Təqsirləndirilənin və ya başqa şəxslərin digər cinayətlər törəmələrinə dair verilmiş məlumatların yoxlanılaraq qanuni və əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsi və istintaqın tamlığına dəlalət edən əsas amillərdən biridir. Cinayət hadisəsi və ya tərkibinin olmaması, həmçinin sübutların toplanması üçün bütün imkanlar tükənsə də cinayət törədilməsində təqsirləndirilənin və ya şübhə edilən şəxsin iştirakının sübut oluna bilməməsi əsaslı surətdə müəyyən edilirsə, bu halda da iş üzrə icraat tam hesab edilir.

6. Təqsirsizlik prezumpsiyası.

Bu prinsipə görə təqsirləndirilən şəxsin təqsirliliyi məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə müəyyən edilməyibsə, o, təqsirli hesab edilə bilməz. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 63-cü maddəsinə əsasən, cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyibsə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır. Təqsirləndirilən şəxsin cinayət törədilməsində təqsirliliyi tam sübut edilməli və onun təqsirliliyinə şübhə yaradan hallar istintaq yolu ilə aradan qaldırılmalıdır. Göstərilən vəzifə istintaq orqanlarının üzərinə düşür və buna görə də təqsirləndirilən

öz təqsirsizliyini sübut etməyə borclu deyil. Təqsirləndirilənin ifadələri ilə müəyyən edilən məlumatlar da, başqa sübutlar kimi bütün hallarda işin vəziyyəti ilə bağlı olaraq o, öz təqsirini həm etiraf, həm də inkar etdikdə yoxlanmalı və qiymətləndirməlidir.

7. Təqsirləndirilənin, şübhə edilən şəxsin müdafiə hüququ.

Bu prinsipə uyğun olaraq, qanunun yol verdiyi üsul və vasitələrlə müdafiə olunma hüququ təqsirləndirilən və ya şübhə edilənin ona qarşı olan şübhədən və ya ittihamdan müdafiə imkanını təmin etmək üçün müstətiqin və prokurorun qanunla nəzərdə tutulmuş tədbirlər görmək vəzifəsinə müvafiqdir. Şübhə edilənin və ya təqsirləndirilənin müdafiə hüququna xələl gətirə biləcək öhdəliklərin icrasını onlardan tələb etmək olmaz.

8. Müstətiqin sərbəstliyi prinsipi.

Məhkəmədən sanksiya alınmasının qanunla tələb edildiyi hallar istisna olmaqla, müstətiq ibtidai istintaqı sərbəst aparır.

Müstətiqin bir sıra qərarlarının prokurorun və ya məhkəmənin icazəsi ilə həyata keçirilməsi onların qanuniliyi və əsaslılığını təmin etmək məqsədi güdür.

Müstətiqin icraatında olan iş üzrə hər hansı hərəkəti digər istintaq orqanlarının icra etməsinə yalnız həmin müstətiqin tapşırığı, yaxud ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişi və ya tapşırığı olduqda yol verilir. Müstətiq öz qərar və hərəkətlərinə görə tam məsuliyyət daşıyır.

Hakimlərin statusuna xas olan müstəqillik və yalnız qanuna tabe olmaq prinsipi müstətiqə şamil olunmur. Bununla bərabər, qanun müstətiqə lazımi prosesual sərbəstlik verir ki, bunun sayəsində o, istintaqın istiqamətləri və istintaq hərəkətlərinin icrasına dair qərarların qəbul edilməsində müstəqildir. Müstətiq sübutları, qanuni və öz hüquqi düşüncəsini rəhbər tutaraq, müstəqil surətdə, öz daxili inamı əsasında qiymətləndirir.

Prokuror tərəfindən müstəntiqə icrası məcburi göstərişlər verilməsi onun prosesual müstəqilliyini istisna etmir, yalnız bir qədər məhdudlaşdırır. Prokurorun göstərişlərilə razı olmadığı hallarda, CPM-in 85-ci maddəsinə əsasən, müstəntiq işi öz yazılı etirazları ilə birlikdə yuxarı prokurorluğa göndərə bilər. Bu zaman, yuxarı prokuror qərar qəbul edilənədək, ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişinin icrası dayandırılır. Yuxarı prokuror ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun göstərişini ləğv edir, yaxud həmin iş üzrə icraatı başqa müstəntiqə tapşırır.

Müstəntiqin fəaliyyətinə nəzarət istintaq şöbəsinin rəisi tərəfindən də həyata keçirilir. O, işin hallarının hərtərəfli, tam və obyektiv istintaqı üçün tədbirlər görür, bu məqsədlə, müstəntiqə müvafiq tapşırıqlar verir.

9. İbtidai istintaq məlumatlarının yayılmasının yolverilməzliyi prinsipi.

İbtidai istintaq üçün çox mühüm olan bu prinsip cinayətin tezliklə və bütövlüklə açılması şərtlərindən biridir. Müstəntiqin əldə etdiyi məlumatların gizli xarakterinin vaxtından əvvəl aşkarlanması onun işində ciddi çətinliklər yarada bilər. Bundan əlavə, istintaq dəlillərinin yayılmasına qadağan qoyulması zərərçəkənin, şübhə edilənin, təqsirləndirilənin və cinayət işi üzrə istintaqa cəlb edilmiş digər şəxslərin əsassız olaraq ləkələnməsinin qarşısını alır, onların şərəf və ləyaqətinin müdafiəsində təminat rolunu oynayır.

Bundan əlavə, kriminalistika metodikasının aşağıdakı prinsipləri də mövcuddur:

1. Qanunçuluğa və etik normalara ciddi riayət etmək.
2. İstintaq orqanlarının fəaliyyətində daxili işlər orqanlarının digər xidmətləri və ictimaiyyətlə əlaqəsi.
3. Cinayət prosesi iştirakçılarının şəxsiyyətinin öyrənilməsi.
4. Konkret istintaq şəraitindən asılı olaraq, istintaqın planlaşdırılması və mərhələlərə ayrılması.

5. Cinayətin törədilməsinə sövq edən halların müəyyən edilməsi.

Sual 2. Cinayətin kriminalistik xarakteristikası. İstintaqın mərhələləri.

Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası- kriminal şəraitlərin və onları müşayiət edən halların modeli olub, müxtəlif cinayət fəaliyyətinin nəticələri, izləri, cinayət vasitələri, digər texniki vasitələr, onların aralarında olan qarşılıqlı əlaqələr və onların bir-birilərindən asılılığıdır ki, ibtidai araşdırmanı aparan şəxslər onların əsasında fərziyyələr yürüdür, istintaqı planlaşdırır və məqsədinə çatmaq üçün onu lazımı səmtə yönəldir.

Fəaliyyət-sosioloji həqiqət olub, bir neçə elmin öyrənilmə obyektidir. Dərk edilmiş fəaliyyət ümumi psixoloji nəzəriyyə tərəfindən dərinlən öyrənilir. Həmin nəzəriyyəyə əsasən bu proses təlabatla (motivlə) əmələ gəlir, dəqiq məqsədə çatmağa yönəlir. Eyni fəaliyyət müxtəlif hərəkətlərlə yerinə yetirilə bilər. Hərəkətlərin yerinə yetirilmə üsulları lazımı şəraitdən və məqsədə çatmaq üçün seçdiyi vasitələrdən asılıdır. Həmin şəraitlərdən və vasitələrdən istifadə edərək subyekt (şəxs) öz fəaliyyət obyektini (predmetini) dəyişdirərək istədiyi nəticəni əldə edə bilər.

Göstərilən terminlərə müəyyən bir çərçivədə cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının strukturunun elementləri kimi qiymət verib, onları tədqiq etməklə mahiyyətini dərinlən başa düşməyə imkan yaradır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının "subyektiv blokuna" vacib olan aşağıdakı əlamətləri daxil etmək olar:

1. Cinayətkarı cinayət törətməyə məcbur edən onun psixikasında həkk olunan fikir-motiv. Cinayətkarı cinayət törətməyə vadar edən daxili qüvvəsini (motivini), mahiyyətini bilmək hüquq-mühafizə orqanlarının təcrübəli işçilərinə fərziyyələrin düzgün yürüdülməsinə, istintaqın səmərəli planlaşdırılmasına, cinayətlərin vaxtında

açılmasına, cinayətkarların ifşa olunub, ədalət məhkəməsinə verilməsinə şərait yaradır. Yəni, hadisə yerinə baxış keçirərkən orada əmələ gələn izlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq cinayətin motivi barədə fikir yürüdüb fərziyyə qurmaq olar. Motiv özünü maddi və ideal formada biruzə verir.

2.Məqsədyönlülük – cinayət törədən şəxsin nəzərdə tutduğu məqsədə çatmaq üçün cinayət fəaliyyətinin predmetinin dəyişdirilməsi. Məsələn, zorlama cinayətlərində qadınla cinsi əlaqəyə girmək üçün necə olursa-olsun zərərçəkmişin iradəsinin qırılması fərziyyələrinin yürüdülməsində, istintaqın düzgün səmtə yönəlməsində mühüm rol oynayır.

3.Cinayət törədən şəxsin onda yaranmış stereotip əsasında əvvəlki üsulla onu törətməsi. Onda yaranmış həmin stereotip (vərdiş) təzə cinayət törədəndə də istər-istəməz özünü büruzə verir və tipik izlərin əmələ gəlməsinə dəlalət edir.Ona görə də xüsusi üsullarla törədilmiş cinayətlərin qeydiyyatına müraciət etmək lazımdır

4.Kommunikativ əlaqələr. Cinayətkar qrupların üzvləri arasında olan sabit sıx əlaqələrdir ki, cinayətkarların arasına oynadıqları roldan asılı olaraq bölgü aparılır. Dindirmə zamanı müstəntiq həmin rollardan asılı olaraq psixoloji kontaktın yaradılması prosesini asanlaşdırır. Cinayətkar qrupların üzvləri arasında olan daxili ziddiyyətləri aşkar edib, düzgün məlumat almağa nail olur.

5.İntellektual və kommunikativ bacarıqlarından asılı olaraq cinayətkar qrupun üzvləri arasında olan bölgü (məsələn, pusquda durmaq, ev yiyəsini güdmək, evdə adam olmayan vaxtı müəyyən etmək, icraçıya və ya təşkilatçıya məlumat çatdırmaq və s.).

6.Cinayətkarın ətraf mühitə və öz-özünə olan münasibətini xarakterizə edən xüsusiyyətləri (pessimistlik, optimistlik və s.).

7.Cinayət törədən şəxslərin meyllərini (maraqlarını), həvəsini, hobbisini bilməklə onun axtarışının istiqamətlərini

düzgün seçmək, cinayət yolu ilə əldə etdiyini harada və necə işlətmək kimi hallara əsaslanaraq cinayəti açmaq üçün düzgün istiqamət seçmək olur.

Ədəbiyyatlarda şəxsin digər xassələrinin (xüsusiyyətlərinin) də kriminalistik xarakteristikasının elementləri olduğunu göstərilir. Məsələn, subyektiv xassələr (qan qrupu, sümük və saçların tərkibi) funksional və inteqral əlamətlər. Bizim fikrimizcə bu əlamətlər cinayətkarların axtarışında daha çox işlədilir ki, bu da əməliyyat-axtarış fənnində daha dərindən öyrənilir və onun predmetinə aiddir.

Cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristi-kasının “obyektiv blok”una müəlliflərin əksəriyyəti aşağıdakı elementləri daxil edirlər:

1. *Cinayətin törədilməsinin tipik üsulları.* Üsullar dedikdə cinayətə hazırlıq onu törətməyə və nəticələrinin gizlədilməsinə yönəlmiş, bir-birinə təsir göstərən və bir-birindən asılı olan hərəkətlərin sistemini, həmin hərəkətlər zamanı istifadə edilən vəsait və texniki vasitələri, törədilmə vaxtını, yerini və obyektiv şəraitin digər hallarını cəmləşdirən təzahürləri başa düşürük. Bizim zənnimizcə, kriminalistik nöqtəyi-nəzərindən həmin təzahürün mahiyyətini daha tam açıqlayır.

Cinayətlərin törədilməsinin üsullarının kriminalistik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tipik üsullardan asılı olaraq, əmələ gələn izləri axtarıb, onlar vasitəsilə cinayətkarı ifşa edirik. Kriminalistik xarakteristikasının bu elementinə aid olan məlumatları icraatda olan və arxivə verilmiş cinayət işlərinin materiallarını öyrənməklə, kriminalistik qeydiyyatlardan, ittiham aktlarını, hökmləri və ekspert rəylərini öyrənməklə və digər regionların polis orqanlarından alınmış həmin üsullarla törədilən cinayətlər barədə olan məlumatları toplayaraq, cinayətlərin açılmasında istifadə etmək lazımdır.

2. *Cinayətlərin gizlədilməsinin tipik üsulları.* Cinayətlərin gizlədilməsinin tipik üsullarının təsnifatı həm elmi, həm də

təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. R.S.Belkinin fikrincə onlar aşağıdakılardır:

a) ört-basdır etmə (məngirləmək), yeni hüquq-mühafizə orqanlarından cinayətin törədilməsi və ona aid olan məlumatları gizlətmək;

b) cinayətin və cinayətkarın izlərinin məhv edilməsi;

c) pərdələmək, yeni cinayətin törədilməsi barədə məlumatları dəyişdirmək və istintaqı yalan səmtə yönəltmək (məsələn, adam öldürməni özünü asmaq kimi qiymətləndirsinlər deyə meyit asılır);

ç) saxtalaşdırma, yeni yanlış məlumatın yaradılması (məsələn, mənimsəmə faktlarını gizlətmək üçün sənədləri və maddi nemətləri yandırır);

d) cürbəcür üsulların qarışdırılması yolu ilə səhnələşdirmə.

Bu üsulların hamısı öz-özlüyündə cinayətlərin açılmasında və cinayət törətmiş şəxslərin ifşa edilməsində böyük təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

3.Zərərçəkmişlər barədə olan məlumatlar. Cinayət törədilən anda zərərçəkmiş və cinayət törədilən şəxslər arasında yaranan spesifik münasibətləri iki tipə ayırmaq olar: a) neytral – həyat tərzi cinayəti törədilənə qədər, törədilən anda heç bir təsir göstərməyən zərərçəkmişlər. Belə hallarda zərərçəkmişlər cinayətin açılmasına və araşdırılmasına aktiv köməklik göstərirlər; b) fitnəkar hərəkətləri vasitəsilə cinayətkarı cinayət törətməyə təhrik edir. Bu aktiv və passiv formada özünü biruzə verir (zorlama, adamöldürmə və s. cinayətlərdə). Bu problemlər cinayət hüququnda viktimologiya nəzəriyyəsində daha geniş öyrənilir.

4.Cinayətlərin törədilmə şəraitləri. Cinayətlərin törədilməsi yerinin, vaxtının, cinayətin yönəlmə obyektinin öyrənilməsi həm cinayətin açılmasına həm də cinayətkarın axtarışına köməklik göstərir.

Cinayətin törədilməsi vaxtı, cinayət törətmiş şəxsin alibinin yoxlanılmasının da mühüm rol oynayır. Cinayətin törədilmə yeri sübut edilməli haldır və cinayət işinin hərtərəfli, tam və obyektiv istintaqında mühüm rol oynayır.

5. Cinayətkarın şəxsiyyəti barədə olan məlumatların toplanması, təhlili də cinayətlərin açılmasında mühüm rol oynayır. Həmin məlumatlar müxtəlif istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi vasitəsi ilə toplanır.

“Cinayətkarın şəxsiyyəti” məfhumunun mahiyyətini aşağıdakı elementlər açıqlayır:

- 1) cinayət törətmiş hər hansı bir konkret şəxs;
- 2) eyni yerlərdə hər hansı bir növ cinayətlərin törədilməsində ixtisaslaşmış yığcam obraz (məsələn, avtobuslarda cibgirdlər);
- 3) cinayətkarların hər hansı bir xassələrini özlərində cəmləşdirmiş yığcam obrazı (məsələn, zorakılıq cinayətləri törədənlər);
- 4) yalnız qəsdən cinayət törədənlərin yığcam obrazı (məsələn, banditizm, terrorçuluq).

Sual 3. İlə öyöyêêêê úéíàéýòèàðèüüíí àíèàéúòú, êðèèìáèèñòèè xàðàèòáðèñòèèàñú və àðàøäüðüèìàñúíí ýñàñ èñòèääìýðèýðè.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın kriminalistik xarakteristikasının ümumi cəhətləri və onun kriminalistik xüsusiyyətləri.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın (bundan sonra - MC) – MC-nin kriminalistik tədqiqi, onun həm ümumi cəhətlərinə, həm də onun ayrı-ayrı növlərinin xüsusiyyətlərinə yeni konstruktiv ideya və yanaşmaları tələb edir. Kriminalistik xarakteristikanın iki səviyyədə işlənməsi zərurəti bununla əlaqədardır. Yüksək - nəzəri səviyyə MC-nin bütün ümumi növləri üçün, aşağı - xüsusi səviyyə isə onun ayrı – ayrı növləri üçün xarakterikdir.

MC-nin kriminalistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi əsas verir ki, onun ümumi və xüsusi növdən olan kriminalistik xarakteristikası mütəşəkkil

cinayətkarlar tərəfindən törədilən kriminal əməllərin bazisinə (əsas cinayətkar fəaliyyətə) əsaslanmalı və öz strukturunda ayrı – ayrı elementləri deyil, bu elementlərin kriminalistik informasiya daşıyan blokuna malik olmalıdır.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar (bundan sonra - MCQ) MCQ tərəfindən törədilən əsas cinayətlərin göstərilən xarakteristikasının tədqiqi zamanı əsasən mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin (bundan sonra - MCF) – MCF-in obyektini, məqsədli istiqamətini, cinayətkar birləşmələrin tipik strukturunu və cəhətlərini düzgün müəyyən və xarakterizə etməyə, onların cinayətkar fəaliyyətinin ümumi həcmi dəqiq təsvir etməyə imkan verir. MC-nin kriminalistik xarakteristikasının ayrı – ayrı elementlərinin düzülüşü zəruridir və bu da öz növbəsində MC-nin kriminalistik cəhətdən əhəmiyyətli olan xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi zamanı kriminalistik marağın əsas aspektlərinin dürüst fərqləndirilməsini təmin edir.

MC haqqında informasiyanı hər şeydən qabaq, **üç informativ bloka ayırmaq olar:**

- predmet – texnoloji;
- təşkilati – idarəedici;
- subyekt – şəxsiyyət.

Birinci informativ blok MCF-də cinayətkar qəsdin obyektini və məqsədli istiqamətini xarakterizə edir, cinayətin törədilməsi üsulu, mexanizmi və şəraiti haqqında informasiyanı ehtiva edir.

İkinci informativ blok MCF-in spesifik və başlıca elementlərindən biri kimi mütəşəkkil qrup və ya cinayətkar birlik haqqında informasiyanı ehtiva edir. Bu bloka, həmçinin cinayətkar qrupun təşkilati strukturu, onun üzvləri arasında funksional vəzifələrin bölgüsü, idarəetmə növü və s. haqqında informasiyalar daxildir.

Üçüncü informativ blok isə MCQ-nin üzvlərinin şəxsi – tipoloji xüsusiyyətlərini, onları ibtidai

araşdırma və məhkəmədə prosesində davranışını, bu təşkilatın daxili psixoloji atmosferi haqqında informasiyanı ehtiva edir.

MC – nin tədqiqi zamanı kriminalistik cəhətdən əhəmiyyəti olan cəhətlərin sonrakı tədqiqi mütəşəkkil qrupların korrupsion əlaqələrinin xüsusiyyətləri haqqında informasiyalardan ibarət daha bir blokun ayrılmasına imkan vermişdir. Onu şərti olaraq, təşkilati korrupsion blok adlandırmaq olar.

Göstərilən bloklardan hər birində ehtiva olunan informasiya həm bütövlükdə mütəşəkkil cinayətkarlığa, həm də onun ayrı – ayrı növlərinə xas olan kriminalistik əhəmiyyətə malik tipik cəhətləri ayırmağa imkan verir.

MC – nin tipik predmeti – texnoloji cəhətləri onun cinayət tərkibinin obyektinə və obyektiv cəhətinə xas olan kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən keyfiyyətlərini xarakterizə edir. Bu zaman MCF – in kriminalistik cəhətdən lazımınca qiymətləndirilməsi üçün, hər şeydən əvvəl, onun subyektlərinin kriminal marağının predmetinin nədən ibarət olduğunu aydınlaşdırmaq vacibdir.

Cinayətkar qəsdin predmetinin öyrənilməsi bilavasitə cinayətlərin araşdırılması üçün mühüm kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən məlumatların alınması üçün zəmin yaradır.

Bununla əlaqədar olaraq, qrupların qəsdlərinin predmeti haqqında tam təsəvvür yaratmaq üçün, əldə olunan məlumatları çıxış və əsas qruplara ayırmaq daha məqsədəuyğundur. Çıxış səviyyəsində maraqlar konkret predmetlər, sərvətlər və obyektlər haqqında ən ümumi məlumatları təşkil edir. Əsas səviyyəyə isə göstərilən predmetlərlə, sərvətlərlə və obyektlərlə hansı əməliyyatların həyata keçirilməsi, onlardan necə istifadə edilməsi və s. haqqında məlumatları aid etmək olar. Bu məlumatlara MCQ-nin üzvlərinin necə satılması, qrup üzvləri arasında vəzifələrin

bölüşdürülməsi, qrupun bir kriminal sahələrdən digər fəaliyyət sahəsinə hansı yolla düşməsi və s. haqqında informasiya da daxildir.

Cinayətkar qəsdlərin predmeti haqqında göstərilən məlumatların məcmusu - cinayətkar qrupun əsas cinayətkar fəaliyyətinin xarakteri, onun mümkün strukturu, bu qrupun şəhər, rayon ərazisində kriminal fəaliyyətinin əhatə dairəsi və sahəsi, istehsal – maliyyə sahələri və digər fəaliyyəti haqqında kriminalistik fərziyyələri irəli sürməyə imkan verir. Bununla yanaşı, bu mərhələdə «çirkli pulların yuyulması»nın baş verdiyi leqal kommersiya strukturlarını sadalamaq olar.

Mütəşəkkil cinayətkar qrupların və birliklərin üzvləri tərəfindən törədilən cinayətlərin əməlləri və üsulları son dərəcə müxtəlifdir. Bu fəaliyyətin kriminalistik cəhətdən qiymətləndirilməsi kriminal məqsədlərin realizəsinin əsas vasitəsi olan bazis (əsas) cinayətlərin törədilməsi üsullarının müəyyən edilməməsidir. Bu üsulların özünün xarakteri isə cinayətkar birliklərin fəaliyyətinin bazis istiqamətindən çox asılıdır.

İqtisadi sahədə törədilən cinayətlər üçün xüsusi hazırlıq və cinayətkar qəsdin obyektini haqqında bütün mümkün işgüzar, spesifik, peşəkar və subyekt – şəxsiyyət informasiyasından istifadə xarakterikdir. Bu zaman zəruri sənədlərin əldə edilməsi və ya hazırlanması, «yalançı» strukturların yaradılması, lazımı şəxslərin satın alınması və s. üzrə hazırlıq hərəkətlərinin tam kompleksi həyata keçirilə bilər.

İdarəetmə – təşkilati xarakterli tipik cəhətlər göstərilən qrupların, cinayətkar birliklərin və digər daha iri kriminal birləşmələrin təşkilati – idarəetmə xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu aspektlər kriminal qrupların və birliklərin quruluş strukturunu, onların qarşılıqlı əlaqələrini, fəaliyyət mexanizmini və s. xarakterizə edirlər.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın qanunauyğunluğu onun real mövcudluğu və o, ancaq yaxşı mütəşəkkil və idarə edən təsisata malik olmaqla inkişaf edə bilər. Göstərilən cinayətkar təşkilatlar adına, sayına, təşkilati səviyyəsinə, struktur xarakterinə və hərəkət istiqamətinə görə müxtəlif ola bilər.

Məlum olduğu kimi qüvvədə olan AR CM-də (34-cü maddə) qabaqcadan razılaşmaqla bir qrup şəxs, mütəşəkkil qrup və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən edilən bu qəbildən olan cinayətkar təşkilatların dörd növünün anlayışı verilir. Sabitlik və cinayət törətmək (hətta, bir cinayəti) üçün qabaqcadan razılaşma qanunda mütəşəkkil qrupun əsas əlamətləri adlandırılır. Əlbəttə, bu əlamətlər son dərəcə ümumidir və belə qrupların xüsusiyyətlərini tam xarakterizə etmir, o cümlədən MCQ-ni konkret cinayəti törətmək üçün qabaqcadan razılaşmaqla birləşən şəxslər qrupundan dürüst fərqləndirməyə imkan vermir. Lakin bütün əlamətlər dürüst ifadə olunmalı və onların mütəşəkkilliyi kifayət qədər yüksək səviyyədə xarakterizə edilməlidir. Bu ona görə vacibdir ki, qabaqcadan razılaşmaqla adi cinayətkar qrupda birgə iştirakçıların davranışı da xotik ola bilməz. Bu zaman «mütəşəkkil cinayətkar qrupun sabitliyini xarakterizə edən müəyyənədicə əlamət qrupun təşkilatçısının və ya rəhbərinin olmasıdır. İştirakçıları seçməyi həyata keçirərək, onların arasında rolları bölərək məhz təşkilatçı qrupu yaradır, intizam müəyyən edir, rəhbər isə həm bütövlükdə qrupun, həm də onun iştirakçılarından hər birinin məqsədyönlü və planlaşdırılmış fəaliyyətini təmin edir».

Mütəşəkkil cinayətkarlıq fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin subyekt-şəxsiyyət xüsusiyyətləri digər cinayətlər törədən şəxslərə xas olan xüsusiyyətlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməsə də, müəyyən xüsusiyyətlər tipoloji xarakter daşıyır.

Sual 4. İddia edilənə görə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 16-cı maddəsinə uyğun olaraq bu fəaliyyətin nəticələri cinayət prosesində nəinki cinayət işi başlama üçün dəlil və əsas qismində, həm də istintaq hərəkətlərinə hazırlıq və onların həyata keçirilməsi və sübut etmə prosesi üçün istifadə oluna bilər.

Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin araşdırılması metodikası:

a) mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyət ilə bağlı istintaqın xüsusiyyətləri

Kriminal birliklərin mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətinin istintaqı, artıq qeyd edildiyi kimi ya göstərilən fəaliyyət haqqında əməliyyat-axtarış məlumatları nəticəsində əldə edilmiş materiallar, ya da digər mənbələrdən (təşkilatlardan, kütləvi informasiya vasitələrindən, ayrı-ayrı vətəndaşlardan və s.) daxil olan məlumatların istintaqa qədər yoxlama materialları üzrə, yaxud mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin əlamətləri olan cinayət faktının aşkar edilməsi ilə başlanır.

Mütəşəkkil qruplar və birliklər tərəfindən edilən cinayətlərin istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi belə cinayət işlərinə başlama mərhələsində müstəntiqin hərəkətlərinin və istintaqın özünə aid olan bir sıra metodiki tələbləri formalaşdırmağa imkan vermişdir.

Əməliyyat-axtarış prosesində toplanmış materialların müstəntiqə daxil olduğu zaman hər hansı kriminal strukturun mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyəti barədə kəşfiyyat materialının toplanmasında müstəntiqlər hər şeydən əvvəl, belə materialdan istifadənin mümkünlüyünü dəqiq bilməyi əsas tutmalıdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsinə uyğun olaraq bu fəaliyyətin nəticələri cinayət prosesində nəinki cinayət işi başlama üçün dəlil və əsas qismində, həm də istintaq hərəkətlərinə hazırlıq və onların həyata keçirilməsi və sübut etmə prosesi üçün istifadə oluna bilər.

Təhlil edilən hallarda əməliyyat-axtarış məlumatları adətən, müstəntiqə sorğulardan, müşahidələrdən, sənədlərin və predmetlərin müayinələrində və digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində daxil olur. Gösterilən əməliyyat-axtarış məlumatları mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətlə bağlı müxtəlif halları əks etdirir. Buna görə də, bu materialların etibarlılığı, onların ilkin mənbələrinin mötəbərliyi və istintaq prosesində və istintaq-məhkəmə perspektivində mümkünlüyü baxımından düzgün prosessual qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri ümumiləşdirilmiş rəsmi məlumatlar halında (arayış-memorandum) və ya müvafiq əməliyyat-axtarış sənədlərinin əsli halında təqdim olunur.

Müvafiq surətdə cinayətkar təşkilatın strukturunu, iyerarxiq əlaqələrini və üzvlərinin funksional vəzifələrini mümkün qədər tez aydınlaşdırmaq zəruridir.

Bununla əlaqədar toplanmış informasiya üzrə həmin birliyin, onun əsas üzvlərinin, həm sırayı icraçıların, orta səviyyəli nümayəndələrinin, həm də təşkilatın yuxarı həlqəsinin nümayəndələrinin cinayətkar fəaliyyətdə iştirakının xarakterini izləmək, həmçinin onun korrupsiya əlaqələrini aşkar etmək çox vacibdir. Bu zaman, ədəbiyyatda haqlı qeyd edildiyi kimi, cinayətkar birliyin liderlərinə və onun ən fəal həlqələrinə və üzvlərinə münasibətdə onların birlikdə rəhbər və təşkilatçılıq rolu və onların cinayətkar aksiyalarda iştirakı barədə ətraflı məlumat verən informasiyanın vaxtında əldə edilməsi qruplaşmanın «beyin mərkəzi»nə qəflətən zərbə vurmağa, onu korrupsiyalaşmış əlbirlərindən təcrid etməyə və cinayətkar fəaliyyətini, o cümlədən hüquq-mühafizə orqanları ilə qarşıdurmasını pozmağa imkan yaradır. Lakin öyrənilən cinayətkar birləşmələrin rəhbərlərinin, təşkilatçılarının və digər liderlərinin aşkar edilməsi sadə vəzifə deyildir. Onu həll etməkdən ötrü cinayətkar təşkilatın öyrənilməsində başlıca istiqamətlərdən biri həmin birliklərin kriminal idarəçiliyinin tipik funksiyalarını

tədqiq etməkdən ibarətdir. Ədəbiyyatda onların sırasına aşağıdakı funksiyaları aid edirlər:

-cinayətkar qəsdin obyektlərinin və predmetlərinin seçimini təmin edən, onların barəsində informasiyaların toplanmasına, mühafizə sisteminin öyrənilməsinə, yardımçıların, texniki vasitələrin və s. axtarışına kömək edən cinayətkar fəaliyyətin məlumat təminatı;

-cinayətin törədilməsi və gizlədilməsi yerinin, vaxtının və üsullarının seçilməsilə əlaqədar həmin aksiyanın törədilməsi barədə qərarın qəbul edilməsi;

-cinayətkar qəsdin icraçılarının diqqətinə çatdırılması ilə əlaqədar olan kriminal aksiya barədə qərarın icrasının təşkili, icraçıların təlimatlandırılması, onların zəruri psixoloji-iradəvi cəhətdən hazırlanması, icraçıların rolunun bölüşdürülməsi, əldə edilən vəsaitlərdə hər birinin payının müəyyən edilməsi və s.;

- nəzarət və tənzimləmə.

İstintaqın gedişində yuxarıda göstərilən funksiyaların realizəsinə aid müxtəlif növ məlumatların əldə edilməsi mütəşəkkil kriminal struktura və onun subyektlərinin dairəsinə xas olan cinayətkar idarəetmənin olması faktını müəyyən etməyə imkan verir. Deməli, cinayətkar təşkilatın yaradılmasında, ona rəhbərlikdə və onun idarə edilməsində, icra - cinayətkar fəaliyyətinin onun liderlərinin təsirinə aşkar edilməsi və sübut olunması məqsədilə artıq istintaqın başlanğıc mərhələsində onların fəaliyyətinin funksional-iradəvi təzahürləri (icraçılara verilən sərəncamlar, tələblər, göstərişlər, məsləhətlər, iradəvi təsir, ayrı-ayrı cinayətkar aksiyalara hazırlıqda və cinayətkar gəlirlərin realizəsinə köməklik göstərməklə korrupsiyalaşmış vəzifəli şəxslərin maliyyələşdirilməsi və s.) barədə məlumatları əldə etmək çox vacibdir.

Mütəşəkkil cinayətkar birliklərin fəaliyyəti və onların ayrı-ayrı üzvləri arasında əlaqələr, əlbir olanların dairəvi zəminliyi, cinayətkar aksiyaların diqqətlə hazırlanması və onun izlərinin gizlədilməsi, həyasızlıq, amansızlıq, pozğunluq, cinayətin özünün törədilməsinin tezliyi,

cinayətkarlar tərəfindən tez-tez əməliyyat və istintaq orqanlarına silahlı müqavimət göstərilməsi, şahidlərin və zərər çəkmiş şəxslərin cinayətkarlardan müdafiə edilməsi zərurəti – bütün bunlar MCF-in istintaqı metodlarına və vasitələrinə və əməliyyat-axtarış tədbirləri kompleksinə müəyyən spesifiklik verir.

Bu kateqoriya işlər istintaqın gedişində mühüm vəzifələrin həlli üçün digər cinayət işlərinə nisbətən çoxlu sayda müxtəlif taktiki kombinasiyaların, əməliyyatların aparılmasını zəruri edir və bunlar istintaqın bütün mərhələlərində, xüsusən də istintaqın başlanğıcında aparılır. Bu, istintaqın həmin metodikasının xüsusiyyətidir. O cümlədən, söhbət aşağıdakı əməliyyatlar barədə gedir: törədilmiş və hazırlanan cinayətkar aksiyaların aradan qaldırılması və qarşısının alınması; cinayətkarların şəxsən tutulması; zahiri əlamətlərinə və digər məlumatlara görə cinayətkarların axtarışı; cinayətkarların ifşa olunması; girovların saxlandığı yerin müəyyən edilməsi və onların azad olunması; telefon danışığının aparıldığı yerin və telefon nömrəsinin müəyyən edilməsi; telefon danışıklarına qulaq asılması; korrupsiyalaşmış əlaqələrin aşkar edilməsi; leqal və qeyri-leqal dövriyyədə olan predmetlərə əməliyyat nəzarəti; zərər çəkmiş şəxslərin və şahidlərin müdafiəsinin təmin edilməsi və s.

Bu zaman iş üzrə əldə olan informasiyalar nəzərə alınmaqla bu və ya digər taktiki əməliyyatın aparılması zəruriliyi barədə taktiki qərar qəbul edən müstəntiq əməliyyat-axtarış orqanlarının əməkdaşları ilə birlikdə belə əməliyyatın aparılması planını hazırlamalıdır. İstintaq şəraitində təşəkkül tapan bütün komponentlər, müxtəlif əməliyyat-axtarış bölmələrinin qüvvə və vasitələrinin sayı, istintaq-əməliyyat sirlərinin təmini üsulları, onun iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmini tədbirləri planda nəzərdə tutulmalıdır. Planda əməliyyatın aparılmasının ən əlverişli vaxtı və yeri, onun icraçılarının sayı, onların arasında rol bölgüsü, istifadə edilən texniki vasitələrin və

metodların xarakteri, onun gedişinin və nəticələrinin maliyyələşdirilməsi qaydası müəyyən edilməlidir.

Bununla yanaşı, planda əməliyyatda müstəntiqin iştirakının məqsədəuyğunluğu barədə məsələ həll edilməli və belə iştirakın zəruri olduğu halda onun rolu müəyyən edilməlidir. Məsələn: şəxsin tutulması üzrə əməliyyatda cinayətkarların ifşasında müstəntiqin iştirakı zəruridir. Belə hallarda müstəntiqin istintaq orqanları ilə əməliyyat-axtarış orqanları arasında qarşılıqlı fəaliyyət prinsiplərinə əsaslanmalıdır.

Mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən cinayətlərin istintaq təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi onların istintaqına aid bir sıra ümumi metodik tələbləri hazırlamağa imkan verir:

1.İstintaq prosesində cinayətin mütəşəkkil qrup tərəfindən törədilməsi faktını, açılmış və istintaqı aparılan mütəşəkkil birləşmənin fəaliyyətinin əsas istiqamətini mümkün qədər tez aşkar etmək zəruridir. Göstərilən halların, xüsusən də MCQ-nin əsas istiqamətinin istintaqın lap başlanğıcında müəyyən edilməsi çox mühüm metodiki əhəmiyyətə malikdir.

2.Mütəşəkkil birləşmənin cinayətkar fəaliyyətinin araşdırılması metodikası irəliləyici olmalıdır, yəni istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin elə sistemi seçilməlidir ki, onlar hüquq-mühafizə orqanlarının strateji və taktiki üstünlüyünü təmin etsin, istintaqa qarşı duran mümkün tədbirlərin qarşısını alsın. 3.Müstəntiq tərəfindən istifadə edilən metodika mütəşəkkil birliklər tərəfindən törədilən cinayətlərin bir çox növlərinin araşdırılması üçün xarakterik olan tipik istintaq şəraitinə yaradıcı surətdə bağlanmalıdır. Belə yanaşma nəinki tipik, həm də əlverişsiz (mürəkkəb) istintaq şəraitlərinə belə istintaqın müvəffəqiyyətli perspektivini təmin edir.

4.Artıq mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən törədilmiş cinayətlərin istintaqının planlaşdırılması zamanı və yeni mümkün cinayətkar əməllərin qarşısı alınarkən nəinki metodiki cəhətdən təşəkkül tapmış amilləri (şəraitin

standartlığı və cinayətkar fəaliyyətin üsulları), həm də digər halları nəzərə almaq.

Müvafiq istintaq təcrübəsinin və ədəbiyyatların təhlili göstərir ki, mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyət istintaqının kriminalistik şəraitlərinə cinayətkarların qeyri-mütəşəkkil qrupu və ya bir cinayətkar tərəfindən törədilən cinayətlərin ibtidai istintaqı zamanı yaranan şəraitlərə müvafiq olmayan bir sıra xarakterik cəhətlər xasdır.

Burada aşağıdakı xüsusiyyətlər nəzərdə tutulur.

Birincisi, mütəşəkkil cinayətkar birliklərdə korrupsiyalaşmış əlaqələrin olması sayəsində bəzən istintaq və əməliyyat-axtarış orqanının malik olduğu məlumatlar qismən və ya tam şəkildə əməli istintaq edilən cinayətkar birliyə məlum olur. Bunun sayəsində həmin kriminal qrup tərəfindən yaranmış şəraitlər gedişinə və inkişafına nəzarət etməyə cəhd göstərir, istintaqa mümkün «gedişlər»lə təsir edir.

İkincisi, kriminalistik şəraitlər əvvəl xeyli sayda problemlili, mürəkkəb faktlardan ibarət olurlar və onlar hələ «dağılmamış» mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən istintaq əleyhinə istifadə olunur, istintaq fəaliyyətini neytrallaşdırmağa cəhdlər göstərilir, cinayətkar birlik üçün yaranmış şəraiti daha əlverişli etməyə səylər edilir.

Üçüncüsü, kriminalistik şəraitlər xüsusilə də istintaqın ilkin mərhələsində informasiyalar əsasında adətən, özündə daha çox əməliyyat-axtarış bəzən isə cinayət-prosessual xarakterli məlumatları ehtiva edir və bu da müəyyən dərəcədə həmin şəraiti müəyyən qədər mürəkkəbləşdirir.

Dördüncüsü, kriminalistik şəraitlərin məlumat bazasının çoxşaxəlilidir. O cümlədən, bu baza istintaqı aparılan hadisənin və ya cinayətkarın fəaliyyəti barədə toplanmış əməliyyat-axtarış, istintaq məlumatları əsasında formalaşır, həm də bir sıra digər amillərin təsiri altında təşəkkül tapır (həmin mütəşəkkil qrupun bütün üzvlərinin məsuliyyəti haqqında məsələnin həlli perspektivini görməyə imkan verən məlumatların olmaması; zərər

çəkmiş şəxslərin və şahidlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün istintaqda olan hüquqi və kriminalistik vasitələrin xarakteri; həmin cinayətkar qrupun azadlıqda qalmış üzvlərinin və onun rəhbərliyinin istintaq sirrini saxlamasının təmini mümkünlüyünə inamsızlıq; müstəntiqlərin və əməliyyat-axtarış işçilərinin mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən edilən cinayətlərin açılması və araşdırılması nəzəri və təcrübi cəhətdən hazırlıq səviyyəsi; mütəşəkkil kriminal birliyin tutulmuş üzvlərində cinayətkar həmrəylik və eyni zamanda onların öz arasında rəqiblik təzahürlərinin xüsusiyyətləri və s.).

Bununla yanaşı, kriminalistik şəraitin qiymətləndirilməsi zamanı bəzən müvafiq regionların sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərini, yerlərdə hüquq-mühafizə orqanlarının və digər orqanların korrupsiyalaşmış dərəcəsini nəzərə almaq lazımdır.

MÖVZU № 14. Qəsdən adam öldürmə və cinsi cinayətlərin araşdırma metodikası.

1.Qəsdən öldürmə cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası.

2. Bu növ cinayətlər üzrə istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

3. Cinsi cinayətlərin araşdırma metodikasının xüsusiyyətləri

Sual 1. Qəsdən adam öldürmənin kriminalistik xarakteristikası.

İnsan həyatı öz təbiətinə görə ən mühüm, əvəzedilməz dəyərdir. İnsanın həyatına qarşı yönələn cinayətlər törədildikdə, vurulan zərərin aradan qaldırılması mümkün olmayan nəticə baş verir və həyat itirilir.

Adam öldürmə cinayəti zərər çəkmiş şəxsin həyatdan məhrum edilməsi ilə xarakterizə olunur.

Bu cinayətə görə məsuliyyət müəyyən edən maddənin dispozisiyasında obyektiv cəhət həyata ziyan yetirən hərəkəti və ya hərəkətsizliyi, habelə bunlardan biri ilə bağlı ictimai təhlükəli nəticəni nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, adam öldürmə cinayəti fəal hərəkətlərlə törədilir (odlu silahla, soyuq silahla öldürmə, suda boğma, qida məhsulları vasitəsilə zəhər vermə, uca yerdən itələmə və s.).

Adam öldürmə müəyyən hallarda hərəkətsizliklə də törədilə bilər. Məsələn, ananın yeni doğduğu uşağını öldürmək məqsədilə süd verməməsi və s.

Başqa şəxsin onun öldürməsinə dair xahişinə əməl edib öldürmə belə məsuliyyəti aradan qaldırmır (məsələn, evtanaziya - əzab çəkən, sağalmasına ümid qalmayan xəstənin xahişi ilə öldürmə, CM-in 135-ci maddəsi).

Bu cinayətlərin törədilmə üsulu CM-in ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyəti müəyyən edən 120-122, 217-ci maddələrinin tərkib əlaməti kimi müəyyən edilmişdir.

Adam öldürmənin törədildiyi vaxt və şərait bəzən onun sosial təhlükəliliyini azaldır. Qanunvericilik belə şəraitlə bağlı ananın yeni doğduğu uşağı doğum vaxtı, yaxud doğumdan bilavasitə sonra öldürməsinə, zəruri müdafiə həddini aşmaqla adam öldürməni, cinayətkarı

yaxalamaq üçün zəruri olan tutulma tədbirlərinin həddini aşmaqla adam öldürməni aid edir.

Adam öldürmə cinayətlərinin motivi - tamah, intiqam, qısqançılıq və s. ola bilər. Qəsdən adam öldürmə cinayətlərini gizlətmək məqsədilə cinayətkarlar çalışırlar ki, meyiti yoxa çıxarsınlar. Onu hissələrə bölərək, güman edilməyən yerlərə atırlar. Çox vaxt isə ölüm faktları intihar, təsadüfi hadisə və adi ölüm kimi səhnələşdirilir.

Adam öldürmə cinayətləri əsasən gecə vaxtı törədilir. Bu növ cinayətlərin baş verməsi zamanı xarakterik maddi izlər saxlanılır: meyit, insan orqanları, məhv edilməmiş izlər, cinayətin törədilmə aləti və s. Bundan başqa, təcrübədən irəli gələrək qeyd etmək olar ki, adam öldürmədə cinayətkar çalışır ki, cinayətin maddi izini itirsin, ancaq belə halda cinayətin ideal izləri qalır.

Adam öldürmə cinayətləri əsasən, odlu silah, soyuq silah, digər əşyalar (predmetlər) tətbiq etməklə, zəhərləmə, asma, suda boğma, yandırma kimi üsullarla törədilir.

Respublikamızda adam öldürmə cinayətləri ümumi cinayətlərin az bir hissəsini təşkil edir, lakin bu cinayətlərin böyük ictimai təhlükəliliyi müstəntiqdən belə ağır cinayətlərin bağlı qalmaması üçün yaxşı biliyə malik olmağı və ölüm işləri üzrə istintaq metodikasını düzgün tətbiq etməyi tələb edir.

Adam öldürmə cinayətləri üzrə aşağıdakı sübut edilməli olan halları göstərmək olar:

- adam öldürmə cinayəti baş veribmi;
- cinayəti bilavasitə kim törədib, iştirakçılar kim olub, cinayətin törədilməsi motivləri nə olub;
- adam öldürmə cinayətinin törədilməsi vaxtı, yeri və üsulu;
- meyitin şəxsiyyəti;
- təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar, onların məsuliyyətini yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar;

-əgər qəsdən adam öldürmə cinayəti baş veribsə, cinayət haqqında xəbər verilməməsi və ya cinayəti əvvəlcədən vəd etmədən gizlətmə faktı vardırımı;

-adam öldürmə cinayətinin törədilməsinə sövq edən hallar.

Yuxarıda sadalanan və adam öldürmə ilə əlaqədar sübut edilməli halların dairəsi cinayətin törədilməsi hallarından və xarakterindən asılı olaraq daha da geniş ola bilər.

Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri

Adam öldürmə cinayətləri ilə əlaqədar cinayət işlərinin istintaqını prokurorluq orqanlarının müstəntiqləri aparır. Bu da ondan irəli gəlir ki, şəxsiyyətin həyatdan məhrum edilməsi qanunvericilikdə ön cərgədə öz əksini tapmaqla, ağır cinayətlər sırasında durur. Cəmiyyətimiz üçün ictimai təhlükəliliyi baxımından adam öldürmə digər cinayətlərdən xüsusilə fərqlənir. Çünki cəmiyyətin ən ali nümayəndəsi olan insan, zor tətbiq edilməklə, xarici amillərin təsirindən baş verən ölümə məruz qalır.

Ölüm barədə işlər adətən, vətəndaşların ərizələrinə, müəssisə və təşkilatların və onların vəzifəli şəxslərinin, ictimai təşkilatların nümayəndələrinin meyitin (və ya onun ayrı-ayrı hissələrinin) tapılması və ya adamın itkin düşməsi haqqında məlumatlarına, müstəntiqin, prokurorun, təhqiqatçının bilavasitə ölüm əlamətlərini aşkar etməsinə, həmçinin adam öldürən şəxsin (və ya bu cinayətin iştirakçılarının) könüllü gəlməsinə əsasən başlanır.

Meyitə və onun tapıldığı yerə baxışın əsas məqsədi zorakı ölümün əlamətlərinin olub-olmamasını müəyyən etməkdir. İstisna hallarda meyitə baxış cinayət işinin başlanmasından əvvəl də keçirilə bilər. Meyitin tapılması zamanı yoxlama hərəkətlərinə aiddir: mərhumun xəstəlik tarixinin, həmçinin həkimlərdən və digər vəzifəli şəxslərdən izahatların alınması.

Cinayət işi başlamazdan əvvəl, ərizəçilərdən (itkin düşənin qohumlarından, qonşularından, iş yoldaşlarından) izahatlar alınır. Bu halda itkin düşənin itdiyi gün

geydiyi paltarların əlamətləri, özü ilə götürdüüyü predmetlər müəyyən edilir. Əgər itkin düşən şəxsin fotosəkili varsa, ərizə verən şəxsə onu verməyi təklif etmək lazımdır. Sonra isə itmənin şəraitini, vaxtını, yerini, kimin onu axırıncı dəfə harada görməsini, onun planlarını, məqsədini, qohumlarla, qonşularla münasibətini və s. müəyyən etmək vacib amillərdən hesab olunur. Sorğu zamanı itkin düşənin gedəcəyi güman edilən yerlər, o cümlədən onun digər yerlərdə yaşayan qohumlarının, tanışlarının ünvanları müəyyən edilir.

İbtidai istintaqın planlaşdırılması

Ölüm işlərinin istintaqı zamanı yazılı plan tərtib etmək lazımdır. O, özündə irəli sürülmüş bütün ümumi fərziyyələrin yoxlanılmasını nəzərdə tutmalıdır. Xüsusi fərziyyələr isə həm paralel, həm də ardıcıl yoxlanıla bilər.

Strukturuna görə istintaq planı, bir qayda olaraq, irəli sürülmüş ümumi fərziyyələrə əsasən tərtib edilir. İstintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri planda irəli sürülmüş ümumi fərziyyələrə görə, məsələn, ölüm faktı müəyyən edilib, onu törədən şəxs isə məlum deyil, qruplaşdırılır.

Sual 2. Bu növ cinayətlər üzrə istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

Meyitin və ya onun hissələrinin tapılması zamanı ilk istintaq hərəkətləri

Meyitin və ya onun hissələrinin tapıldığı vaxt aşağıdakı ilkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi məqsədyönlüdür:

- hadisə yerinə baxış (özündə meyitə ilkin xarici baxışı əks etdirir); meyitin və ya onun hissələrinin tanınma üçün təqdim edilməsi; şahidlərin, ilk növbədə, hadisəni görənlərin və meyiti aşkar edən şəxslərin dindirilməsi;; məhkəmə - tibbi ekspertizanın təyin edilməsi; cinayətdə şübhə edilən şəxsin tutulması, onun dindirilməsi; yaşayış və iş yerində axtarış aparılması. Əgər ölmüş şəxs məlumdursa, çox vaxt onun evində axtarış aparılması məqsədəuyğundur. İşin konkret halları ilkin hərəkətlər qismində digər istintaq hərəkətlərinin də həyata keçirilməsinə zərurət yarada bilər.

Hadisə yerinə baxış (CPM-in 236 m). Ölüm işlərində meyitin və ya onun hissələrinin tapılması zamanı hadisə yeri aşağıdakılar ola bilər:

- meyitin və ya onunun hissələrinin tapıldığı yer;
- sonradan ölümlə nəticələnən bədən xəsarətlərinin yetirildiyi yer;
- meyitin hissələrə bölündüyü yer.

Bu yerlər adətən, üst-üstə düşür, lakin qeyd olunan məkan amilləri müxtəlif də ola bilər. Ölüm işlərində hadisə yerinə, meyitə və ya onun ayrı-ayrı hissələrinə, həmçinin ayrıca aşkar edilmiş cinayət alət və vasitələrinə, ölənin paltarlarına və digər əşyalarına baxış zamanı hadisə yerinə baxışın ümumi qayda və üsullarından istifadə edilir.

Müstəntiq hadisə yerinə gələrkən, ən əvvəl mütəxəssisin - məhkəmə-tibb ekspertinin köməyi ilə zərərçəkmiş şəxsə həyat əlamətlərinin olub-olmamasını yoxlayır. Əgər onda həyat əlamətləri aşkar edilərsə, bu zaman təcili olaraq, ona tibbi yardımın göstərilməsi və tibb müəssisəsinə göndərilməsi üzrə tədbirlər görülür. Zəruri kömək göstərildikdən sonra və ya zərərçəkmiş şəxsin öldüyünə əmin olunduqda, hadisə yerinə baxış keçirmək olar. Əgər zərərçəkən hələ sağdırsa, lakin onun öləcəyi təhlükəsi varsa, bu zaman çox ehtiyatla, heç olmasa ondan baş verən hadisənin qısa da olsa, təfəsilatını öyrənməyə çalışmaq lazımdır. Hadisə yerinə baxışa başlamazdan əvvəl, hadisəni görənlərlə və meyiti aşkar

edən şəxslərlə (əgər onlar orada iştirak edirlərsə) qısa söhbət aparılır.

Əgər öldürülmüş şəxsin şəxsiyyəti müəyyən edilməzsə və ya o, özü hər hansı bir cinayəti törətməkdə şübhəlidirsə, onda baxış gedişində meyit daktiloskopiya edilir (əl-barmaq izlərinin surəti çıxarılır).

İlgəkdən asılmış və ya ilgəklə boğulmuş meyitə baxış keçirilərkən, xüsusilə onun vəziyyətinə, kəndirin, elektrik naqilinin, kəmərin və ya digər boğucu vasitələrin meyitin boğazına və dayağa (qarmaq, tir və s.) bərkidilməsi üsuluna, həmçinin özünüasma zamanı ayaqaltı ola biləcək predmetlərin sayına və ölçülərinə diqqət yetirmək lazımdır. Əgər ilgək asılmış adamın boynundan yuxarıda yerləşibse və ayaqaltı yoxdursa, onda belə təsəvvür yaranır ki, ya özünüasma səhnələşdirilib, ya da intihar edən ayaqaltı kimi istifadə etdiyi əşya sonradan kimsə tərəfindən götürülüb. Ayaqaltının üzərində meyitin ayaqqabılarının izlərinin qalması belə fərz etməyə imkan verir ki, intihar edən şəxs bundan ayaqaltı kimi istifadə etmişdir. Ayaqaltıdan olan əşyada heç bir izin olmaması və ya digər şəxsin ayaqlarının təzə izlərinin olması səhnələşdirmədən xəbər verə bilər. Sonradan ekspertiza tədqiqatının nəticələri ilə birgə ayaqqabılara dəqiq baxış müstəntiqə ölənin şəxsin ilgəyə ayaqaltısız - ağacla, divar ilə və s. çıxıb-çıxmadığını aydınlaşdırmağa imkan verir. Bu halda ayaqqabının altında sürtüşmə izləri, ağac qabığı hissəcikləri və s. müvafiq izlər qalır. Belə izlər paltarda da qala bilər.

Baxış zamanı kəndirin (digər boğucu vasitənin) quruluşu, qalınlığı (diametri), digər xarakterik xüsusiyyətləri, ilgəyin düyünü ilə dayağa birləşdirilmiş yer arasındakı məsafə qeyd edilir. Düyünün bağlanması üsulu insanın vərdəsidir. Belə vərdəşin müəyyən edilməsi cinayətkarın axtarılmasına kömək edir və ya intihar faktını təsdiq edir. Buna görə də kəndirin düyünlərini açmır, ilgəyin düyünü əks tərəfindən kəsilir. Əgər imkan varsa, kəndirin dayağa bağlanan düyünü də saxlanılır.

Meyit olan otağa keçərkən, otağın (mənzilin) qapısının içəridən və ya çöldən bağlı olması, pəncərələrin bağlı və örtülü olması müəyyən olunur. Otaqda olan bütün sənədlər diqqətlə öyrənilir. Onların arasında ölümqabağı məktub ola bilər ki, bunlar da ölümün səbəbi və ya motivi barədə xəbər verə bilər.

Mənzildə öldürülmüş şəxsə baxış keçirilərkən, orada olan əmlakın mühafizəsi barədə də tədbirlər görmək müstəntiqin vəzifəsidir. Əgər öldürülən şəxs tək yaşayırdısa və ya ailə üzvləri baxış zamanı yoxdursa, belə hallarda mənzil açarla bağlanır və möhürlənir. Bu, xüsusilə vacibdir. Mənzilin açarı ölənün çağırılmış qohumlarına və ya mənzil-istismar sahəsinin nümayəndəsinə verilir.

Şahidlərin dindirilməsi. Təxirə salınmadan meyiti tapmış şəxslərin və qətlə görə şəxslərin dindirilməsi həyata keçirilir. Hadisəni görənlərin dindirilməsi zamanı aşağıdakıları müəyyən etmək lazımdır:

- qətl hansı şəraitdə baş vermişdir?

-hadisəni görənlərin şəxs qətlə törədən şəxsi tanıyırmı və ya onun haqqında nə bilir?

-cinayəti törədən şəxsin əlamətləri necədir?

-cinayətkar hadisə yerindən hansı istiqamətdə hərəkət etmişdir və bu zaman o, hansı nəqliyyatdan istifadə etmişdir?

-cinayətkar hadisə yerindən hər hansı bir predmet götürmüşdürmü, əgər götürmüşsə, onun əlamətləri necə idi?

-cinayətkar hadisə yerində nə qoymuşdur?

-qətl baş verən zaman hadisəni görənlərin şəxs harada idi və nə iş görürdü?

-hadisəni daha kim görmüşdür və ya kim görə bilərdi?

-əgər şübhəli şəxs məlumdursa, onunla və zərərçəkmiş şəxslə hadisəni görənlərin qarşılıqlı münasibəti.

Əlbəttə ki, göstərilən suallar təxminidir və işin gedişində konkret şəraitə uyğun olaraq dəyişdirilə və ya onlara əlavə oluna bilər.

Meyiti birinci tapan şəxsləri dindirərkən müəyyən edilir ki, hadisə harada və hansı şəraitdə baş verib, məhz hansı yerdə meyit tapılıb, onlar o yerə necə gediblər, meyit tapılanda onun vəziyyəti, paltarının vəziyyəti necə idi? həmçinin, dindirilən şəxsdən meyitin yanında və ya ondan uzaqlaşan kimisə görməməsi, meyitin vəziyyətinin dəyişilməməsi, dindirilən şəxsə meyitin sifətinin tanış olub-olmaması, əgər tanışdırsa, dindirilən şəxsin onunla hansı qarşılıqlı münasibətdə olması müəyyən edilməlidir.

Meyit basdırıldıqdan sonra lazım gələrsə, onun tanınma fotosəkilləri də tanınmaya təqdim edilə bilər.

Məhkəmə-tibbi ekspertizası. Ölüm işlərində məhkəmə-tibbi ekspertizasının təyin edilməsi həmişə vacibdir. Belə ki, bu işlərdə ölümün səbəbini müəyyən etmək lazım gəlir. Məhkəmə-tibbi ekspertizasının köməyi ilə aşağıdakılar araşdırıla və müəyyən edilə bilər:

a) ölümün səbəbi nədir?

b) ölüm nə vaxt baş verib?

c) meyitdə hansı xəsarətlər var, onların xarakteri, yerləşməsi və yaranma mexanizmi necədir, xəsarətlər hansı alətlə yetirilib, xəsarətlərin yetirilməsinin ardıcılığı və vaxtı?

ç) xəsarətlər yetirilərkən, zərərçəkən hansı vəziyyətdə idi?

d) meyitin pozası (vəziyyəti) dəyişdirilibmi?

e) ölüm xəsarətlər yetirildikdən dərhal sonra və ya müəyyən vaxtdan sonra baş verib; bu vaxt zərərçəkən şəxs müəyyən hərəkətlər etməyi (müqavimət göstərmək, qışqırmaq və s.) bacarardımı?

ə) meyitdə çarpışma və ya özünü müdafiə əlamətləri varmı?

i) ölənin qanının tipi və qrupu hansıdır?

k) zərərçəkən şəxs ölməmişdən qabaq spirtli içki qəbul etmişdirmi?

Qadın meyitinin tapılması zamanı isə istintaq üçün əhəmiyyət kəsb edən suallar aşağıdakılardır:

-ölən hamilə deyildirmi; əgər hamilədirsə, hamiləliyin müddəti, abort etmək istəmənin əlamətləri varmı?

-öldümdən qabaq cinsi əlaqədə olmanın əlamətləri varmı?

-zor tətbiq etməklə cinsi əlaqədə olmanın əlamətləri varmı?

-zərərçəkən şəxs bakirə idimi ya yox?

-onun cinsiyyət orqanında sperma hissəcikləri varmı, əgər varsa, onlar bir şəxsə və ya bir neçə şəxsə məxsusdurmu?

-zöhrəvi xəstəlikləri göstərən əlamətlər varmı?

Meyiti tədqiq edən ekspert qarşısında qoyulan sualların xarakteri çox vaxt işin konkret hallarından, ən əvvəl isə ölümün törədilmə üsulundan asılıdır. Hissələrə bölünmüş meyitin və ya onun hissələrinin, həmçinin yeni doğulmuş uşaq meyitinin tapılması zamanı ekspertizanın təyin edilməsinin bəzi xüsusiyyətləri var. Çox hallarda yalnız ekspertin köməyi ilə müstəntiq tapılmış bədən hissələrinin insana və ya heyvana aid olmasını müəyyən edir. İnsan bədəninin tapılmış hissələri bir nəfərə və yaxud bir neçə nəfərə məxsusdur; meyitin hissələrə bölünməsinin üsulu və hissələrə bölmə ekspertizaya təqdim edilmiş alətlə törədilə bilərmi? Ekspert-həkim: tapılmış hissələrə görə şəxsin əlamətlərini müəyyən etməyə kömək edə; onun cinsini, yaşını, boyunu, onun üzərində hər hansı cərrahiyyə əməliyyatı keçirilməsini və ya keçirilməməsini, hər hansı xəstəlikdən əzab çəkib-çəkməməsini müəyyən edə; meyiddə onun məşğuliyyət növünü və vərdişlərini göstərə biləcək əlamətlərin olub-olmamasını aşkar edə bilər.

Şübhəli şəxsin tutulması. Qətli törədən şəxs istintaqın əvvəlində məlum olarsa, bu, prosesual məcburetmə tədbiri kimi onun şübhəli şəxs qismində tutulması, evinin (yaşayış və iş yerinin) axrışı və şübhəli şəxs qismində dindirilməsi istintaq hərəkətləri həyata keçirilir.

Adam öldürmə cinayətlərində şübhəli şəxsin tutulması zamanı xüsusi sayıqlıq, iradəlilik, qorxmazlıq göstərmək lazımdır. Buna görə də, bu tədbirə ciddi hazırlaşmaq lazımdır. Tutulma, adətən, kifayət qədər təcrübəsi və onu həyata keçirmək üçün zəruri vasitələri olan polisin əməliyyat işçilərinə həvalə edilir. Qətl cinayətlərində şübhə edilən şəxs tutulan kimi təxirəsalınmadan, heç olmasa, ilkin olaraq, silahı və ya silah rolunu oynaya biləcək predmetləri götürmək üçün onun şəxsi axtarışı aparılır.

Tutulmuş şəxsi axtarış aparılan yere gətirərkən, onun heç bir sənədi və ya predmeti atmaması, yaxud məhv etməməsi, habelə intihar etməməsi üçün lazımi tədbirlər görülür.

Şəxsin itkin düşməsi və onun öldürülməsi ilə əlaqədar keçirilən ilkin istintaq hərəkətləri. Belə istintaq hərəkətlərinə ərizəçinin, şəxsin itkin düşməsi barədə məlumat verən şəxsin şahid qismində dindirilməsi, itkin düşən şəxsin yaşayış yerində axtarışı; meyit və ya onun hissələrinin gizlədilə biləcəyi fərz edilən yerlərə baxış və axtarış; itkin düşən şəxsin ailə üzvlərinin, qohumlarının, həmçinin iş yoldaşlarının və qonşularının dindirilməsi aiddir.

Əgər qətl və meyitin hissələrə bölünməsi hər hansı bağlı yerdə baş veribsə, onda cinayətkarların orada qalan izləri itirmək üçün etdikləri hərəkətlərdən sonra da orada izlər qalır. Əgər ilkin fərziyyələrə görə qətlin baş verdiyi otağın döşəməsi təmiz yuyulubsa, onda döşəmənin taxtaları arasında olan nə varsa, tədqiqat üçün götürülür. Bəzi hallarda qan izlərini aşkar etmək üçün döşəmənin taxtaları sökülüb qaldırılır. Qan izləri həmçinin itkin düşənin öldürülməsində şübhəli olan şəxsin paltarında, otaqda olan predmetlərin daxili hissələrində də aşkar edilir.

Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Ölüm işləri üzrə sonrakı istintaq hərəkətləri sırasına ən əvvəl, şahidlərin, şübhə edilən şəxslərin, təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi, ekspertizaların təyin edilməsi aiddir.

Hadisəni görənlərin dindirilməsindən sonra, şahid qismində ölənin və ya itkin düşənin qohumları, onu tanıyan digər şəxslər, qonşuları, iş yoldaşları, tanışları, ölənin və ya itkin düşən barədə xəbər verə bilənlər dindirilir. Qətlin törəndiyi və ya meyitin tapıldığı yerdən çox vaxt müəyyən şəxslərin (poçtalyonların, avtobus sürücülərinin, növbəyə çıxan polislərin, mühafizəçilərin, meşəbəyilərin və s.) gündəlik marşrutları keçir. Belə şəxsləri mütləq dindirmək lazımdır. Onlar qətlə bağlı mühüm halların müəyyən edilməsinə kömək edə bilərlər. İş üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatları çox vaxt öldürülən şəxsin qeyd kitabçasında ünvanları və telefon nömrələri olan şəxslərdən almaq mümkündür.

Bunlardan istintaq üçün daha əhəmiyyətliləri aşağıdakılardır:

- meytdən çıxarılmış və ya hadisə yerinə baxış zamanı aşkar edilmiş güllə tədqiq üçün təqdim olunmuş silahdan atılmışdır?
- baxış zamanı aşkar edilmiş giliz həmin silahdan atılmışdır?
- baxış üçün təqdim edilmiş bu silah atəş üçün yararlıdır?
- meytdə, sağ qalan şəxslərdə və ya tədqiqatə məruz qalan digər obyektlərdə atəşin yaxın məsafədən qalan izləri vardır?
- meytdən çıxarılmış və ya hadisə yerindən götürülmüş qırma, karteç və hər hansı bir şəxsdən götürülmüş analoji obyektlər eynidirmi və s.

Bıçaq və ya zədə (xəsarət) yetirmək mümkün olan ləvazimatlar tapılarkən, kompleks trasoloji və məhkəmə-tibbi ekspertizalar qarşısında belə sual qoyulur: meytdə olan xəsarət ekspertizaya təqdim edilmiş alətlə yetirilmişdir?

Ölüm işləri üzrə daktiloskopik ekspertiza, hər şeydən əvvəl hadisə yerində tapılmış əl-barmaq izlərinin kimə (ölənə, şübhə edilən şəxsə, təqsirləndirilən şəxsə, digər şəxslərə) məxsus olmasını müəyyən etmək üçün təyin olunur.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi (CPM 233 m). Qətlə ittiham olunan şəxsin dindirilməsinə hazırlıq zamanı dindirmənin yazılı planının tərtib edilməsi məqsədəuyğundur.

Adamöldürmədə ittiham olunan şəxslə dindirmə zamanı lazımı psixoloji kontaktın yaradılması ciddi çətinliklər yaradır. Törədilmiş cinayətin ağırlığı, veriləcək cəzanın ağırlığı, qətlin motivlərini müəyyən etmək üçün intim həyata müdaxilə - bütün bunlar müstətiqin keçməli olduğu bu psixoloji səddi artırır. Dindirilən şəxsə izah etmək lazımdır ki, onun çox ağır cinayət törətməsinə baxmayaraq, məhkəmə yüngülləşdirici halları da nəzərə alacaqdır. Bunlardan biri də səmimi peşmançılıq və düzgün ifadənin verilməsidir.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin taktikası çox hallarda onun öz təqsirini boynuna alıb-almamasından asılıdır. Təqsirini boynuna almayan şəxsdən qətl günü onun harada olması, bütün gün ərzində nə etməsi, onun ifadəsini kimin təsdiq edə bilməsi soruşulur. Təqsirini boynuna alan təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi zamanı yalnız qətli törədən şəxslərin bildiyi hallar barədə soruşulur. Bu hallara aiddir: bədənə yetirilən zədələrin sayı və xarakteri; onların yetirilməsi ardıcılığı; meyitin gizlədilməsi məqsədilə edilmiş hərəkətlərin detalları və s. Maddi və digər sübutların təqdim edilməsi ümumi taktiki üsullara riayət etməklə həyata keçirilir.

Üzləşdirmə (CPM 235 m). Üzləşdirmənin aparılması təqsirləndirilən şəxsin törətdiyi əməlin daha dəqiqliklə işıqlandırılmasına xidmət edir. Əgər ifadələr arasında ziddiyyət yaranarsa, onda üzləşdirmə keçirilə bilər. Adam öldürmə cinayətlərində təqsirləndirilən şəxslə, ona qarşı verilən düzgün ifadənin təsdiq edilməsi məqsədilə onun

arzuladığı fikirlərin aradan qaldırılması lazım gəldikdə, üzləşdirmə aparılır.

Üzləşdirmənin taktiki xarakterindən irəli gələrək, müstəntiq üzləşdirmənin iştirakçılarının bir-birinə suallar verməsi məsələsini də həll etməyə borcludur. Ölüm işlərində təqsirləndirilən şəxslər arasında üzləşdirmə aparılarsa, ortaya çıxan məsələləri onların ifadəsində göstərilən halların düzgün olmasının digər yolla da aydınlaşdırılmasına çalışmaq lazımdır (təkrar dindirmə zamanı verilmiş ifadələrə əsasən, digər istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi).

Tanınma. Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqı zamanı tanınma üçün təqdim etmə daha xarakterik istintaq hərəkətidir. Bunlara aiddir:

1. Əgər ilkin istintaq hərəkətləri zamanı ölənin şəxsiyyətini müəyyən etmək mümkün olmadıqda, meyitin tanınma üçün təqdim edilməsi;

2. Şəxslərin tanınma üçün təqdim edilməsi.

Hadisə yerinə baxış və ya axtarış zamanı götürülmüş adam öldürmənin aləti və ya digər predmetlər cinayətin törədilmə alətinin müəyyən edilməsi üçün tanınmaya təqdim oluna bilər. Təqsirləndirilən şəxs verdiyi ifadənin düzgünlüyünü yoxlamaq məqsədilə, həm də onun iştirakçılarının bu cinayətdə iştirak etdiklərinin təsdiq edilməsi üçün cinayətin törədilməsində istifadə etdikləri alətlər də tanınmaya təqdim oluna bilər. Tanınmanın keçirilməsi təqsirləndirilən şəxsin ifadəsinin obyektivliyini təsdiq etmək qərarına gəlməyə imkan verəcəkdir.

İfadələrin yerində yoxlanılması (CPM 260 m).

Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqında çox vaxt təqsirləndirilən şəxsin ifadəsinin təsdiq edilməsi və yoxlanılması bilavasitə hadisə yerində həyata keçirilir. İfadənin yerində yoxlanılması zamanı təqsirləndirilən şəxs qətl yerini göstərir (meyitin gizlədildiyi yeri və ya hissələrə parçalandığı, həm də oraya gətirildiyi yolu, izi), həmin yerdə öz hərəkətlərini danışır və hərdən özünün, zərərçəkmiş şəxsin, digərlərinin hərəkətlərini nümayiş

etdirir. Bu yerlərə çıxış zamanı nəinki sübutlar yoxlanılır, həm də iş ilə əlaqədar yeni sübutların müəyyən olunmasına da nail olunur. Təqsirləndirilən şəxsin (şübhəli şəxsin) ifadəsinin yoxlanılması və təsdiq olunması zamanı ola bilər ki, meyit və ya onun hissələri, cinayətin aləti, qatilə və ya ölənə məxsus olan predmetlər aşkar edilsin, Məsələn, kənd yerlərindən birində yaşayan M. nigahda olmadan hamilə olmuş və ətrafdakılardan gizli olaraq uşağı doğmuşdur. O, doğuşdan sonra, yeni doğulmuş körpənin boğazını ülgüclə kəsərək, dənli bitkilər bitən sahəyə atmışdır. Şübhəli şəxs qismində dindirilən M. toplanmış sübutların irəli sürülməsi (təqdim edilməsi) nəticəsində günahını boynuna almışdır. Bununla əlaqədar olaraq ifadənin yerində yoxlanılması keçirilmişdir. İfadənin yoxlanılması və təsdiq olunması prosesində M. uşağı doğduğu sarayı və dediyinə görə, ülgücü atdığı dağıdılmış su quyusunu göstərmişdir. İstintaq hərəkəti zamanı M. göstərdiyi saraydan qan izləri və yanğın söndürən maşının köməkliyi ilə quyudan sovrulmuş sudan ülgüc aşkar edilərək, götürülmüşdür.

Yuxarıda göstərilən misaldan belə aydın olur ki, ifadənin yerində yoxlanılması zamanı təqsirləndirilən şəxsin tamamilə ifşa olunmasına nail olmaq üçün bu istintaq hərəkətinin taktikasına düzgün riayət etmək lazımdır. Göründüyü kimi, maddi sübutların tapılması və əldə olunmuş digər sübutların rəsmiləşdirilməsi və yoxlanılması araşdırmanın tam, hərtərəfli və obyektiv aparılmasına, cinayət törətmiş şəxslərin ədalətli şəkildə məsuliyyətə cəlb edilməsinə yönəldilmişdir.

Adam öldürmə cinayətlərinin törədilməsinin səbəb və şəraitin araşdırılması. Profilaktik tədbirlərin ibtidai istintaq zamanı həyata keçirilməsi. Adam öldürmə cinayətlərinin törədilməsinə kömək etmiş hallardan odlu silah və soyuq silahların saxlanması, alınması, verilməsi, qeydiyyatının aparılması qaydalarının pozulmasını; əldə düzəldilən odlu silahlar, həm də sağlamlığa zərərin yetirilməsi üçün xüsusi düzəldilmiş

predmetlərin hazırlanmasını (material, alətlər, dəzghadan istifadə etməklə); psixi - əsəb xəstəliklərinə düçar olmuş və ətrafda olanlar üçün təhlükəli şəxslər üzərində nəzarətin zəif olmasını və onların vaxtında xəstəxanalara göndərilməməsini və s. sadalamaq olar.

Digər səbəblərə:

- DİO, prokurorluq və məhkəmə orqanları tərəfindən adam öldürməklə hədələmə, bu cinayətlərin törədilməsinə hazırlıq faktları barədə siqnallara düzgün və vaxtında yanaşılmaması;

- polis əməkdaşlarının öz xidməti işində təşkilatçılığın zəif olması;

- xuliqanlıqın, dava-dalaşın və s. xəbərdarlığı zamanı işdə olan çatışmazlıqlar;

-narkotik vasitələrin qəbul edilməsi;

- spirtli içkilərin həddindən artıq qəbul edilməsi;

- ailədə və qonşularda, o cümlədən xidmətçilərə qarşı qeyri - normal əlaqələrin olması;

- bilavasitə cinayəti gözü ilə görmüş şəxsin vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirməməsi və s. aiddir.

CPM-in 221-ci maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq müstəntiqin göndərdiyi təqdimata bir ay müddətində lazımı tədbirlər görülməli və təqdimat göndərmiş şəxsə bunun nəticələri haqqında məlumat verilməlidir.

Sual 3. Cinsi cinayətlərin araşdırma metodikasının xüsusiyyətləri.

Zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikası

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 149-cu maddəsinə görə zorlama dedikdə, zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zorun tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməkəz vəziyyətdindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma başa düşülür. Zorlama cinayətinin obyektii qadının cinsi azadlığı, yetkinlik yaşına çatmayanların və

azyaşlıların zorlanmasında isə onların cinsi toxunulmazlığıdır.

Zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikası aşağıdakı elementlərdən ibarətdir: 1) cinayətkarın şəxsiyyəti 2) zərərçəkmiş şəxsiyyəti və onun zorlamadan əvvəl, gedişatında, sonrakı davranışı 3) zorlama cinayətinə hazırlıq, törədilmə və gizlədilmə üsulları 4) tipik izlər.

1) Təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyəti.

Cinayətkarın şəxsiyyəti zorlama cinayətinin kriminalistik xarakteristikasının zəruri elementidir. Cinayətkarın şəxsiyyətinin bir çox xüsusiyyətləri onun hərəkətlərində özünü büruzə edir. Bu da öz növbəsində cinayətkarın modelini yaratmağa imkan verir.

Zorlama cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsləri 2 qrupa bölmək olar. Birinci qrupa müxtəlif psixiki anomaliyalara, habelə cinsi fəaliyyətində patoloji təzahürləri olan (fetişizm, eksibisionizm, sadizm və s.) olan şəxslər daxildir. Bu şəxslərin psixikasında olan qüsurlar onların davranışlarının “qeyri-adiliyin”, “qeyri-ardıcılığında”, “qeyri-adekvatlığında” göstərir.

İkinci qrupa psixiki və cinsi sferada patoloji dəyişikliklərə malik olmayan şəxslər daxildir. Bu qrup öznövbəsində 3 yarımqrupa bölünür: 1) xroniki alkoqoliklər, narkomanlar, habelə əvvəllər xüluqianlıq, quldurluq, cinsi cinayətlər törətmiş şəxslər. Bu insanlar zərərçəkmişə münasibətdə kobudluğu, rəhmsizliyi, mənəvi pozğunluğu ilə səciyyələnirlər 2) primitiv maraqları, qadınlara etinasız münasibət bəsləyən, spirtli içkilərə aludə olan şəxslər, habelə zərərçəkmişlə müəyyən qarşılıqlı əlaqədə olan şəxslər. Sonuncular düşdükləri şəraitin təsiri altında öz yaxınlarına qarşı bu cinayət əməlini törətmiş olurlar 3) yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər. Təcrübənin təhlili onu göstərir ki, zorlama cinayətlərinin 1/3 yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilir. Yetkinlik yaşına çatmayan cinayətkarların qurbanları adətən azyaşlı və ya özləri kimi

yetkinlik yaşına çatmayan qızlar olur. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdən ibarət olan cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən zorlama cinayətləri öz amansızlıqlar, qadına etinasız münasibət bəsləmələri və ehtirasın pozğun formada təmin etmələri ilə fərqlənirlər. Bəzi hallarda yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərdən ibarət olan cinayətkar qruplar tərəfindən törədilən zorlama cinayətləri zərərçəkmişin öldürülməsi, onun cinsiyyət orqanlarının kəsilməsi, uşaqlıq yoluna kənar predmetlərin (şüşə butulka, taxta parçaları və s.) daxil edilməsi ilə nəticələnir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər tərəfindən törədilən zorlama cinayətlərinin istintaqı zamanı onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu şəxslər zorlama cinayəti ilə yanaşı hüquqazidd əməllər (oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, xuliqanlıq) törətmiş olurlar. Cinayətkarın qrupun üzvləri əksər hallarda bir rayonun sakinləri olurlar, bir-birilərini uzunmüddət dostluq edirlər, asudə vaxtlarını birlikdə keçirirlər və zorlama cinayətini məhz öz rayonlarında törətmiş olurlar.

Son dövrlərdə seksual manyaklar tərəfindən törədilən zorlama cinayətlərinin sayı artıb. Belə şəxslər cinayətin törədilməsi üçün daha hazırlıqlı olur, zərərçəkmişə amansız rəftar edir, həm zorlama, həm də ki zorlamadan sonra zərərçəkmiş üzərində əxlaqsız hərəkətlər edir və əksər hallarda öz qurbanlarını öldürürlər. Z.Freyd qeyd edir ki, bəzi insanlar cinsi sferada qeyri-normal olduğu halda, digər sferalarda (mədəni və əqli inkişaf) əksinə heç bir qüsura malik olmurlar, bəzi hallarda nailiyyətlər də nümayiş etdirirlər. Bu şəxslər zorlama cinayəti törətməklə öz cinsi natamamlıqlarını bərpa etmiş olurlar.

2) Zərərçəkmiş şəxsiyyəti və davranışı.

Bildiyimiz kimi zorlama cinayətində zərərçəkmiş həmşə qadın olur. Son illərdə zorlama cinayətlərinin istintaq metodikası ilə məşğul olan kriminalist alimlər zərərçəkmiş şəxslərin viktimioloji davranışını xüsusilə vurğulayırlar. Əlbəttə cinayətin törədilmə və gizlədilmə üsullarına zərərçəkmişin viktimioloji davranışı mühüm təsir

edir. Məs: zərərçəkmişin yüngül əxlaqlı davranışı, vuliqar geyimi, sərxoş olması təqsirkarı cinayəti törətməyə sövq edir.

Zorlama hadisəsinin mexanizmini aydınlaşdırmaq, cinayətkarın təqsirini müəyyən etmək üçün müstətiq cinayətkarın şəxsiyyəti, cinayətin izləri ilə yanaşı zərərçəkmişin mənəvi – psixoloji siması, digər şəxsi keyfiyyətləri barədə məlumatlar əldə etməlidir.

1) Zərərçəkmiş və təqsirkar şəxs tanışdırlar. Bu qrupa daxil olan zərərçəkmiş şəxslər adətən yetkinlik yaşına çatmayan qızlar və ya müstəqil həyata yenəcə qədəm qoymuş qadınlar olurlar. Belə insanlar sadələvh olur, hər kəsə inanır, etibar edirlər. Əksər hallarda onların bu sadələvhlüyündən, etibarından təqsirkar şəxslər sui-istifadə edirlər. Müstətiq “niyə köməyə çağırmadınız” sualına bu tip zərərçəkmiş şəxslər belə cavabladırırlar: “utandım”, “qorxdum”, “mən düşündüm ki, o (təqsirkar) belə davranışına son qoyacaq”.

2) Zərərçəkmiş şəxs və təqsirkar tanış deyillər. Bu qrupa daxil olan zərərçəkmişlər əvvəl təqsirkarla heç bir qarşılıqlı əlaqəsi olmayıb və ya bilavasitə cinayətdən əvvəl tanış olublar. Bu kateqoriya zərərçəkmişlərə: yetkinlik yaşına çatmayan qızları, “azad” həyat təzi sürən qadınları, fahişəliklə məşğul olan qadınları və s. göstərmək olar. Məhz buna görə də bu tip şəxslərə qarşı zorlama cinayətləri təsadüfə yerlərdə - parklarda, meşələrdə, liftlərdə, zirzəmilərdə törədilir.

Təcrübədə bəzi hallarda zorlama cinayətlər üzrə uydurma zərərçəkmiş şəxslərə də rast gəlinir. Adətən uydurma zərərçəkmiş konkret bir şəxsi rəsmi nigah bağlamağa məcbur etmək, həyat yoldaşından xəyanət faktını gizlətmək və s. məqsədilə istintaq orqanlarına müracit edirlər.

3) Cinayətə hazırlıq, törədilmə və gizlədilmə üsulları. Zorlama cinayətinə hazırlıq hərəkətinə aiddir: qurbanın gündəlik iş qrafikinə müəyyən edilməsi, müxtəlif bəhanələrlə qurbanı gizli yerə aparmaq, gecə işləyən və

ya evdə tək olan qadınların müəyyən edilməsi, zərərçəkmiş köməksiz vəziyyətə salmaq üçün müxtəlif bihuşedici vasitələrin əldə edilməsi və s.

Cinayətin törədilmə üsulları AR CM-nin 149 maddəsində göstərilmişdir: zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zorun tətbiq etmək hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətdindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma. Fiziki zor tətbiq etmə dedikdə, qadının və ya onun qohumunun əl-qolunun bağlanması, döymək, bədəninə müxtəlif dərəcəli xəsarətlər yetirmək və s. fiziki ağrılar başa düşülür. Zor tətbiq etməklə hədələmə zərərçəkmişə, onun yaxınlarına, habelə zərərçəkmişə əziz olan başqa şəxslərə qarşı fiziki zor tətbiq ediləcəyi ilə onları qorxutmada ifadə oluna bilər. Hədə sözlə bildirilməklə, yaxud silah nümayiş etdirilməklə və s. həyata keçirilə bilər.

4) Zorlama cinayətinin izləri. Zorlama cinayəti üçün xas olan izləri 3 qrupa bölmək olar:

1) zorlama əməlinin izləri: zərərçəkmişin qanında bihuşedici vasitələrin olması, habelə bihuşedici vasitələrin hadisə yerində olması, zərərçəkmiş və təqsirkarın bədənində xəsarətlər (sıyrıntılar, qançırıqlar və s.), sperma, qan, uşaqlıq yolu ifrazatları, tük və digər bioloji mənşəli izlər.

2) təqsirkar şəxsin hadisə yerində olduğunu göstərən izlər: təqsirkar şəxsə məxsus sənədlər, geyimlər, onun hissələri və digər predmetlər; təqsirkarın əl, ayaq, diş izləri; təqsirkara məxsus bioloji mənşəli izlər (sperma, qan, tük və s.); mikroobyektlər; qoxu izləri

3) "ideal" izlər – bu zorlama hadisəsinin, habelə cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan digər halların şahidlərdə, zərərçəkmiş şəxsdə, təqsirləndirilən şəxsin yaddaşında qoyduğu izlər başa düşülür. Bu izlər yazılı formada prosessual sənədlərdə - protokollarda təsbit olunur.

Cinayət işinin başlanmasının xüsusiyyətləri və ilkin istintaq hərəkətlərin keçirilməsi taktikası

Ağırlaşdırıcı hallar olmadan zorlama üzrə cinayət təqibi AR CPM-nin 37.3 maddəsinə əsasən ictimai – ittiham qaydasında həyata keçirilir. Bildiyimiz kimi, ictimai xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi zərərçəkmiş şəxsin şikayəti əsasında və ya AR CPM-nin 37.5-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş hallarda prokurorun təşəbbüsü ilə həyata keçirilir. Ağırlaşdırıcı hallarda zorlama üzrə cinayət təqibi ictimai xüsusi ittiham qaydasında aparılır.

Zorlama üzrə cinayət təqibinin səbəbi zərərçəkmişin, habelə onun yaxınlarının (valideynləri, bacıları, qardaşları və s.) şifahi və yazılı şikayətləri göstərmək olar. Əgər şikayət şifahi formada verilsə, bu barədə AR CPM-nin 204.2 maddəsinə müvafiq olaraq protokol tərtib edilir. Protokolda qanunvericilikdə göstərilən zəruri məlumatlar qeyd olunduqdan sonra cinayət barədə məlumatlar – cinayətin törədilmə vaxtı, yeri; cinayət törədilmə mexanizmi; tətbiq edilən zorun xarakteri; cinayətkar ərizəçiyə məlumdursa, onun adı, soyadı, yaşadığı yeri və s. daxil edilməlidir. Bəzi hallarda zərərçəkmiş bu və ya digər şəxsdən intiqam, qisas almaq, şərəf və ləyaqətini ləkələməq, nüfuzdan salmaq, habelə nigahdan kənar əlaqəsini (nigahda olan qadınlar, həmçinin valideynlərindən cinsi həyat yaşadıklarını gizli saxlamaq istəyən yetkinlik yaşına çatmayan qızlar) gizlətmək məqsədilə uydurma zorlama barədə müraciət edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, istintaq təcrübəsində bəzən ərizəçinin zorlama barədə müraciətinin əsas məqsədi ərizədə göstərdiyi şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək deyil, onu bu və ya digər hərəkətləri (rəsmi nagaha daxil olmaq, yüksək vəzifəyə təyin olunmaq, maddi xarakterli hərəkətlər) etməyə məcbur etməkdir. Ona görə müstəntiq ərizəçiyə AR CM-nin 296 maddəsi ilə yəni, bilə-bilə yalan xəbərçiliyə görə cinayət məsuliyyəti daşdığı barədə yazılı xəbərdarlıq etməli və ərizəçi yazılı xəbərdarlığı imzalamalıdır. Həmçinin müstəntiq ərizəçiyə şikayət etdiyi şəxs üçün hansı cinayət hüquqi nəticələr yaranacağı və

gələcəkdə öz ərizəsini geri götürməklə cinayət təqibinə xitam verməyin qeyri-mümkün olduğunu başa salmalıdır.

Müstəntiq ərizəni qəbul etdikdən sonra dərhal cinayət işinin başlanacağı məsələsini həll etməlidir. Belə ki, gecikmə cinayətin izlərin, əvəz olunmaz sübut mənbələrinin – cinsi aktın olması, bədən xəsarətləri, sperma, qan, qızılıq pərdəsinin pozulması – məhv olmasına gətirib çıxara bilər. Cinayət işi başlanması haqqında qərar qəbul edilənənədək adətən zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi (izahat formasında olur), hadisə yerinə baxış və məhkəmə tibbi ekspertizası istintaq hərəkətləri həyata keçirilir. Yuxarıda göstərilmiş istintaq hərəkətləri nəticələri müstəntiqə cinayət işinin başlanması üçün kifayət qədər əsasların olub-olmamasını müəyyən etməyə imkan verir. Cinayət işi başlanması haqqında qərar qəbul edildikdən sonra müstəntiq cinayətin izlərinin, maddi sübutları aşkar etmək, onları götürmək, isti izlərlə cinayətkarı ifşa etmək, onun şəxsiyyətini müəyyən etmək, habelə axtarışını və tutulmasını təmin etmək məqsədilə digər ilkin təxirəsalınmaz istintaq və əməliyyat axtarış tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Zorlama cinayətinin istintaqının özünəməxsus cəhətlərindən biri odur ki, ilkin mərhələdə cinayət hadisəsi, onun cinayət hüquqi təsviri, cinayətin törədilmə üsulları, yeri, vaxtı, əksər hallarda isə cinayətkarın şəxsiyyəti də məlum olur. Zorlama cinayətinin istintaqının ilkin mərhələsində əldə olunmuş məlumatlar – zərərçəkmişin ifadələri, hadisə yerinə baxışın nəticələri, məhkəmə-tibbi ekspertin rəyi əsasında aşağıdakı ümumi fərziyyələr irəli sürülür.

- 1) Zorlama faktı olmuşdur.
- 2) Zərərçəkmiş ərizədə göstərdiyi şəxslə könüllü cinsi əlaqədə olmuşdur.
- 3) Zərərçəkmişlə ərizədə göstərilən şəxslə cinsi əlaqədə olmamış, şikayət əsassızdır.

Bundan əlavə digər xüsusi fərziyyələrdə qurula bilər: zərərçəkmiş cinayətkarla tanışdır; cinayətkar əvvəllər bu

növ cinayətlərə görə məhkum olunub və s. Hər bir halda müstəntiq fərziyyələri yoxlamaq üçün müvafiq istintaq hərəkətləri keçirməli və təhqiqat orqanına müvafiq əməliyyat tapşırıqları verməlidir.

Zorlama cinayətlərinin ilkin mərhələsində müstəntiq iki tipik istintaq şəraiti ilə rastlaşır: 1) zərərçəkmiş təqsirkarla tanışdır 2) zərərçəkmiş təqsirkar şəxslə tanışlığı yoxdur. Hər bir halda konkret istintaq şəraiti nəzərə alınmaqla, zorlama cinayətinin ibtidai araşdırılmasının ilkin mərhələsində göstərilmiş ardıcılıqla aşağıdakı istintaq hərəkətləri həyata keçirilir: 1) zərərçəkmişin dindirilməsi; 2) hadisə yerinə baxış; 3) hadisə zamanı zərərçəkmişin əynində olan geyimlərin götürülməsi və onlara baxışın keçirilməsi; 4) məhkəmə tibbi ekspertiza; 5) şübhəli şəxsin tutulması və dindirilməsi; 6) şübhəli şəxsin şəxsi müayinəsi və ya barəsində məhkəmə tibbi ekspertizanın təyin edilməsi; 7) şübhəli şəxsin mənzilində axtarış, geyimlərin və cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli ola bilən digər predmetlərin götürülməsi, onlara baxışın keçirilməsi, onların məhkəmə tibbi və digər ekspertizalara göndərilməsi; 8) şahidlərin dindirilməsi.

Zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi. Zərərçəkmişin ifadələri zorlama cinayətlərinin istintaqı zamanı əvəzənilməz sübut mənbəyidir. Məhz bu səbəbdən ibtidai araşdırmanın ilkin mərhələsində zərərçəkmişin dindirməsi həyata keçirilir. Zərərçəkmişin dindirilməsi zamanı müstəntiq cinayətkarın şəxsiyyəti və cinayət hadisəsi barədə ətraflı məlumat əldə edə bilər. Bu kateqoriya işlər üzrə zərərçəkmişin dindirilməsinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Belə ki, əksər halarda zərərçəkmiş müəyyən psixi şok vəziyyətində olur, öz intim həyatı barədə məlumat vermək istəmir və ətrafdakılara inamsızlıq nümayiş etdirir. Ona görə müstəntiq bu xüsusiyyətləri nəzərə almaqla dindirməni aparmalıdır. Bəzi hallarda dindirmədə mütəxəssis-psixoloq dəvət olunması məqsədəuyğundur.

İlkin dindirmə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla kənar şəxslərin iştirakı olmadan aparılmalıdır. Müstəntiq zərərçəkmişə bildirməlidir ki, onun ifadələrinin, habelə istintaq materiallarının kənar şəxslərə yayılması istisna edilir. Müstəntiq zərərçəkmişə inandırılmalıdır ki, onun ifadələri cinayətkarı ifşa etməyə, onu məsuliyyətə cəlb etməyə, iş üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə, təqsirli şəxslərin ədalətli cəzalandırılmasına üçün əvəzədməz rol oynayır.

Dindirmə zamanı ilk növbədə zərərçəkmişdən bilavasitə hadisədən əvvəl, hadisə zamanı və sonra olan hallar barədə məlumatlar əldə edilməlidir. Bu məqsədlə aşağıdakı suallar verilir:

1) zərərçəkmiş nə zaman və nə məqsədlə hadisə yerinə gəlib; 2) zərərçəkmiş cinayətkarla hansı şəraitdə görüşüb; 3) cinayətkarların sayı 4) zərərçəkmişlə cinsi əlaqədə olmaq üçün cinayətkar hansı hərəkətlər edib; 5) cinayətkar konkret hansı zor tətbiq edib, silah və ya silah qismində istifadə edilə biləcək əşyalar tətbiq edib; 6) zərərçəkmiş köməksiz vəziyyətdə olub, olubsa bunun təzahür forması, bu vəziyyətdə olmasının səbəbi; 7) zərərçəkmişin bədənində, paltarında zor tətbiq edildiyini göstərən izlər var; 8) zərərçəkmiş cinayətkarın davranışına, hərəkətlərinə necə reaksiya verib; 9) zərərçəkmiş cinayətkara hansı formada müqavimət göstərib, göstəribse cinayətkarın bədənində hansı nahiyəsində müqavimət izləri var; 10) cinayətkar öz cinsi ehtirasını hansı formada təmin edib 11) cinsi aktdan sonra cinayətkarın davranışı.

Hadisə yerinə baxış. Hadisə yerinə baxışın əsas vəzifələri aşağıdakılardır: zərərçəkmişin, təqsirləndirilən şəxsin hadisə yerində olduqlarını, onlar arasında cinsi əlaqənin olduğunu göstərən faktiki məlumatları aşkar etmək, onları götürmək, habelə müstəntiq tərəfindən bilavasitə hadisə yerindəki vəziyyət ilə tanış olmaq.

Hadisə yerinə baxışı zərərçəkmiş şəxsin iştirakı ilə keçirmək daha məqsədəuyğundur. Belə ki, zərərçəkmiş şəxs hadisə yerində olan bu və ya digər hal

barədə öz izahatlarını verir, sübut əhəmiyyət kəsb edə biləcək izləri müəyyən edilməsində köməklik göstərir və s. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, hadisəsədən sonra zərərçəkmiş şəxs müəyyən psixiki gərginlik, şok vəziyyətində olur və bəzən hadisə yerinə yenidən qayıtmaq ona mənfi təsir göstərə bilər. Ona görə də zərərçəkmiş şəxsin hadisə yerində iştirakı məsələsi mövcud şəraitdən aslı olaraq həll edilməlidir. Müstəntiq mütləq zərərçəkmiş şəxsi müalicə edən həkimin göstərişini nəzərə almalıdır.

Qan, sperma və digər bioloji mənşəli izlərin, mikroobyektlərin aşkar edilməsi, götürülməsi, qablaşdırılması üçün hadisə yerinə baxış mütləq mütəxəssislərin – məhkəmə tibbi ekspert və ya ekspert - kriminalistin iştirakı təmin edilməlidir.

Hadisə yerinə baxışın xüsusiyyətləri cinayətin törədildiyi yerin xarakterindən – mənzil, zirzəmi, park, avtomobil və s. aslıdır. Belə ki, aşiq sahədə baxış mənzildə baxışdan fərqlənir.

Hadisə yerinə baxış zamanı mütləq istiqamət-ləndirici plan, sxem tərtib edilməlidir. Plan, sxemdə hadisə yeri ilə yaxınlıqdakı yaşayış məntəqəsi arasında məsafə göstərilməlidir. Hadisə yerinin topoqrafik xüsusiyyətləri cinayəkar şəxsiyyəti haqqında müəyyən məlumatlar toplamağa imkan verir. Belə ki, hadisə yerinin yaşayış sahəsindən uzaq olması, yerin yalnız məhdud insanlar dairəsinə məlum olması, təqsirkarın hadisə yerindən tez bir zamanda uzaqlaşması təqsirkarın cinayətə qabaqcadan hazırladığını, ərazi ilə yaxşı tanış olduğunu göstərir. Cinayətin yaşayış yerinin, iaşə obyektlərinin yaxınlığında törədilməsi təqsirkarın yerli topoqrafik xüsusiyyətlərlə xəbərdar olmamasını söyləməyə əsas verir.

Hadisə yerinin barlara, restoranlara və gənclərin toplaşdığı sahələrə yaxın olması cinayətin gənc insan tərəfindən törədilməsini güman etməyə əsas verir.

Məhkəmə tibbi ekspertizası. Zorlama cinayətlinin istintaqı zamanı məhkəmə-tibbi ekspertizasının

əvəzedilməz rolu vardır. Məhkəmə-tibbi ekspertiza zərərçəkmişlə təqsirkar şəxs arasında cinsi aktın olub-olmamasını, onun vaxtı, zərərçəkmiş şəxsə yetirilmiş xəsarətin xarakteri, zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətdə olub-olmamasını və s. halları müəyyən etməyə kömək edir.

Cinsi aktın baş vermə faktını və onun dəqiq vaxtını müəyyən etmək üçün zərərçəkmiş şəxs dindirmədən dərhal sonra məhkəmə tibbi ekspertizaya göndərilir. Bu zaman ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1. Qızlıq pərdəsinin anatomok tamlığı, pozulmuşdur? Əgər pozulmuşdursa, onun pozulma müddəti təyin edilsin. Öz quruluşuna görə qızlıq pərdəsi onun anatomok bütölyünü pozmadan cinsi əlaqədə olmağa imkan verir?
2. Cinsi əlaqədə olmanı həqiqi əlamətləri var?
3. Cinsi əlaqədən zərərçəkmişdə hansı nəticələr yaratmışdır?
4. Zərərçəkmiş şəxsin bədənində xəsarət izləri var? Vardırısa onların xarakteri, lokalizasiyası, əmələ gəlmə mexanizmi, müddəti və ağırlıq dərəcəsi.
5. Zərərçəkmiş şəxsin cinsiyyət orqanlarında, bədənində aşkarlanmış spermanın qrup mənsubiyyətinin müəyyən etmək.

Əgər zərərçəkmiş şəxs zorlama nəticəsində hamilə olduğunu, zöhrəvi xəstəliklərə yoluxduğunu və yaxud hadisə zamanı köməksiz vəziyyətdə olduğunu bildirərsə bu halda ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1. Zərərçəkmiş şəxsdə zöhrəvi xəstəliklər vardır? Yoluxmanın müddəti, zöhrəvi xəstəliklər zorlama nəticəsində yaranıb yoxsa başqa üsulla?
2. Zərərçəkmiş şəxsdə hamiləlik əlamətləri vardır? Hamiləliyin müddəti
3. Zərərçəkmiş şəxsi köməksiz hala sala biləcək vasitələr qəbul edib? Onların orqanizmə təsir.

Ekspertizadan sonra zərərçəkmiş şəxsin hadisə zamanı əynində olan paltarları götürülür və onlara baxış keçirilir. Habelə zərərçəkmiş şəxsin cinsiyyət

orqanlarından, anal dəlikdən, ağız boşluğundan yaxmalar və digər nümunələr götürülür.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi. Mühüm istintaq hərəkətlərindən biridir. Dindirmə zamanı şübhəli şəxs baş vermiş hadisəyə öz münasibətini bildirir və cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edə biləcək məlumatlar vermiş olur.

Əksər hallarda ilkin dindirmə zamanı şübhəli şəxs zərərçəkmiş şəxslə cinsi əlaqədə olma faktını inkar edir və ya cinsi əlaqənin könüllü olduğunu, zərərçəkmişlə uzunmüddət cinsi həyat yaşadığını bildirir. Buna görə də, şübhəli şəxsin dindirilməsi zamanı ilk öncə onun zərərçəkmiş şəxslə qarşılıqlı münasibəti aydınlaşdırıldıqdan sonra cinayət təqibi üçün əhəmiyyətli olan digər hallar barədə məlumatlar əldə olunmalıdır. Əgər şübhəli şəxs öz təqsirini etiraf edirsə, bu halda zorlamanın vaxtı, yeri, tətbiq edilən zorun xarakteri, qarşılaşdığı müqavimət, cinayətin törədilmə mexanizmi və digər hallar barədə ətraflı ifadələr alınmalıdır.

Əgər şübhəli şəxs zərərçəkmişlə onun könüllü razılığı əsasında cinsi əlaqədə olduğunu bildirərsə bu zaman aşağıdakı hallar aydınlaşdırılmalıdır: zərərçəkmişlə tanışlığının müddəti və xarakteri, bu tanışlığı təsdiq edə biləcək şəxslərin dairəsi, zərərçəkmişin ərizə ilə müraciət etməyinin izahı. Habelə əgər zərərçəkmişin bədənində xəsarət izləri varsa, bu barədə də şübhəli şəxs dindirilməlidir.

Şübhəli şəxsin şəxsi müayinəsi. Dindirmədən dərhal sonra şübhəli şəxs şəxsi müayinə olunmalıdır. Şəxsi müayinə zamanı şübhəli şəxsin bədənində xəsarət izləri, zərərçəkmiş şəxsə məxsus qan, tük və digər bioloji mənşəli izlər müəyyən edilməlidir. Şəxsi müayinədən dərhal sonra şübhəli şəxs məhkəmə-tibbi ekspertizaya göndərilməlidir.

Şübhəli şəxs barəsində məhkəmə-tibbi ekspertiza təyin olunduqda ekspert qarşısında qoyulan sulların dairəsi tədqiqat obyektindən aslı olaraq müəyyən edilir.

Şübhəli şəxsin mənzilində axtarış. Axtarışın məqsədi şübhəli şəxsin mənzilində üzərində onun hadisə yerində olduğunu və cinsi əlaqədə olma faktını təsdiqləyən izlər olan əşya, predmetlər, habelə zərərçəkmişə məxsus əşyalar aşkar etməkdir.

Axtarılan obyektlərin dairəsini dəqiq müəyyən etmək üçün axtarışa hazırlıq zamanı zərərçəkmişin ifadələri və hadisə yerinə baxışın nəticələri diqqətlə öyrənilməlidir. Axtarılan obyektlərə aşağıdakıları göstərmək olar: üzərində qan, sperma və digər bioloji mənşəli, habelə mübarizə izləri olan paltarlar, cinayət törədilməsində tətbiq olunan silah və silah qismində istifadə edilən predmetlər, zərərçəkmiş şəxsi köməksiz vəziyyətə gətirilməsi üçün istifadə olunan vasitələr, zərərçəkmişin əşyaları və s.

Bəzi hallarda şübhəli şəxsin mənzilində zərərçəkmişin şikayətinin əsassız olduğunu göstərən əşyalar – şübhəli şəxslə uzunmüddət cinsi həyat yaşadığını göstərən məktublar, fotosəkillər, habelə şübhəli şəxsə zərərçəkmiş tərəfindən ünvanlanmış hədə-qorxu, şantaj yazılar aşkar edilir. Göstərilən bu əşyalar da götürülməli və cinayət işi materiallarına əlavə olunmalıdır.

Sonrakı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi taktikası

Zorlama cinayətləri üzrə ibtidai araşdırmanın sonrakı mərhələsinin əsas məqsədi mövcud sübutlar sistemində olan boşluqları, ziddiyətləri aradan qaldırmaq, təqsirləndirilən şəxsi ifşa etmək, təqsirləndirilən və zərərçəkmişin şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar əldə etməkdir. Sonrakı mərhələdə aşağıdakı istintaq hərəkətləri keçirilir:

1)Şahidlərin dindirilməsi. Zorlama cinayətləri üzrə şahidlər iki qrupa bölünür: zorlama hadisəsi ilə bağlı məlumat verə biləcək şəxslər və təqsirləndirilən, zərərçəkmişin şəxsiyyəti barədə məlumat verəcək şəxslər. Birinci qrupa daxildir: cinayətin törədildiyi yerin yaxınlığında olan şəxslər, zərərçəkmişin imdadına, harayına gələn şəxslər, təqsirləndirilən şəxsi cinayət

başında yaxalayan şəxslər, hadisədən əvvəl və sonra təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsi görənlər və s. Cinayətin üstünün açılmasında, təqsirkarın ifşa olunmasında göstərilmiş şəxslərin ifadələri əvəzəlməzdir. Lakin istintaq təcrübəsi göstərir ki, bu qrupa daxil olan şahidlər müəyyən edilməsi nisbətən çətinidir. Belə ki, bəzən belə şahidlər baş vermiş hadisənin cinayət olduğunu başa düşməzlər (hadisənin məişət xarakterli mübahisə olduğunu düşünlər) və ya bu məlumatı hüquq mühafizə orqanlarına çatdırmaqla gələcəkdə özlərinə bu və ya digər xarakterli problemlər yaradacaqlarını düşünlər. Hər bir halda müstəntiq istintaqın ilkin mərhələsində belə şahidləri müəyyən etməyə çalışmalıdır.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi. Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinin əsas məqsədi ondan cinayət rəqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən hallar barədə tam, hərtərəfli, obyektiv ifadələr əldə etməkdir. Təqsirləndirilən şəxs dindirmə zamanı əksər hallarda zərərçəkmiş şəxslə onun könüllü razılığı əsasında cinsi əlaqədə olduğunu bildirir və zərərçəkmiş şəxsin şikayət etməklə onu rəsmi nigaha daxil olmağa məcbur etmək, intiqam almaq, nüfuzdan salmaq istədiyini göstərir. Müstəntiq hər bir halda təqsirləndirilən şəxsin belə arqumentlərinə diqqət etməli və həqiqiliyini yoxlamalıdır.

Üzləşdirmə Zorlama cinayətlərinin istintaqı zamanı bu istintaq hərəkəti mühüm rol oynayır. Əksər hallarda üzləşdirmə təqsirləndirilən şəxslə şahid və zərərçəkmiş şəxs arasında aparılır. Zorlama işləri üzrə keçirilən üzləşdirmə öz mürəkkəbliyi və gərgin psixoloji şəraitdə keçməsi ilə səciyyəli. bunun səbəbi aşağıdakılardır 1) üzləşdirmənin predmeti əksər hallarda bu və ya digər şəxsin intim həyatına aid hallar təşkil edir; 2) zərərçəkmiş şəxs üzləşdirmə zamanı bəzi hallarda hadisə zamanı yaşanan psixoloji stress vəziyyətində olur. Buna görə müstəntiq üzləşdirmənin düzgün taktiki üsulunu seçməlidir. Müstəntiq çalışmalıdır ki, üzləşdirmə zamanı

kənar şəxslər iştirak etməsin və bu zaman təqsirləndirilən şəxs tərəfindən şahidə, zərərçəkmişə mənfi təsir etməyə qarşısını alsın.

Məhkəmə psixotrik ekspertiza. Bəzən hallarda təqsirləndirilən və zərərçəkmiş şəxsin psixiki durumunun müəyyən edilməsi üçün məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının keçirilməsi zərurəti yaranır. Zərərçəkmiş şəxsi barəsində məhkəmə-psixiatrik ekspertizası təyin olunanda ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1) Zərərçəkmiş şəxs psixiki xəstəliklərdən əziyyət çəkir? Əgər çəkirse xəstəliyin diaqnozu və müddəti

2) Zərərçəkmiş şəxs ruhi xəstədirsə, onun barəsində edilən zorakı hərəkətlərin xarakterini düzgün dərk edə bilir? Bu barədə düzgün ifadə vermək imkanına malikdirmi?

Zərərçəkmiş zorlama nəticəsində psixi xəstəlik yaranmışdırsa, ekspert qarşısında aşağıdakı suallar qoyulur:

1) Zərərçəkmiş hansı psixiki xəstəlikdən əziyyət çəkir və onun müddəti?

2) Psixiki xəstəliyin yaranma səbəb nədir?

MÖVZU № 15. Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin araşdırılma metodikası.

1. Adam oğurluğu cinayətinin kriminalistik xarakteristikası, cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri, tipik istintaq şəraitləri və istintaqın planlaşdırılması.

2. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin kriminalistik xarakteristikası.

3. Bu növ cinayətlər üzrə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

Sual 1. Adam oğurluğu cinayətinin kriminalistik xarakteristikası, cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri, tipik istintaq şəraitləri və istintaqın planlaşdırılması.

Adam oğurluğu cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası, tipik istintaq şəraitləri.

Son dövrlərdə dünyanın bir çox ölkələrində, o cümlədən də yeni sosial-iqtisadi münasibətlərin təşəkkül tapmağa başladığı hüquqi demokratik dövlət quruculuğu kimi çətin və mürəkkəb bir yola qədəm basmış Azərbaycan Respublikasında, yeni ictimai-iqtisadi formasiyaya uyğun cinayətlərin törədilməsinin şahidi oluruq. Bu cinayətlərdən biri də sonradan mənfəət (gəlir) əldə etmək məqsədilə adamların oğurlanmasıdır. Adam oğurluğu dedikdə, insanın yaşadığı mühütdən, daimi və ya müvvəqəti olduğu yerdən gizli və ya aşkar üsulla, yaxud aldatma yolu ilə öz iradəsi əleyhinə götürülərək başqa yerdə saxlanılmasından ibarət qəsdən törədilən hərəkətdir. Adam oğurluğu ilə əlaqədar cinayətlərin açılması, bu kateqoriyadan olan cinayət işlərinin ibtidai istintaqının təşkili qeyri tipik kriminalistik şəraitlə şərtlənən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir:

- girov götürülmüş şəxsin zorla saxlanması;
- cinayətkarlar tərəfindən girov götürülmüş şəxslə və ya onun qohumları ilə girovdan çıxarmaq üçün danışıqların aparılması;
- oğurlanmış adamın qətlə yetirilməsi təhlükəsinin mövcudluğu;
- zərərçəkmiş şəxsin və onun qohumlarının davranışındakı gözlənilməz hərəkətlərin mümkünlüyü və s.

Bu baxımdan konkret kriminalistik şəraitə uyğun zəruri kompleks əməliyyat-axarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və təşkilinin seçilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. İlk informasiyanın məzmunundan asılı olaraq bu şəraitlərin təsnifatına başlamazdan əvvəl onu da qeyd etmək lazımdır ki, digər

cinayətlərdən fərqli olaraq adam oğurluğu cinayətlərinin açılması və istintaqı çərçivəsində işin təşkilində bəzi məhdud imkanlar (əsasən də hadisə ilə əlaqədar işlərin görülməsində) mövcud olur.

Belə ki, bir çox hallarda, adamın oğurlandığı yer naməlum qalır (şəxsin azad olunub, hadisəni təfərrüatı ilə danışanadək).

Adam oğurluğu cinayətləri üzrə daxil olan ilkin informasiyanın çoxvariantlılığını nəzərə alaraq, hüquq mühafizə orqanlarında bu “siqnallara” birmənalı reaksiya vermək (şablon xarakterli davranış xətti) əlbətt ki, mümkün deyil. İlkin informasiyanın səciyyəvi xarakterindən asılı olaraq, əməliyyat-axtarış tədbirləri və istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi və təşkilində kifayət qədər fərqli cəhətlərə malik bir neçə istiqamətdə şərtləndirilir:

- ilkin informasiyanın yoxlanılması;
- xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı;
- adam oğurluğu cinayətinin açılması üçün cinayətkarların şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi;
- hədə-qorxu ilə tələb etmədə şübhəli bilinən konkret şəxslərin əməliyyat tədqiqinə götürülməsi.

Öyrənilmiş cinayət və axtarış işlərinin nəticələrinə əsaslanaraq, hüquq-mühafizə orqanlarının adam oğurluğu ilə əlaqədar konkret kriminalistik şəraitdə faktlara münasibətini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

1. Adamın “yoxa çıxması” (itməsi) faktı müəyyən (təsdiq) edilmişdir. Məlumat şəxsin qohumları tərəfindən daxil olmuşdur. Hədə-qorxu ilə tələb etmə əlamətləri olmasa da, bu bir fərziyyə kimi ehtimal edilir.

2. Vətəndaşlar tərəfindən onların qohumunun oğurlanması və hədə-qorxu ilə pul tələb edilməsi haqqında məlumat (ərizə) verilmişdir. Ərizə vermiş qohumlar şəxsin azad olunması və cinayətkarların ifşa olunması ilə əlaqədar hüquq-mühafizə orqanlarına kömək etməyə razıdırlar. Cinayətkarlar tərəfindən oğurlanmış şəxsin qohumları qarşısında qoyulan tələblər yerinə yetirilməmişdir.

3. Zərərçəkmiş şəxs və ya onun qohumları tərəfindən şəxsin qısa müddət ərzində qeyri-qanuni azadlıqdan məhrum edilməsi (oğurlanması) haqqında məlumat (ərizə) verilmişdir. Cinayətkarlar şəxsi azad edərkən ona hədə-qorxu gələrək, (o cümlədən fiziki zor işlətməklə) təyin olunmuş vaxtda tələb olunan məbləğdə pulun ödənilməyəcəyi təqdirdə yenidən oğurlanacağını bildirmişlər. Zərərçəkmiş şəxs cinayətkarların ifşa edilməsi üçün keçirilən tədbirlərdə iştirak etməyə razılıq verir.

4. Adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə pul tələb edilmə haqqında məlumat zərərçəkmiş və onun qohumlarından deyil, digər mənbələrdən daxil olmuşdur. Qohumlar isə bu hadisə haqqında məlumatı gizli saxlayaraq, cinayətkarlarla danışıqlar aparır.

5. Adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti törədilmiş, “sövdələşmə baş tutmuş”, amma cinayət faktı haqqında məlumat zərərçəkmiş şəxs və onun qohumları tərəfindən HMO-dan gizlədilmişdir.

6. Adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə-qorxu ilə pul və qiymətli əşyalar tələb edən cinayətkar qrupun fəaliyyət göstərməsi haqqında məlumatlar daxil olmuşdur. Zərərçəkmiş şəxslər tərəfindən ərizə verilməmişdir.

Nəzərdən keçirilən kriminalistik şəraitlərin hər birində cinayətin açılmasının və istintaqının təşkili forması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin konkret növləri (ilkin məlumatların yoxlanılması, sübut edilməli halların müəyyən edilməsi, cinayətkarların şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, onların cinayətkar fəaliyyətinin sənədləşdirilməsi və s.) ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan yuxarıda sadalanan konkret kriminalistik şəraitlərin təhlilinə ehtiyac duyulur.

Birinci şərait üzrə daxil olan məlumatda hədə-qorxu ilə tələb etmə əlaməti görünməsə də, şəxsin bu məqsədlə oğurlanması, “yoxa çıxması” fərziyyəsi istisna oluna bilməz.

Bu şərait üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin təşkili forması kimi müvafiq qaydalara uyğun

sənədləşdirmə aparmaqla (axtarış işi çərçivəsində) xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı həyata keçirilir. Eyni zamanda hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərində cinayətkarlara xas olan davranışın xüsusiyyətlərini (oğurlanmış şəxsin qohumları qarşısında tələblərin qoyulması, görüş təyin edilməsi və s.) nəzərə alaraq oğurlanmış şəxsin qohumları və tanışları ətrafında müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi təşkil olunur.

İkinci şərait üzrə cinayətin törədilməsi faktı təsdiqlənir, lakin cinayətkarlar haqqında heç bir məlumat olmur. Bu tipik kriminalistik şəraitə uyğun mütləq cinayət işi başlanmalı və müvafiq əməliyyat uçot işi açılmalıdır. Bu əlverişsiz şəraitdə istintaqın ilkin mərhələsində işin ağırlığı əməliyyat xidmətinin üzərinə düşür. Belə ki, adam oğurluğu ilə müşayət olunan hədə - qorxu ilə tələb etmə cinayəti törətmiş şəxsləri aşkar etmək üçün cinayətkar mühitdə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə böyük ehtiyac yaranır.

Üçüncü şəraitdə zərərçəkmiş şəxs və onun qohumları tərəfindən cinayətkarlar haqqında məlumatlar verilməklə onların cinayətkar hərəkətləri təsvir olunur. Bu cür təşəkkül tapmış əlverişli şəraitdə də cinayət işi başlamaqla müvafiq istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün geniş imkanlar formalaşır.

Dördüncü və beşinci kriminalistik şəraitlərdə zərərçəkmiş şəxs, onun qohumları və HMO-ları arasında qarşıdurma yaranmış olur. Belə ki, zərərçəkmiş tərəf öz güc və vasitələri ilə yaranmış vəziyyətdən çıxaraq, HMO-larını bu məsələyə qatmaq istəmir, cinayətkarlara pulun verilməsi yolu ilə onlardan “yaxa qurtarma” faktı gizlədir. Bu şəraitlərdə isə zərərçəkmiş şəxsdən və onun qohumlarından faktla əlaqədar hər hansı məlumatların əldə edilməsindən, mütləq müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə zəruri (faktı təsdiq edən), sonradan prosessual formada realizə oluna biləcək (o cümlədən maddi sübut ola biləcək) məlumatlar əldə edilməlidir.

Altıncı kriminalistik şərait üzrə isə, cinayətkar qrupun fəaliyyət göstərməsinə, törədilmiş cinayətlər haqqında heç bir məlumatlar daxil olmamasına baxmayaraq, qrupun bütün üzvlərini müəyyən etmək, adam oğurluğu və hədə-qorxu ilə tələb etmə faktları haqqında, cinayətkarların ictimai təhlükəli əməllərini təsdiqləyən obyektiv məlumatlar əldə olunması üçün zəruri əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilir.

SUAL 2. “ Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin kriminalistik xarakteristikası”.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə ağır cinayətlərdən biridir, ictimai təhlükəli xarakter daşıyır. Hədə-qorxu idə tələb etmə müxtəlif üsullarla törədilir.

Hədə-qorxu zamanı nəgd pul, özgenin əmlakı və ya əmlaka olan hüquq tələb edilir.

Yuxarıda göstərilmiş hallar talanmanın subyektlərinin cinayətkar fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini göstərir, kriminalistik cəhətləri isə özünə- məxsus istintaq metodikasının formalaşmasını tələb edir.

Hədə-qorxu ilə tələb etmənin istintaq metodikası digər talama cinayətlərinin istintaq metodikalarından fərqlənir. Son dövrlər xüsusi ədəbiyyatlarda belə cinayətlər amerikan sözü olan “reket” kimi adlandırılır. Amma “Hədə-qorxu ilə tələb etmə” və “reket” anlayışları tam şəkildə üst-üstə düşmür. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin əksəriyyəti kişilər tərəfindən törədilir. Qadınlar isə bir qayda olaraq belə cinayətləri törədən qrupların tərkibində iştirakçı kimi çıxış edirlər. Hədə-qorxu ilə tələb edən şəxslər əsasən 17-35 yaş həddində olurlar. Həmçinin onların yarsı əvvəllər məhkum olunmuşlardır. Bu növ cinayətlərə “reketlər”in davranışının mürəkkəbliyi xasdır və bunlara aiddir:

- üsulların hərtərəfli düşünülməsi;
- törədilmə mexanizmi və şəraiti.

Bir qayda olaraq, bu növ cinayətlər yüksək mütəşəkkilliklə həyata keçirilir. Bir çox hallarda hədə-qorxu

ilə tələb etmə cinayətləri mütəşəkkil qruplar tərəfindən törədilir.

Hədə-qorxu ilə tələb etmənin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementləri kimi, cinayətlərin törədilmə aləti, üsulu, törədilmə mexanizmi şəraiti, cinayətkar şəxs və cinayətkar qrupun psixoloji xüsusiyyətləri çıxış edir. Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin predmeti əsasən pul və maddi qiymətli əşyalardır. Bu cinayəti realizə etmək üçün aşağıdakı şərtlər vacibdir:

- müəyyən qrupun və ya şəxsin onu hazırlaması;
- nəzərdə tutulmuş əməlin həyata keçirilməsi;
- onun törədilmə mexanizmi və nəticəsi.

Statistika göstərir ki, hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərində əsasən vətəndaşların xüsusi əmlakının ələ keçirilməsinə, ancaq az əhəmiyyətli bir hissəsi isə dövlət əmlakının ələ keçirilməsinə yönəlmişdir.

Zor tətbiq etməklə hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətlərinin törədilməsində qəsd iki tərəfə yönəlir - zərərçəkmiş şəxsə və ya onun əmlakına. Cinayətkarlar qrup şəklində birləşərək, müxtəlif metodlardan istifadə edərək, vəziyyətə tezliklə uyğunlaşırlar. Bu növ cinayətin təhlükəliyi ondan ibarətdir ki, cinayətkarlar öz məqsədinə çatmaq üçün zərərçəkmişə psixi, hətta fiziki (sağlamlığına qəsd edirlər) zor tətbiq edirlər.

Qrup halında törədilən bu növ cinayətlərin istintaqında sübutların toplanması zamanı praktiki işçilər müəyyən çətinliklərlə rastlaşır. Cinayətkarın hərəkətlərini sübut etmək xüsusi ilə vacibdir. Əməliyyat aparatı əməkdaşları tərəfindən texniki vasitələrin köməyi ilə yığılan məlumatlar (kino, vidoçəkiliş fotoşəkillər) məhkəmə orqanları tərəfindən çox vaxt nəzərə alınmır.

Lakin qanun çərçivəsində yığılan hər bir sübut cinayət işi üçün əhəmiyyətlidir. Ancaq belə məlumatlar həm ibtidai istintaq, həm məhkəmə prosesində yoxlanıla bilər, bunun üçün də sübutların prosessual qaydada yığılmasına ciddi fikir verilməlidir. Bir çox müstəntiqlərin professional

olmasına baxmayaraq, mütəşəkkil cinayətlərin isti izlərlə açılması hələ də az hallarda nail olunur. Bu cinayət işlərinin istintaq zamanı xüsusi ilə fikir verilməlidir: 1) Hansı əlaqələrə görə mütəşəkkil qrup yaranıb; 2) Onların cinayətkar fəaliyyəti; 3) İştirak etmiş şəxslərin xüsusiyyətləri, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə. Bu növ cinayət işləri üzrə təcrübəli, müstəntiqlər dəvət olunmalıdırlar.

Bu cinayətlərin törədilmə xüsusiyyəti və mütəşəkkilik dərəcəsinə görə 3 növ cinayətkar qrupa ayırmaq olar:

1. Hədə-qorxu ilə tələb etmənin sadə forması (qruppu)

- Bu qrupda cinayəti bir çox hallarda gənclər və yeniyetmələr törədirlər (Hansılar ki, heç bir hazırlıq keçməyiblər). Belə cinayətkarlar əsasən yaranmış münbit şəraitdən istifadə edərək, təsadüfi şəxslərdən əmlakı ələ keçirirlər. Onlar bir qayda olaraq, situasion cinayətlərdir. Burada əsas təhlükə kimi zor tətbiq etməklə hədələmə, bədən xəsarətləridir. Əgər bu cinayət bir qrup yeniyetmə tərəfindən törədilərsə, çox vaxt bu qrupda müəyyən təşkilati elementlər təzahür olunur.

2. Yaşlı cinayətkarlar (qrupu) qeyri mütəşəkkil və ya aşağı səviyyədə təşkil olunmuş qrupları tərəfindən törədilən hədə-qorxu ilə tələb etmədir. Belə qruplar əsasən bir və ya bir neçə cinayət törədir sonra isə dağılır. Bu cür cinayətlərin törədilməsi üsulu əvvəlcədən, hazırlıq mərhələsində seçilir (qəsdin obyektini seçilir, müvafiq məqam gözlənilir). Bir qayda olaraq, əmlak tələb etdikdə ölüm və ya ağır bədən xəsarəti ilə hədələnilir. Əksər hallarda zərər çəkmiş işgəncə verməklə ondan külli miqdarda pul və ya qiymətli əşyalar alınır. Elə hallar da olur ki, sisteməlik şəkildə müəyyən məcburi ödəmələr tələbi irəli sürülür.

3. Mütəşəkkil qrup (reket) tərəfindən həyata keçirilən hədələmə. Bu asan yolla varlanmaq hərisliyi ilə özünə hədə-qorxunu peşə kimi seçmiş mütəşəkkil qrupun təhlükəli fəaliyyətidir. Bu qruplara əsasən xarakterikdir:

- yüksək səviyyədə mütəşəkkillik;
- hər bir iştirakçının konkret vəzifəsi;

- (təşkilatçı lider, nəzarətçi, kəşfiyyatçı, icraçı, köməkçilər).
- şaquli xətt üzrə ciddi təcəllik;
- ciddi məxfiçilik.

Qrupun bir çox üzvləri özlərinin qanuna riayət edən zəhmətkeş bir vətəndaş kimi göstərilir. Onlar çox vaxt idarə və müəssisələrdə, kommərsiya strukturlarında işləyir, hətta əlil sənədlərinə malik olanlar da olur. Bu qruplar yüksək sürətli nəqliyyat vasitələri, müasir silah və texniki vasitələrlə təchiz olunurlar.

İstintaqın əvvəlində tipik istintaq şəraitləri yaranır ki, bunlara aiddir:

1) hədə-qorxu gəlmə haqqında məlumat o vaxt daxil olmuşdur ki, zərərçəkmişdən əmlak tələb olunmuş, görüşləri təyin olunmuşdur (pulu və ya qiymətli əşyalar ötürmək üçün). Tələb olunan pulun miqdarı, onun ötürülməsi şəriti cinayətkarların xarici əlamətləri, haqqında məlumatlar vardır.

2. Hədə qorxu ilə tələb etmə haqqında məlumat (ərizə) artıq pul və ya əmlak cinayətkarlara verildikdən və cinayətkarlar aradan çıxdıqdan sonra verilmişdir. Ötürülmüş əmlakın miqdarı və xüsusiyyət-ləri, ötürülmə şəriti, cinayətkarların zahiri əlamətləri, hədə-qorxunun xarakteri haqqında məlumat vardır.

Bu zaman cinayət işinə başlama üçün kifayət qədər səbəb və əsas olmalıdır.

Cinayət işinə başlamanın səbəbləri CPM-in 204-208-ci maddələrində göstərilmişdir. Əsas isə hədə-qorxu cinayətinin əlamətini özündə əks etdirən faktiki məlumatlardır. Cinayət işi başlandıqdan sonra istintaqın tez, tam və hərtərəfli aparılması üçün istintaq fərziyyələri və planlaşdırılmanı həyata keçirmək zəruridir.

Təcrübə göstərir ki, bə cinayət işində fərziyyələrin qurulmasında və istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində cinayətin törədilmə taktikası mütəşəkkil qruplar tərəfindən nəzərə alınır (əsasən: hazırlığın xüsusiyyəti texniki vasitələrin istifadə qaydaları, rolların bölüşdürülməsi).

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, hər 4 cinayət işinin birində reket bandanın təşkilatçısı olub.

Cinayət işinin istintaqı zamanı irəli sürülən fərziyyələr hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti barəsində ümumi və xüsusi xarakter daşıyır. Bütün irəli sürülən fərziyyələr reallığa uyğun olmalıdır.

İrəli sürülmüş fərziyyələrə əsasən istintaqın planı tərtib olunur. Plan isə öz növbəsində, 3 formada ola bilər:

1. Ümumi cinayət işinin planı.
2. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi planı.
3. İstintaq hərəkətləri və əməliyyat axtarış tədbirlərinin keçirilməsi planı.

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayət işinin istintaqı zamanı plan dinamik xarakter daşmalıdır. Bundan əlavə plan istintaq prosesində ilkin və sonrakı mərhələlərə bölünür.

İstintaqı uğurlu aparmaq üçün planlı obyektiv tərtib etmək lazımdır.

İstintaq planının ilkin mərhələsində aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

- a) cinayət işinin başlanmasına əsas verən faktiki hallar;
- b) ört-basdır etmək məqsədi ilə maraqlı şəxslər tərəfindən cinayətin izinin gizlətməsinə əsas verən faktiki halların məcmuyu.

Cinayət işi üzrə istintaq fərziyyələrini ilkin materiallar əsasında qurarkən bizə məlum olmayan halların aydınlaşdırılmasına fikir vermək lazımdır (hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətinin törədilməsi üsulu, cinayətkar şəxslərin hərəkətləri, motivləri, məqsədləri).

Sual 3. Bu növ cinayətlər üzrə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

Zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi:

Hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayəti işi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi üçün keçirilən istintaq hərəkətlərindən biri zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsidir. Zərərçəkmiş şəxs cinayət prosesinin bir iştirakçısı kimi

əksər hallarda iş üzrə düzgün ifadə verməyə səy göstərir. Bir qayda olaraq bu növ dindirmədə heç bir mübahisə baş vermir. Lakin bünün özünəməxsus mürəkkəbliyi var. Bunlardan cinayətin törədilməsi xarakteri və iş üzrə konkret hallar həm də zərərçəkmişin mənəvi-psixoloji keyfiyyətləridir. İstintaqın ilkin mərhələsində cinayət əməli haqqında ilk məlumat-zərərçəkmişin ifadəsidir. Əksər hallarda şahidlər bu cinayətdə olurlar ya da olduqda az məlumatlara malik olurlar. Maddi xarakterli izlər bu işlər üzrə nisbi rol oynayır.

Zərərçəkmişin kimliyindən (cinsi, yaşı, məşğuliyyətinin növü) asılı olaraq, dindirmə taktikası seçilir.

Zərərçəkmiş şəxsin şəxsiyyəti haqqında məlumat müstəntiq söhbət zamanı, dindirmə protokolun anket hissəsini doldurarkən əldə edir.

Cinayətkarın tutulması.

Əsas istintaq hərəkətlərindən biri də hədə-qorxu ilə tələb etmə cinayətini törətmiş şəxsin tutulmasıdır. İstintaq təcrübəsindən irəli gələrək, bütün hədə-qorxu cinayətləri törətmiş şəxslərin tutulması pulun və ya qiymətli əşyaların verilməsi vaxtı baş verir. Amma belə imkanın uğurlu realizəsi üçün düşünülmüş taktiki əməliyyatın, kriminalistik məlumatın taktiki və psixoloji xarakterindən asılıdır. Bir qayda olaraq, bu növ əməliyyat təşkili və planlaşdırılmasında bunlar nəzərə alınmalıdır. Əgər bu cinayəti mütəşəkkil dəstə törədirsə onda görüşə əmlakın alınması üçün sırası icraçılar gəlirlər. Təşkilatçılar və dəstənin digər nümayəndələri isə üzə çıxmır. İstintaqın gedişində isə onları axtarıb tapmaq hər dəfə çətinlik törədir. Müstəntiqin təcrübəsindən asılı olaraq, tutulmuş sırası icraçılardan qalan reket qrupunun üzvlərinin dairəsi müəyyənləşdirilməlidir.

Hadisə yerinə baxış.

Bu kateqoriyalı cinayət işləri üzrə hadisə yerinə baxış keçirmək çox əhəmiyyətlidir. Ayrı-ayrı əməkdaşlar bu kateqoriyalı işlər üzrə hadisə yerinə baxış keçirməyi az effektiv hesab edirlər.

Təcrübə göstərir ki, bu işlər üzrə hadisə yerinə baxış 30 % həyata keçirilir. Bu növ cinayətkarın gizli xarakterli davranışını nəzərə alaraq, baxışı obyektə giriş yolundan və oradan çıxış yolundan başlanması məqsədemüvafiqdir. Bunları isə zərərçəkmiş və şahidlər göstərə bilərlər. Təcrübə göstərir ki, belə yerlərdə izlər keyfiyyətli, həm də cinayətin törədilmə yerindən çox olur. Bu onunla izah olunur ki, cinayətkar elementlər özlərinin çox təhlükəsiz hiss edirlər və bunlara heç fikir vermirlər. Əgər bu cinayət zor tətbiq etməklə törədilibsə, onda hadisə yerində müxtəlif izlər və maddi sübutlar qalacaqdır.

Ekspertizanın təyini.

Bu növ cinayət işlərinin istintaqı zamanı müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin olunur. Bunlara aiddir:

Trasoloji ekspertiza, xətti ekspertiza, daktiloskopik ekspertiza, ballistik ekspertiza (əgər odlu silah tətbiq olunubsa). Məhkəmə tibbi ekspertiza (əgər zərər çəkmiş bədən xəsarəti yetirilibsə) sənədlərin kriminalistik tədqiqatı ekspertizaları və s.

Sadaladığımız istintaq hərəkətlərindən əlavə zəruri olarsa, digər istintaq hərəkətləri keçirilir məsələn:

- yaşayış yerində axtarış və ya cinayətkarın iş yerində, istintaq eksperimenti, ifadənin yerində yoxlanılması götürmə, şəxsi axtarış, təqsirləndirilən şəxsi, şübhəli şəxsi, şahidi dindirmə.

Şübhəli şəxsi dindirmə.

Şübhəli şəxsi tutulduğu andan dindirmə başlanır. Dindirmə zamanı aşağıdakı suallar həll olunur:

- hansı hallarda o, (onlar) zərərçəkmişlə tanış olur və ya kim onu tanış edib?
- onlar hansı münasibətdə idi?
- nə vaxt, harada, hansı hallarda bu cinayət törədilib?
- o, haradan bilirdi ki, zərərçəkmişdə qanunsuz gəlir var?
- hədə-qorxu cinayəti törədən şəxsin motiv və məqsədi?

Bu sadaladığımız sualların qəti siyahısı deyil əlavə suallar işin konkret vəziyyətindən irəli gəlir.

Bu növ cinayətlər üzrə müstəntiqin profilaktik fəaliyyəti.

Əmlakı zorla tələb etmə cinayətləri üzrə müstəntiqin hərəkətləri bu cinayətlərin istintaqı ilə çıx surətdə bağlı olub, öz mahiyyətinə görə onların məntiqli nəticəsidir. Müstəntiqin profilaktik hərəkətləri Azərbaycan Respublikası CPM-nin 23-cü maddəsindən irəli gəlir, hansı ki, təhqiqat orqanını, müstəntiqi, prokuroru, məhkəməni hər bir cinayətin törədilməsinə zəmin yaradan səbəb və şəraitləri aşkar etməyə və müvafiq orqanlar, vəzifəli şəxslər, ictimai təşkilatlar tərəfindən onların aradan qaldırılması üzrə effektiv tədbirlər tətbiq etməyə tələb edir. Profilaktika işinin yüksək səviyyədə aparılması, ümumi cinayət işinin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılmasını təmin edir.

Mövzu № 16. Mənimsəmə israf etmə və dələduzluq cinayətlərin araşdırılması metodikası

1. Pçyy yläâûí âyçèöyëè, làääè-iyñóè øyõñëyð öyðyðeíäyí òàèàíàñûíúí èðèìèíàèèñòèè òàðàèòàðèñòèèâñû.

2. Bu növ cinayətlər üzrə Èáòèääè àðàøâüðìàíúí və aéðû-àéðû èñòèíòàâ ùyðyèyðèyðèíèí èâ=èðèèìyñèíèí òõñóñèééyðèyðè.

3. Äyëyáóçèóâ úèíàéyðèíèí èðèìèíàèèñòèè òàðàèòàðèñòèèâñû, ñóáèòò áàèèìyëè ùàèèâð. Úèíàéyð èøèíy áàøèàìàíúí òõñóñèééyðèyðè áy èñòèíòàâúí èèèíí ìyðyèyñèíäy òèìèè øyðàèðèyð və ìèèèí èñòèíòàâ ùyðyèyðèyðèíèí òàèèèèè òõñóñèééyðèyðè.

Sual 1. Pçyy yläâûí âyçèöyëè, làääè-iyñóè øyõñëyð öyðyðeíäyí òàèàíàñûíúí èðèìèíàèèñòèè òàðàèòàðèñòèèâñû.

Mülkiyyətin mühafizəsinin möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər sistemində özgə əmlakının vəzifəli şəxslər tərəfindən talanmasına qarşı mübarizədə HMO-nın rolu əvəzəedilməzdir.

Mənimsəmə və israfetmə yolu ilə özgə əmlakını talama Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi-nin 179-cu maddəsi ilə nəzərdə tutularaq mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər arasında ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə daha yüksəkdir. Bu cinayətlər dövlətə və cəmiyyətə böyük maddi ziyan vurur, xalqın var-dövlətini tükəndirir, cəmiyyətdə maddi nemətlərin əməyə görə bölünməsi prinsipini pozur, qanunsuz əldə edilmiş gəlirlə yaşayan təbəqənin meydana gəlməsinə səbəb olur.

Bu növ cinayətlərə qarşı mübarizədə cinayət-hüquqi vasitələrlə (AR CM-si oğurluq, soyğunçuluq, dələduzluq, quldurluq, mənimsəmə və israfetmə yolu ilə özgə əmlakın talanmasının formaları üzrə məsuliyyət nəzərdə tutur) yanaşı kriminalistik metod və metodikalar da böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Özgə əmlakın talanmasının hər bir forması, növü, üsulu fərdi əlamətlərlə xarakterizə olunur. Lakin bununla yanaşı onların hər birinə ümumi kriminalistik əhəmiyyətli xüsusiyyətlər xasdır.

Bu ümumi xüsusiyyətlər əsasında özgə əmlakın talanması ilə bağlı cinayətlərin istintaqını təmin edən metodika işlənib hazırlanır.

Özgə əmlakın talanması ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqı onların xüsusiyyətlərinə görə 2 qrupa bölünür:

-oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq, dələduzluq yolu ilə talama (ümumi obyekt);

-vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama (xüsusi subyekt).

Özgə əmlakın talanmasının, mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama formalarının kriminalistik xarakteristikasını verməzdən əvvəl onu cinayət-hüquqi nöqtəyi-nəzərdən təhlil edək.

Özgə əmlakı mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama - bu cinayət üçün məsuliyyət AR CM-nin 179-cu maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu maddədə talama cinayətinin öz xarakterinə görə bir-birinə yaxın olan 2 forması birlikdə verilmişdir. Yeni mənimsəmə və israfetmədə də əmlak kənar şəxslər tərəfindən deyil, əmlakın qorunub-saxlanması etibar edilmiş şəxslər tərəfindən talanır.

Obyektiv cəhətdən bu cinayətlər aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənilir. Mənimsəmə zamanı şəxs ona inanılıb tapşırılmış əmlakı qanunsuz olaraq öz mülkiyyətinə keçirir.

-israfetmə zamanı isə şəxs ona etibar edilmiş əmlakı başqalarına verir və onlar tərəfindən talanması üçün qəsdən şərait yaradır. Məsələn, qeyri-qanuni mükafat, növbədən kənar mənzil, rütbə, şişirdilmiş maaş alma, ölü canlar adına qanunsuz olaraq pul yazma və s.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən talamanın kriminalistik xarakteristikası, özündə cinayətkarın şəxsiyyəti və həyat tərzi haqqında, talanmış əmlak haqqında, talamanın məqsədi və motivi haqqında, bu cinayətlərin hazırlıq, törədilmə və gizlədilməsi üsulları, bu cinayətlərin maddi izləri və kriminal nəticələri, vəzifə talamasının başqa cinayətlərlə əlaqəsi haqqında məlumatları birləşdirir.

Talamanın bu formalarına xas olan əlamətlər haqqında əsas məlumat mənbələri aşağıdakılardır:

-məlumatı olan şəxslər (müəssisə, təşkilat, idarə işçiləri, o cümlədən, mühasibat, təchizat, nəqliyyat, istehsalat, anbar, texniki-nəzarət şöbələrinin, nəzarət-təftiş orqanlarının əməkdaşları);

-qiymətli əşyaların qeydiyyatını və dövriyyəsinə əks etdirən sənədlər (qaimələr, hesablar, hesabatlar, qeydiyyat curnalları, təftiş və yoxlama aktları, inventarizasiya cədvəlləri və s.);

-hazır məhsul, yarımfabrikatlar, xammal və materiallar, istehsalat tullantılarını əks etdirən sənədlər (aktlar);

-qeydiyyatata alınmamış məhsulu hazırlamaq üçün avadanlıq.

Talamanın bu formalarının əlamətlərini aşkar etmə metodları:

1. Təhqiqat orqanlarının ənənəvi metodları:

-sənədlərin əməliyyat yoxlanılması;

-faktiki göstəricilərlə əməliyyat yolu ilə əldə edilmiş göstəricilərin müqayisəsi (işçilər arasında sorğu, avadanlığın qoyulmuş tələblərə uyğunluğunun yoxlanılması);

-ayrı-ayrı təsərrüfat əməliyyatlarının qəflətən yoxlanılması (qiymətli əşyaların yüklənməsi, boşaldılması, daşınması və s.);

-kəmiyyət və keyfiyyətinə görə məmullatların seçmə yolu ilə yoxlanılması;

-malların, onların izahedici yarlıkları və markaları ilə tutuşdurulması;

-yoxlama məqsədilə malın satın alınması;

-əməliyyat yolu ilə oğurluq malların alınması ilə məşğul olan və qazancına uyğun yaşamayan şəxslərin müəyyən edilməsi;

2. Təşkilatın texniki-iqtisadi göstəricilərinin təhlili. Bu iş mütəxəssislər tərəfindən illik hesabatlarda öz əksini tapmış (axırını 5 il müddətində) göstəriciləri müvafiq sənədlərdəki göstəricilərlə müqayisə etməklə həyata keçirilir.

3. İstintaq metodları:

-müəssisənin işi və hüquqi reqlamentasiyasının xüsusiyyətləri ilə tanışlıq (obyektdə qüvvədə olan texniki sənədlərin, texnoloji prosesin öyrənilməsi);

-maddi qiymətli əşyaların və pul vasitələrinin dövriyyəsinə, qeydiyyatata nəzarəti nizamlayan normativ sənədlərlə tanışlıq;

-əməliyyat və mühasibat qeydiyyatı sənədlərinə baxış;

-müəssisə işçilərinin və ya lazımi məlumat verə bilən şəxslərin dindirilməsi;

-sənədli təftişin təyin edilməsi və s.;

-alınan xammalın və buraxılan məhsulun keyfiyyətinin yoxlanılması.

Talama formalarının tipik əlamətləri bunlardır:

-bilavasitə maddi qiymətli əşyanı cinayətkarın üstündə tutmaq;

-qiymətli əşyaların çatışmamazlığı (mədaxil-məxaric və başqa sənədlərdə talama faktları);

-maddi qiymətli əşyaların normadan artıq olması (ambarda yığılmış və s. ehtiyat yığıntı);

-plan göstəricilərin əsassız aşağı salınması (güman oluna bilər ki, qeydə alınmamış məhsulu istehsal etmək üçün);

-avadanlığın istismar normativlərinin əsassız aşağı salınması;

-istehsal olunan məmulatların nomenklaturasının tez-tez əsassız olaraq dəyişdirilməsi;

-işçilərin qazancına görə yaşamaması.

Talamanın bu formalarının bəzi xarakterik əlamətləri:

-müəyyən maddi-məsul şəxsdə çatışmamazlığın aşkar edilməsi;

a) işçinin səhlənkarlığı nəticəsində mədaxil və məxaric sənədlərinin itirilməsi;

b) mal/məhsulun qəbulu zamanı diqqətsizlik nəticəsində tədarükçünün alıcını (və ya əksinə aldatması) çəkiddə aldatma, aşağı kefiyyətli malların verilməsi, faktiki götürülməmiş qiymətli əşyaların əvəzinə qaimədə imzanın edilməsi;

v)hesab-ölçü mexanizmlərin (tərəzi, kassa aparatı) yararsızlığı səbəbindən əmtəə satışında kənarlaşma);

q)əmtəənin xarab olması haqqında aktın, məhsulun geriye qaytarılması haqqında sənədlərin tərtib olunmaması;

d) obyektin (anbarın. binanın) təhvil-təslim aktında saxtalaşdırılması;

e) maddi-məsul şəxsə münasibətdə mühasibatın səhvi (başqa şəxs tərəfindən alınmış əmtəəni digərinin adına yazmaq, istifadə olunmuş əşyaları silməmək və s.);

g)təftiş keçirən şəxsin səhvi (inventarizasiya cədvəlinin tam olmaması, hesablama səhvləri və s.);

-artıq əmtəə aşkar edildikdə:

a) işçinin səhlənkarlığı (alıcıya malın hamısını vermir, faktiki qəbul edilməli məhsuldan, diqqətsizlik üzündən, daha çox malın qəbul edilməsi və s.);

b) təftiş keçirən şəxsin səhvi (hesablaşmada səhvlər və s.);

v) gələcəkdə mümkün itkilərdən özünü qorumaq məqsədi və s.

Vəzifəli şəxslər talamanı mənimsəmə və israfetmə yolu ilə, kənar şəxslər isə oğurluq, soyğunçuluq, quldurluq və dələduzluq yolu ilə törədilər.

Sual 2. Bu növ cinayətlər üzrə Əəðèääè àðàäüðìàíúí və aéðû-àéðû èñðèíòää üyðÿèyðèyðèíèí éâ÷èðèèíyñèíèí öññòñèééyðèyðè.

Vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən talama cinayətlərinin istintaqının ilkin mərhələsi.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 204-210-cu maddələrində göstərilən səbəb və əsaslar olduqda özgə əmlakını mənimsəmə və israfetmə yolu ilə talama faktı üzrə cinayət işi başlanır.

Cinayət işinə başlamaya səbəb idarə, müəssisə, təşkilatlardan, vəzifəli şəxslərdən, hökumət nümayəndələrindən, ictimaiyyətdən daxil olmuş məlumatlar, ayrı-ayrı vətəndaşların ərizə və məktubları, mətbuatda dərc olunmuş məlumatlar, HMO-nın cinayətin əlamətlərini bilavasitə aşkar etməsi ola bilər.

Belə faktlar üzrə cinayət işi yalnız cinayətin törədildiyini göstərən kifayət qədər əsaslar olduğu hallarda başlanıla bilər:

-maddi qiymətli əşyaların qeydiyyatının saxta sənədlərlə həyata keçirilməsi;

-qeydiyyatda gizli artıq məhsul ehtiyatının yaradılması;

-müəyyən olunmuş qaydada qeyd sənədləri olmadan və ya kassadan kənar mal satışı;

- əmlakın əsassız silinməsi;
- qeyri-qanuni məvacib, mükafat və s. alınması;
- hesabat sənədlərinin məhv edilməsi;
- nəzarət-təftiş orqanlarının materialları əsasında;
- HMO tərəfindən bilavasitə talamanı aşkar edilməsi

və s.

Maddi-qiyətli əşyaların və pulların çatışmamazlığı faktı əsasən təftiş, inventarizasiya və auditor yoxlaması yolu ilə müəyyən edilir.

Müəssisə və təşkilatların təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin sənədli təftişi (planlı və plandankənar) həm nazirliklər və idarələr, həm də buna səlahiyyəti çatan orqanlar (məsələn, Maliyyə nazirliyinin nəzarət-təftiş idarəsi və s.) tərəfindən keçirilə bilər.

İlkin materialları təhlil edərkən aşağıda göstərilənlərə əmin olmaq lazımdır:

a) təftişin səlahiyyətli mütəxəssislər tərəfindən, maddi-məsul şəxsin iştirakı ilə keçirilib-keçirilməməsi;

b) maddi-məsul şəxs təftişin nəticələri ilə tanışdır, yoxlamanın metodu və nəticələri düzgündür;

v) yoxlama müddəti tam əhatə olunmuşdur;

q) maddi-məsul şəxslərin izahatları var, irəli sürülmüş vəsatətlər həll olunmuşdur.

Özgə əmlakın vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması faktları üzrə cinayət işinin vaxtında başlanması mühüm faktiki əhəmiyyətə malikdir, həmin halda istintaq:

-düzgün fərziyyə irəli sürməyə ;

-ilkin istintaq hərəkətlərini nəzərdə tutub həyata keçirməyə ;

-sübutların vaxtında aşkar edilib, götürülməsinə;

-cinayətkarları talamanın izlərini itirməyə, talanmış əmlakı və cinayətkar yolla əldə edilmiş qiymətli əşyaları gizlətmənin qarşısını almağa imkan verir.

Bu cür cinayətlərin istintaqının məqsədləri aşağıdakıları müəyyən etməkdən ibarətdir:

-nə talanıb, hansı miqdarda və ya həcmdə;

-törədilmiş talamanın yeri və vaxtı;

- cinayətkarların hərəkət üsulları;
- talanmış əmlakın satış kanalları;
- maddi ziyanın miqdarı;
- konkret günahkarlar, talamanın iştirakçılarının hər birinin rolu;
- cinayətin motivi və məqsədi;
- məsuliyyəti yüngülləşdirən və ya ağırlaşdıran hallar;
- cinayətin törədilməsinə köməklik göstərən səbəb, şəraitlər.

Konkret mərhələdə təşəkkül tapmış istintaq şəraitindən irəli gələn, kriminalistik xarakteristikanın elementlərini nəzərə alaraq taktiki vəzifələr yerinə yetirilir. İstintaqın ilkin mərhələsi üçün aşağıdakı tipik istintaq şəraitləri xarakterikdir:

1. Təftiş nəticəsində maddi qiymətli əşyaların çatışmamazlığı aşkar edilib, bunlar sənədlərlə də təsdiq olunur, maddi-məsul şəxslər məlumdur. Amma bu çatışmamazlığın vəzifə talamasının nəticəsi olduğu aydın deyil.

Bu şəraitdə tipik fərziyyələr:

- a) maddi məsul şəxs tərəfindən maddi-qiymətli əşyalar talanıb;
- b) kənar şəxslər tərəfindən oğurlanıb;
- v) maddi-məsul şəxsin öz xidməti vəzifəsinə səhlənkarcasına münasibəti;
- q) normadan artıq təbii azalma (məhv olma) və ya başqa obyektiv səbəblər.

2. Maddi-məsul şəxsə qeydiyyatdan gizlədilmiş artıq əmlak aşkar edilmişdir, səbəbi məlum deyil.

Bu şəraitdə tipik fərziyyələr:

- a) kriminal hərəkətlərlə mənimsəmə məqsədi ilə yaradılmışdır;
- b) əvvəllər mövcud olmuş çatışmamazlıqları ört-basdır etmək məqsədi ilə yaradılmışdır;
- v) əmtənin qəbulu və ya buraxılması zamanı baş vermiş səhv nəticəsində yaranmışdır.

3. Sənədlərdə saxtakarlıq aşkar edilmişdir. Bu şəraitdə tipik fərziyyələr:

- a) yaradılmış artıq məhsulu mənimsəmə məqsədi ilə;
- b) çatışmamazlığı gizlətmək məqsədi ilə.

İstintaqın ilkin mərhələsində təşəkkül tapmış konkret istintaq şəraitlərindən, talançıların cinayət işinin başlamasından xəbəri olub-olmamasından və s. asılı olaraq kompleks ilkin istintaq hərəkətləri və onların ardıcılığı müəyyən edilir.

Belə ki, təftiş nəticəsində talama əlamətləri ilə əmlak çatışmamazlığı faktı müəyyən olunarsa (təftiş aktı bütün lazımı sənədlərlə istintaq orqanlarına verilib) və bu cinayətkarlara məlum olarsa, onda aşağıdakı kompleks ilkin istintaq hərəkətlərini keçirmək məqsədə uyğundur:

- a) maddi qiymətli əşyaların və pul vəsaitlərinin qeydiyyatı sənədlərinə baxış və götürmə;
- b) şübhəli şəxsləri dindirmə və onların əmlakı saxlanma yerlərində axtarış;
- v) müsadirə və ziyanın ödənilməsi məqsədi ilə əmlak üzərinə həbs qoyma;
- q) mühasibat işçilərinin, təftiş aparən şəxslərin şahid qismində dindirilməsi;
- d) əlavə və ya təkrar təftiş;
- e) iş yerlərinə baxış;
- c) ekspertizaların təyin edilməsi.

Digər şəraitdə təhqiqat orqanları tərəfindən talama halları müəyyən edilərsə və cinayət işi başlama faktı cinayətkarlara məlum olmazsa «qəflətənlik», «gözlənilməməzlik» faktoru böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu şəraitdə isə aşağıdakı kompleks təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi daha effektiv olardı:

- a) cinayət törədən şəxsi talanmış əmlakla bir yerdə tutma;
- b) tutulmuş şəxslərin şəxsi axtarışı;
- v) götürülmüş obyektlərə baxış;
- q) şübhəli şəxslərin dindirilməsi;
- d) xidməti ərazidə, talamada şübhəli şəxslərin yaşadıqları yerdə axtarış və əmlak üzərinə həbs qoyma;

- e) sənədlərin götürülməsi və baxış;
- c) təftişin və ya inventarlaştırmanın təyini;
- z) şahidləri dindirmə;
- i) ekspertizaların təyin edilməsi.

Bəzi hallarda cinayət işinin istintaqı zamanı ilkin istintaq hərəkətlərinin paralel keçirilməsi zərurəti yaranır (məs, şübhəli şəxsin dindirilməsi və yaşayış yerində axtarış). İşin konkret hallarından irəli gələrək ilkin istintaq hərəkəti kimi digər hərəkətlər də keçirilə bilər.

İlkin istintaq hərəkətləri arasında əsas yeri axtarış tutur. Əsasən, axtarışın eyni zamanda və qrup halında keçirilməsi zamanı daha effektiv nəticə əldə edilir: xidməti ərazidə, şübhəli şəxslərin yaşadığı yerlərdə, onların qohumlarının yaşadığı yerdə, bağ sahələrində, qaracda və s. Bu məqsədlə istintaq-əməliyyat qrupları təşkil edilir və əsas taktiki şərt axtarışın «qəflətən», «gözlənilmədən» keçirilməsidir.

Axtarışla eyni zamanda təqsirləndirilənin və ya şübhəli şəxsin bank qoyuluşları, qiymətli əşya və əmlakı üzərinə həbs qoyulur. Bu əmlak mütləq hər bir əşyanın fərdi əlamətləri göstərilməklə sənədləşdirilir.

Şübhəli şəxsi bilavasitə talanmış əmlakla tutma əsasən əmlakın daşınması (müəssisədən kənara çıxarma, evə gətirmə və s.) realizəsi və gizlədilməsi, qeydiyyatdan gizli məhsulun hazırlanması prosesində və s. hallarda keçirilə bilər. Talanmış əmlakın gizlədildiyi yerdə (bina, açıq sahə) cinayətkar aşkar olunduqda və gizlədilmiş əmlakı götürmək istədikdə onu yaxalamaq məqsədilə pusqu qurula bilər.

Vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən tərədilmiş talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsi.

Özgə əmlakın mənimsəmə və israf etmə yolu ilə talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

-əldə edilmiş sübutların yoxlanılması və möhkəmləndirilməsi;

- özgə əmlakın talanması ilə əlaqədar yeni halların müəyyən edilməsi və tədqiqatı;

-bu iş üzrə bütün talançıların dairəsini aşkar etmək;

-talanmanın törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitin müəyyən edilməsi.

Vəzifəli şəxslər tərəfindən törədilən talama cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsində tipik şəraitlər əsasən aşağıdakılardır:

1. Talama faktı müəyyən edilmişdir, maddi-məsul şəxslərin dairəsi məlumdur, ancaq konkret talançılar məlum deyil.

İstintaqın istiqaməti: maddi-məsul şəxslər arasında konkret cinayətkarları aşkar etmək. Bu məqsədlə axtarış, baxış, şahidlərin dindirilməsi keçirilir, ekspertizalar təyin edilir. Axtarış zamanı şəxsin üstündə, evində tapılmış qiymətli əşyalar və ya sənədlər konkret talançını müəyyən etməyə imkan verir. Məhkəmə xəttşünaslıq ekspertinin rəyi sənədin konkret kim tərəfindən imza edilməsinə sübutdur. Konkret şəxsin öz qazancı müqabilində vəsaitlərlə yaşamadığı faktı şahid ifadələrinin köməyi ilə müəyyən edilə bilər və s.

2. Qeydiyyatdan gizlədilmiş artıq qiymətli əşyalar, xammal və ya hazır məhsullar müəyyən edilmişdir, lakin onların yaradılması üsulları məlum deyil.

Qeydiyyatdan gizlədilmiş artıq əşyaların, xammalın və məhsulun yaradılmasının üsulları:

-qiymətli materialların az qiymətli materiallarla əvəz edilməsi (təbii-süni);

-saxta sənədlə daxil olmuş mal-materialların miqdarını azatmaqla;

-tədarükçünü çəkiddə aldatma;

a) yararsız ölçü cihazından istifadə etməklə;

b) ölçü cihazının göstəricilərini təhrif etməklə;

-hesabatda daxil olmuş qiymətli əşyaların göstərilməməsi və ya sayının, kefiyyətinin, qiymətinin azaldılması ilə göstərilməsi;

-daxil olmuş qiymətli əşyaları qeydiyyatdan keçirməmək və ya daha az miqdarda və kefiyyətdə qeydə almaq;

-daxil olmuş əmlakın çatışmamazlığı haqda saxta aktın tərtib olunması yolu ilə və s.

Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

Özgə əmlakının vəzifə talaması ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqının bütün gedişatı ərzində digər obyektlərdən fərqli olaraq müstəntiqin sərəncamına baxış üçün sənədlər daxil olur.

Bu əsasən istintaqın ilkin mərhələsində həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Əgər təqsirləndirilən və ya digər şəxslər tərəfindən dindirmə zamanı, hətta cinayət işinin materialları ilə tanışlıq müddətində sənədlər təqdim edilərsə, bu sənədlərə baxış keçirib, maddi sübut qismində işə əlavə olunması məsələsinin həll edilməsi vacibdir.

Şahidləri dindirmə. İstehsalatın xarakterindən, müəssisənin strukturundan, talamanın törədilməsi və gizlədilməsi üsulundan asılı olaraq şahidlərin dairəsi müəyyən edilir.

Talama faktının aşkar olunması ilə əlaqədar bu şəxslərin ifadələri qeyri-obyektiv ola bilər. Bir halda dindirilən şəxs bütün günahı mənimsəmə və ya israf etməyə yol vermiş şəxsin boynuna qoyaraq, təkid edir ki, talamaya yol verməmək üçün onun tərəfindən bütün tədbirlər həyata keçirilirdi. Digər halda, mənimsəmə və israf etmə faktını gizlətməyə cəhd göstərir, talamanın tam həcmdə ifşa olunmasına maneçilik törədir. Bəzən vəzifəli şəxslər bunu qəsdən edərək şübhəni özlərindən kənarlaşdırmağa çalışırlar.

Ekspertizaların təyin edilməsi. Dövlət və ya ictimai əmlakın vəzifəli şəxslər tərəfindən talanması cinayətlərinin

istintaqı zamanı müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilə bilər. Aşağıda göstərilən ekspertizalara daha çox müraciət olunur:

Məhkəmə-iqtisad ekspertizaları - cinayət işinin materialı və sənədli təftişin nəticələri arasında ziddiyyətləri aradan qaldırmaq üçün təftiş aparən şəxslərin istifadə etdiyi metodların və onların gəldikləri nəticənin düzgünlüyünə şübhə yaranarsa, mühasibat qeydiyyatı və hesabatında mübahisəli suallar olduqda və s. hallarda təyin edilir. Həmçinin vergidən yayınma faktlarının aşkar edilməsi, vurulmuş ziyanın məbləğini müəyyən etmək və s.

Məhkəmə kimyəvi ekspertiza.Məhkəmə kimyəvi ekspertiza ərzaq məhsullarının, tikinti materiallarının, spirtli içkilərin və s. kəmiyyət və keyfiyyət tərkibini, komponentlərinin nisbətini müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Kriminalistik ekspertizalar. Kriminalistik ekspertizalar sənədlərdə saxtalaşdırmanı, mətnin və imzaların icrasının müəyyən edilməsini, ştamp və möhürlərin həqiqiliyini, alət və predmetlərdə izlərin əmələ gəlmə mexanizmini və s. müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Məhkəmə bioloji, məhkəmə aqro-texniki ekspertizalar.Məhkəmə bioloji, məhkəmə aqro-texniki ekspertizaları tədqiqat obyektindən və həll olunmalı suallardan asılı olaraq kənd təsərrüfatı məhsulların talanması işləri üzrə təyin edilə bilər.

Şübhəli və təqsirləndirilən şəxsləri dindirmə.

Bu şəxslərdən düzgün və obyektiv ifadələr əldə etmək üçün müstəntiq dindirməyə xüsusilə əsaslı surətdə hazırlaşmalıdır və bu məqsədlə:

-talama aşkar olunan idarə və təşkilatın istehsalat fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini, strukturunu və işin materiallarını öyrənməli;

-dindirilən şəxslərin xidməti hüquq və vəzifələri ilə tanış olmalı;

-dindirilənlərin şəxsiyyəti, əlaqələri, həyat tərzi, davranışı (cinayət işi başlanılana kimi və istintaqın gedişatı zamanı) haqqında materialları toplamalı;

-yuxarıdakıları nəzərə alaraq dindirmənin planını tərtib etməli;

-planda veriləcək sualların və təqdim ediləcək sübutların ardıcılığını göstərmək.

Özgə əmlakın vəzifəli və maddi-məsul şəxslər tərəfindən talanması cinayətlərinin istintaqı ilə əlaqədar müstəntiqin profilaktik hərəkətləri.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 64-cü maddəsində göstərilir ki, müstəntiqin icraatında olan iş üzrə qanuna uyğun olaraq çıxardığı qərarların icrası bütün müəssisələr, idarələr, təşkilatlar, vəzifəli şəxslər və vətəndaşlar üçün məcburidir.

Azərbaycan Respublikasının CPM-nin 221-ci maddəsində göstərilir ki, təhqiqat orqanı, müstəntiq, prokuror cinayətin törədilməsi səbəblərini və şəraitini müəyyən etdikdə, onların aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülməsi barədə müvafiq dövlət orqanına, ictimai təşkilata və ya vəzifəli şəxsə təqdimat göndərir.

Təqdimat alındıqdan sonra ən gec bir ay müddətində lazımi tədbirlər görülməli və təqdimatın müzakirəsini təqdim edən şəxs bunun nəticələri haqqında müstəntiqə yazılı məlumat verilməlidir.

Sual 3. *Äyëyâöçëõã úëíàéýðëíëí êðëíëíàëëñòëë òàðàëðòáðëñòëëãñũ, ñòáëóò áäëëíýëë ùàëëãð. Úëíàéýð èøëíý áàøëàíàíúí òõñóñëééýðëýðë äý ëñðëíðããúí ëëëëí ìýðýëýñëíäý òëíëë øýðàèðëýð və íëëëí ëñðëíðãã ùýðýëýðëýðëíëí òàëðëëë òõñóñëééýðëýðë.*

Dələduzluğun kriminalistik xarakteritikası.

Sübut edilməli hallar

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə ilk növbədə həyata keçirilən islahatlardan biri də respublikamızın müstəqil

qanunvericilik bazasının yaradılması oldu. Məhz elə Konstitusiyamızdan prosesin həyata keçirilməsi gedişində dövlətimizin ilk müstəqil Konstitusiyası hazırlandı və qəbul edildi. Bu qanunda təsbit edilmiş əsas məsələlərdən biri də mülkiyyətlə bağlıdır. Konstitusiyamızın 13-cü maddəsi mülkiyyətin toxunulmazlığını və onun dövlət tərəfindən müdafiə olunduğunu bəyan etməklə yanaşı, mülkiyyətin müxtəlif formalarını da təsbit etmişdir. Belə ki, bu maddənin II hissəsində qeyd olunur ki, «mülkiyyət – dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər». Buradan irəli gələrək, respublikamızın cinayət qanunvericiliyi də digər məsələlərlə yanaşı mülkiyyətin ictimai-təhlükəli qesdlərdən cinayət-hüquqi mühafizəsini ön plana çəkir.

Mülkiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərdən dələduzluq daha çox diqqəti cəlb edir. Dələduzluq cinayəti Azərbaycan Respublikası CM-in 178-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Dələduzluq, yəni aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə özgənin əmlakını ələ keçirmə və ya həmin əmlaka olan hüququ əldə etmədir. Bu növ cinayətin obyektiv cəhəti – əmlakın qorunub saxlanması tapşırılmış şəxsədən aldatmaqla və yaxud da etibardan sui-istifadə etməklə özgənin əmlakı və ya ona olan hüququ əldə etmə ilə xarakterizə olunur.

Aldatma iki formada ola bilər: aktiv aldatma (məsələn, əvvəlcədən məlum olan yalan məlumatlar vermə, saxta sənədlər təqdim etmə və s. kimi hərəkətlər) və passiv aldatma (məsələn, verilməsi vacib olan məlumatı bilərəkdən verməmə).

Saxta sənəd təqdim etmə dələduzluq cinayətinin zəruri tərkib əlaməti olduğunu inkar etmək olmaz.

Aldatma yolu ilə müşahidə olunan oğurluqdan dələduzluq onunla fərqlənir ki, bu növ cinayətdə aldadılan şəxs əmlakı təqsirkara özü verir, oğurluq da isə şəxs əmlakı gizli şəkildə götürür.

Son zamanlar dələduzluq cinayətlərinin artması müşahidə olunur. Cəmiyyətimiz üçün dələduzluğun ictimai təhlükəliliyi dövlət müəssisələri və təşkilatlarına, kommersiya strukturlarına və vətəndaşlara vurulan böyük miqdarda maddi ziyanla xarakterizə olunur.

Dələduzluq cinayətlərinin törədilməsində cinayətin predmeti əsasən pul və ya qiymətli əşyalardır. Digər hallarda isə dələduz istehlak mallarını, valyutanı, qiymətli kağızları, zərgərlik məmulatlarını, incəsənət əsərlərini ələ keçirir.

Yuxarıda bu növ cinayətin artımı faktı barədə fikir irəli sürüldü. Bu onunla əlaqədardır ki, artıq ölkəmizdə bazar iqtisadiyyatı formalaşdığı bir dövrdə dələduzlar öz fəaliyyətlərini genişləndirir.

Dələduzluğun kriminalistik xarakteristikasını açıqlayarkən onun törədilməsi üsulları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Sosial - iqtisadi dəyişikliklərlə uzlaşmağa çalışan dələduzlar son vaxtlar aşağıdakı üsullardan istifadə edirlər:

- saxta sənədlərlə bank kreditlərinin əldə olunması;
- yaşayış sahələri ilə bağlı saxta müqavilələr (məsələn, satma, dəyişdirmə, icarə, girov və s.) bağlanması;
- valyutanın dəyişdirilməsində aldatma;
- xarici pasportların, vizanın sənədləşdirilməsində aldatma;
- mobil telefonlardan müvəqqəti istifadə zamanı aldatma yolu ilə onun ələ keçirilməsi;
- bazarlardan müxtəlif çeşidli malları nisyə götürməklə etibardan sui-istifadə etmək yolu ilə əmlakın ələ keçirilməsi;
- bankamatlardan təqaüd və əmək haqları alınması zamanı vətəndaşların kartlarının və ya onların nömrələrinin əldə edilməsi;
- çeklərin və ya digər qiymətli kağızların satılmasında aldatma və s.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, zərər çəkmiş şəxs aldanma zamanı dələduzla bilavasitə təmasda olur. Belə

əlaqələr qurarkən dələduz öz cinayətkar fəaliyyətini gizlətməyə çalışır.

Dələduzluğun törədilmə yeri də kriminalistik xarakteritikanın elementlərindən biridir. Belə ki, törədilməsi üsullarından asılı olaraq və digər hallardan irəli gələrək dələduzluq, küçələrdə, ayrı-ayrı mənzillərdə, muxtəlif firmalarda, ofislərdə mağazalarda törədilir. Buna görə də cinayətin törədilmə yerinin müəyyən edilməsi, ilkin materiallardan istifadə etməklə sübutların toplanması şahidlərin müəyyən edilməsi üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Mülkiyyət əleyhinə törədilən digər cinayətlərdən fərqli olaraq dələduzluğun istər küçələrdə, istərsə də mağazalarda, mənzillərdə və s. törədilməsinə baxmayaraq, dələduza əmlakı şəxsin özü verir. Nisbətən diqqətçil zərər çəkmiş şəxslər dələduzun zahiri görünüşü, xarakterik əlamətləri barədə müəyyən məlumatlar verirlər ki, bu əlamətlər də cinayətkarın şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dələduzluğun törədildiyi yer anlayışı bu növ cinayətin üsullarından irəli gəldiyini və ardıcıl olaraq biri digərini xarakterizə etdiyini desək yanılmarıq.

Digər elementlərdən biri də dələduzun şəxsiyyətinin öyrənilməsidir. Bu hər bir əməkdaşdan yüksək peşəkarlıq tələb edir. Cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatların toplanması, bu növ cinayətlərin ibtidai istintaqını aparan müstəntiq və əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən əməliyyat müvəkillərindən daha çox asılıdır. İlk növbədə qeyd etməliyik ki, geniş təcrübəyə və hüquqi biliklərə, o cümlədən sırf ixtisasa malik şəxslər tərəfindən belə xarakterli məlumatlar öyrənilməlidir.

Dələduzların cinayətkar fəaliyyətini və şəxsiyyəti barədə məlumatların xarakterizə edrkən qeyd etmək olar ki, onların əksəriyyəti cinayətlərin residivinə görə məhkum olunmuşlardır. Bunların ümumi sayının 30 %-i isə qadınlardır.

Son zamanlar dələduzluq cinayətinin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi, dələduzların müasir

üsullardan istifadə etməsi halları genişlənmişdir. Bu hal dələduzluğa qarşı daha qətiyyətli mübarizə aparılmasını tələb edir. Bu kimi peşəkar qrupların hər bir üzvünün əvvəlcədən rolları da müəyyənləşdirilir. Məsələn, qumar oyunlarında iştirakçılardan biri şəxsi özünə cəlb edir, digəri zərərçəkmiş psixoloji təsir göstərir, üçüncü bilavasitə oyunu aparır, dördüncü isə bu əməliyyatın təhlükəsizliyini təmin edir. Bu qruplar özündə milli-ərazi xüsusiyyətlərini də ehtiva edirlər.

Dələduzluğun törədilmə üsullarının çoxobrazlılığı geniş şəkildə ideal izlərin də olduğunu göstərir. Zərər çəkmiş və digər şəxslərdən dələduz və onun hərəkətləri haqqında alınmış məlumatlar bu qəbildəndir.

Cinayətin törədilməsi zamanı əldə olunan vasitələr (məsələn, qeydiyyatlar, yazışmalar, saxta qiymətli kağızlar və digər sənədlər, saxta qiymətli bəzək əşyaları), saxta sənədlər, dələduzluğun hazırlanmasında cinayətkarların hərəkətlərini özündə əks etdirən vasitələr (teleqram, müqavilə, uçotlar, protokollar və s.) dələduzluq cinayətinin alət və vasitəsi hesab olunur.

Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və istintaqın ilkin mərhələsində tipik şəraitlər, ilkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Dələduzluq cinayəti üzrə cinayət işi aşağıda göstərilən səbəb və əsaslar olduqda başlanır:

- vətəndaşların ərizəsi;
- müəssisə, idarə və təşkilatların məlumatları;
- daxili işlər orqanlarının əməkdaşları tərəfindən cinayətin əlamətləri bilavasitə aşkar olunduqda.

Dələduzluq cinayəti üzrə cinayət işinə başlamanın səbəbləri Azərbaycan Respublikası CPM-in 204-cü maddəsinə əsasən konkretləşdirilir. Məhz bu növ cinayətlərlə mübarizə praktikasından öyrənmək olar ki, cinayət işinə başlama məsələsi dələduzluğun qanunvericilikdə sadalanan əlamətləri olduqda və yuxarıda

göstərilən səbəblərdən hər hansı birinin olması anından həll edilir.

Müstəntiq dələduzluq cinayətinin əlamətlərini aşkar etdiyi hallarda da (məsələn, başqa işin istintaqı zamanı) cinayət işi başlaya bilər. Azərbaycan Respublikası CPM-in 45- 47-ci maddələrinin tələblərindən irəli gələrək demək olar ki, bu cinayətə görə təhqiqat orqanları da daxil olmuş ərizə və məlumatlarda cinayətin əlamətlərini göstərən kifayət qədər əsasları özündə əks etdirən materialların olması zamanı cinayət işi başlamağa haqlıdır.

Cinayət işi başlama haqqında qərarda cinayət işini başlama əsaslarının, yəni cinayətin əlamətlərini göstərən faktiki halların təsviri xüsusilə vacibdir.

Şərait I. Dələduz məlumdur, o, cinayəti törədərkən və ya törədikdən sonra tutulduqda: belə halda istintaqın aşağıdakı kimi təşkilı məqsədyönlüdür. Ümumiyyətlə, istintaq hərəkətlərinin ardıcılığına diqqət yetirsək bunu əyani şəkildə təsvir etmək olar.

İlk növbədə şübhəli şəxsin şəxsi axtarışı və onun dindirilməsi; axtarış zamanı aşkar edilmiş maddi sübutların müayinəsi; hadisə yerinin müayinəsi; zərərçəkmiş şəxsin və şahidlərin dindirilməsi ön planda durmalıdır.

Şərait II. Dələduz məlumdur, lakin o gizlədir. Belə istintaq şəraitində əsas tapşırıqlardan biri dələduzun axtarışıdır. Bundan savayı, zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi, o cümlədən şahidlərin, maddi sübutların müayinəsi, daxili işlər orqanlarının müəssisələrinə şübhəli şəxsin axtarışı məqsədilə istiqamətləndiricilərin göndərilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilı; şübhəli şəxsin şəxsiyyəti və onun gedə biləcəyi yerlərin öyrənilməsi qənaətinə gəlinmə kimi tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Şərait III. Dələduz məlumdur, o, öz hərəkətlərini qanuni müqavilə (saziş) formasında maskalayır.

Belə şəraitdə şübhəli şəxsin apardığı əməliyyatda dələduzluğu müşayiət edən müqavilə sənədləri götürülüb hüquqi əsası və xarakteri öyrənilməli, bununla əlaqədar

olaraq vəzifəli şəxs müəyyən olunmalı və dindirilməli, tələb olunan qanunvericiliyə əsasən bu əməliyyatın aparılmasını əsaslandırmaqla öyrənilməlidir.

Bu işlə əlaqədar olaraq istintaq orqanlarının əsas fəaliyyəti hüquqi şəxslərin (səhmdar cəmiyyəti, ayrı-ayrı təşkilatlar və s.) maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin tədqiqinə istiqamətlənməlidir. Buradan irəli gələrək ilk növbədə aşağıdakı hərəkətlər yerinə yetirilməlidir:

- müəssisəyə aid və digər sənədlərin yoxlanılması məqsədilə öyrənilib, götürülməsi;
- yoxlama aktının təyin olunması;
- xidməti sahələrin axtarışı, həmçinin də müayinə, qəbulədicisi və bu işlə bağlı məsul şəxsin müəyyən olunub və dindirilməsi;

- hüquqi şəxsin qiymətli əşyalarının və nəğd pullarının, əmlakının axtarışı;

- həmin hüquqi şəxsin bank uçotuna həbs qoyulması.

Şərait IV. Dələduz məlum olmadıqda.

Bu halda müstəntiq:

- subyektiv portreti tərtib etməli;
- kriminalistik qeydiyyat vasitəsilə yoxlama aparmalı;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirilməlidir.

İstintaqın ilkin mərhələsində aşağıdakı tipik ümumi fərziyyələr irəli sürülür:

- ərizə verən şəxsin məlumatlarında göstərilən hallarda olduğu kimi dələduzluq faktı baş vermişdir;

- dələduzluq baş verməmişdir, digər cinayətlər törədilmişdir (əmlakı zorla tələb etmə, soyğunçuluq və s.);

- qanuni mülki-hüquqi müqavilə bağlanmışdır (dəyişdirmə, alqı-satqı, bağışlama və s.).

Xüsusi fərziyyələr müstəntiq tərəfindən cinayətkar qrupun tərkibi haqqında, cinayətin izlərinin gizlədilməsinə yönələn fəaliyyətlə bağlı şübhəli şəxsin olduğu yerlərlə bağlı və s. əlaqədar olaraq irəli sürülə bilər. İstintaq fərziyyələrinin qurulması və yoxlanılmasının məqsədi tədqiq olunan cinayət işi üzrə həqiqəti müəyyənləşdirmək, yeni cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin təqsirkar

olub-olmamasını aydınlaşdırmaqdır. İstintaq zamanı qurulan fərziyyələr mühüm əhəmiyyətə malik olub, istintaqın planlaşdırılmasında həlledici rol oynayır. Belə ki, fərziyyələrin qurulması və yoxlanılması istintaqın planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir.

İstintaq hərəkətlərinin planlaşdırılmasının əsas məsələlərindən biri konkret hərəkətin yerinə yetirilməsi üçün müvafiq hazırlıq tədbirlərinin görülməsidir. Bunun üçün ilk növbədə işdə olan materiallar ətraflı öyrənilməli, sonra isə istintaq hərəkətlərinin aparılması üçün lazımı hazırlıq tədbirləri həyata keçirilməlidir. Məsələn, hadisə yerinə baxış üçün texniki vasitələrin hazırlanması, mütəxəssisin çağırılması, hal şahidlərinin dəvət olunması və s. bu kimi hərəkətlər həmin tədbirlərə aiddir.

İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

İlkin istintaq hərəkətlərinin xarakteri və ardıcılığı dələduzluğun törədilmə üsulundan, dələduzun şəxsiyyətindən, məlumat mənbələrindən, bu məlumatların konkret məzmunundan, törədilmə vaxtından, yerindən və digər hallardan irəli gələrək müəyyən olunur. Məsələn, əgər müstətiqə sosial təminat orqanından daxil olmuş materialda təqaüdün qanunsuz olaraq saxta sənədlər əsasında alınması göstərilmişdirsə, belə halda istintaqın aparılması şəxsin cinayəti törətməsi faktının müəyyən olunmasına istiqamətlənir.

Əsas diqqət, dələduzun şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına, onun zahiri görünüşünə, verdişləri geyim formasına və danışiq tərzinə, əgər dələduz nəqliyyat vasitəsindən istifadə edərsə, onun markasına, rənginə, nömrəsinə, fərqləndirici əlamətlərinə yönəldilməlidir,

Şahidlərin dindirilməsi. Şahidlərin dindirilmə-sində aşağıdakı məlumatların aydınlaşdırılması məqsəduyğundur:

- dələduzluğun ayrı-ayrı halları haqqında məlumatlar;
- dələduzun həyat təzi, davranışı, məşğuliyyəti, onun şəxsiyyəti, əlamətləri haqqında məlumatlar;
- cinayətkar qrupun hər bir üzvü haqqında məlumatlar;

- zərərçəkmiş şəxsin şəxsiyyəti, onun müqaviləyə marağı barədə məlumatlar;
- dələduz tərəfindən zərərçəkmişə verilmiş əmlak, müqavilənin xarakteri haqqında məlumatlar;
- bu cinayətin özünəməxsus halları və dələduzluğun digər faktları barədə məlumatlar.

Dələduzluğun araşdırılmasında menecerlər, karguzarlar, kassirlər, hüquqi şəxsin mühafizəçiləri, notariuslar, mənzil-istismar sahəsinin əməkdaşları və digər xidmətçilər şahid qismində cəlb edilə bilərlər.

Hadisə yerinə baxış. Bütün növdən olan cinayətlərin istintaqında olduğu kimi dələduzluq cinayətinin istintaqında da hadisə yerinin, sənədlərin və predmetlərin baxışı keçirilir.

Hadisə yerinə baxışın zərərçəkmiş şəxsin iştirakı ilə keçirilməsi daha məqsədəuyğundur.

Hadisə yerində cinayətkarın qoyduğu izləri və əşyaları aşkar etmək, dələduzluğun yeri və şəraiti barədə lazımı qədər məlumat verən şəxsin ifadəsinin həqiqətə uyğun olmasını yoxlamaq, cinayətin törədilmə şəraitinin istiqamətləndirilməsini müəyyən etmək mümkündür. İmkan daxilində elə buradaca şahidlərin dairəsinin müəyyən olunması, cinayətin törədilməsi üsullarının araşdırılması da həyata keçirilməlidir.

Dələduzluq cinayətində hadisə yeri hüquqi baxımdan genişdir – bir yerdə dələduz zərərçəkmiş şəxslə tanış olur, digər yerdə onu aldadır, üçüncü yerdə isə zərərçəkmişdən qiymətli materialları və ya digər əmlakı və ya əmlaka olan hüququ əldə edərək qaçıb gizlənir.

Şübhəli şəxsin tutulması. Şübhəli şəxsin cinayət başında tutulması, zərərçəkmiş şəxsin verdiyi ifadə və ya ərizə ilə əlaqədar olaraq təhqiqat orqanının apardığı əməliyyat-axtarış tədbirlərinə əsaslanaraq, cinayət işinin başlanıldığı və dələduzun sistemik dələduzluq fəaliyyəti ilə məşğul olduğu məlum olduqda həyata keçirilir.

Tutma məcburiyyət tədbirinin hazırlıq mərhələsində tutma qrupunun tərkibi və təşkili, texniki vasitələr,

dələduzun fəaliyyətinin sənədləşdirilməsi üçün ləvazimatlar hazırlanır, sonrakı istintaq hərəkətlərinin keçirilmə qaydası və ardıcılığı məsələləri həll edilir.

Bu tədbirin (tutulmanın) dələduzun zərərçəkmişdən pul və ya əmlakı əldə etdiyi anda keçirilməsi məqsədəuyğundur.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi. Dindirmənin taktiki cəhətdən düzgün aparılmasının nəticələrinin iş üçün böyük əhəmiyyəti vardır.

Dələduz tutulduqdan, şəxsi axtarış aparıldıqdan sonra qanunvericiliyin tələblərindən irəli gələrək dindirmə istintaq hərəkətini keçirmək lazımdır.

Əgər şübhəli şəxs dələduzluq faktını etiraf edirsə, onda aşağıdakı sullar aydınlaşdırılır:

- dələduzluq cinayəti harada və hansı şəraitdə törədilmişdir;
- zərər çəkmiş şəxsin şəxsiyyəti haqqında məlumatların dairəsi və onunla tanışlığın hansı şəraitdə olması;
- dələduzluq cinayəti hansı üsullarla törədilmişdir, bu cinayətin törədilməsinə hazırlıq və onun gizlədilməsi üçün hansı tədbirlər görülmüşdür;
- bu cinayətin iştirakçıları kimdir, onların cinayətkar fəaliyyəti və hər birinin rolu nədən ibarətdir;
- zərər çəkmiş şəxsdən əldə olunmuş əmlak və qiymətli şeylər nədən ibarətdir, harada saxlanılır və ya hansı vəziyyətdə və kimə verilmişdir və ya satılmışdır;
- şübhəli şəxs daha hansı cinayətlərdə iştirak etmiş və ya onu törətmişdir (cinayətkar qruplarda).

Sonrakı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Dələduzluğun istintaqının sonrakı mərhələsində müstəntiq cinayət işinin toplanmış materiallarını sistemləşdirir və təhlil edərək, hərtərəfli plan, sxem və cədvəl tərtib edir. Sonra isə məhkəmə ekspertizalarını təyin edir, təqsirləndirilən şəxsin əlavə dindirilməsini və üzvləşdirməni onların iştirakı ilə keçirir, şahidlərin dairəsinin

genişləndirilməsi üçün tədbirlər görür, tanınma və istintaq eksperimentini həyata keçirir.

Müstəntiq istintaqın bu mərhələsində öz işini aşağıdakı istiqamətlərdə qurur:

- əldə olunmuş və dələduzun təqsirliliyini göstərən sübutların yoxlanması;
- yeni sübutların toplanması;
- məlum olmayan dələduzluğun iştirakçılarının və epizodlarının müəyyən olunması;
- gizlənmiş cinayətkarın axtarışı;
- cinayətkarlıq yolu ilə əldə olunmuş əmlak və qiymətli əşyaların, o cümlədən pul vəsaitlərinin axtarışı;
- təqsirləndirilənin şəxsiyyətin öyrənilməsi;
- dələduzluğun törədilməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitin müəyyən olunması.

Ekspertizaların təyin olunması. Dələduzluq cinayətinin istintaqında tətbiq edilən bütün növdən olan kriminalistik ekspertizalardan ən xarakterik olanları – sənədlərin ekspertizası (məhkəmə-xəttşünaslıq və texniki-kriminalistik) və trasoloji ekspertizalardır.

Cinayətin törədilməsi zamanı saxlanmış əl-barmaq izlərinə görə dələduzun müəyyən olunması üçün daktiloskopik ekspertiza keçirilir:

– bağlamanın hissələrinə görə onun bütövlüyünün müəyyən olunması zərurəti yarandıqda trasoloji ekspertiza aparılır;

– fiziki-kimyəvi ekspertiza – saxta qiymətli şeylərin satışı olduqda təyin olunur.

Dələduzluq cinayətinin törədilməsində maliyyə-təsərrüfat əməliyyatları həyata keçirilərsə, bu zaman məhkəmə-mühasibat ekspertizası aparıla bilər.

Xəttşünaslıq ekspertizasına sənədlərin imzalarının və ayrı-ayrı yazışma, bütünlüklə mətnin icraçılarını müəyyən etmək üçün göndərilir. Bu hallarda ekspertizanın qarşısında duran əsas vəzifə müəssisənin sənədlərindəki imzaların, müqavilə və kontraktların, yazışmaların, buraxılış vəərəqlərinin, idxal-ixrac sənədlərinin, əlyazma

mətnlərinin və dələduzun apardığı qeydlərdən kimə məxsusluğunun öyrənilmə-sidir. Elə ona görə də xətti ekspertiza təyin olunur.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi. Dələduz ona elan edilmiş ittihamın mahiyyətinə dair, habelə iş üzrə ona məlum olan bütün hallar haqqında ifadə verməlidir. O, öz ifadəsində elan edilmiş ittihama münasibətini bildirir, bununla əlaqədar olaraq işdə olan sübutları izah edir və onların həqiqiliyi haqqında mülahizələrini elan edir, yeni sübutların tələb edilməsi haqqında vəsatət qaldırır.

Dələduzun ifadəsinin predmetinə həm də onun şəxsiyyətini və keçmiş fəaliyyətini, habelə mənəvi simasını xarakterizə edən məlumatların da daxil olmasını etiraf etmək lazımdır.

Xüsusilə, bu cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən təqsirləndirilən başqa şəxslər barəsində ifadə verərkən öz təqsirinin müəyyən hissəsini onların üzərinə qoymağa, dələduzluq cinayətinin iştirakçılarını gizlətməyə və onların məsuliyyətini yüngülləşdirməyə çalışır. Elə ona görə də təqsirləndirilən ifadəsini yoxlayarkən və qiymətləndirərkən müstəntiq belə ifadələrə tənqidi yanaşmalıdır.

İstintaq eksperimenti. Yaşayış fondlarını özəlləşdirmə şöbəsi, daşınmaz əmlakın alqı-satqısı bircası, vasitəçi – firma və notariat kontoru, texniki inventarizasiya bürosu, yaşayış sahələrinin bölüşdürülməsi və ayrı-ayrı qeydiyyatlardan təqsirləndirilən şəxsə məxsus olan yaşayış sahələrinin axtarışının dairəsini müəyyən etmək mümkündür. Kənd yerlərində isə onun mülkiyyətində olan evin, bağ evinin, kotteçin və torpaq sahəsinin müəyyən olunması üçün yerli dövlət orqanlarına (yerli icra hakimiyyəti nümayəndəsinə) müraciət etmək lazımdır.

Səhmdar cəmiyyəti isə səhm və onların sertifikatının, bank çeqlərinin, kassa kitabçalarının, depozit sertifikatların, kredit vəərəqlərinin, veksellərin buraxılmasını hesablayaraq, onların qeydiyyatını aparır.

blanklarının əldə olunması imkanlarının yaranması və s. bu cinayətin törədilməsinə şərait yaradır.

Mövzu 17. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin araşdırılması metodikası

1. Oğurluq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası.
2. Bu növ cinayətlər üzrə keçirilən bəzi istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.
3. Soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin araşdırılması.

Sual 1. Oğurluq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası.

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri törədilən zaman cinayətkar qəsdin bilavasitə obyektə özgəsinin əmlakı olur.

Qəsdin predmetinin eyniliyi (əmlak) müəyyən mənada onların törədilmə üsullarının və istintaq metodikasının oxşarlığını izah edir.

Cinayət qanunu göstərilən cinayətləri aşağıdakı kimi müəyyən edir: a) oğurluq, yəni özgənin əmlakını gizli olaraq talama (maddə 177.1.); b) soyğunçuluq, yəni özgənin əmlakını açıq talama (maddə 180.1.); c) quldurluq özgənin əmlakını ələ keçirmə məqsədilə hücumla məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı olan basqındır (maddə 181.1).

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun «Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında» 03 mart 2005-ci il tarixli 01 №-li qərarında göstərilir ki, «qanuna görə talama dedikdə, özgə əmlakının tamah məqsədilə, hüquqazidd, əvəzsiz götürülməsi və bu əmlakın təqsirkarın

və ya başqa şəxsin xeyrinə yönəldilməsindən ibarət hərəkətlər başa düşülməlidir».

Mülkiyyət əleyhinə oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq yolu ilə qəsd cinayətlərində ağırlaşdırıcı hallar cinayətin : a) qabaqcadan əlbir olmuş bir dəstə şəxs tərəfindən törədilməsi; b) zərərçəkmiş şəxsə xeyli miqdarda zərər vurulması; c) əməlin təkrar törədilməsi; ç) anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə girməklə edilməsi; e) zorakılığın təhlükəli xarakter daşması hesab olunur.

Kriminalistik xarakteristika. Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin istintaqının xüsusiyyətləri bu cinayətlərin kriminalistik xarakteristikaları ilə müəyyən olunur.

Qeyd edilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının mühüm elementlərindən biri qəsdin predmetidir.

Oğurluq, soyğunçuluq və quldurcasına basqın zamanı adətən, geyim şeyləri, xəz məmulatları, lələcəvahirat, pul, rəsm əsərləri, əntiq şeylər, radio-televiziya aparatı, kompüterlər, videotexnika, avtomatlar və s. oğurlanır.

Kriminalistik xarakteristikanın digər mühüm elementi cinayətin törədildiyi şəraitdir. Oğurluq cinayətləri elə cinayətlər qrupuna aiddir ki, onların törədildiyi yer məkan baxımından məhduddur (məsələn, bina, otaq və s.). Xüsusi əmlakın oğurluğunun bilavasitə yeri şəxsi mülkiyyət əsasında vətəndaşlara məxsus ev, yataqxana, zavod, fabrik, teatr, restoran qarderobları, vağzallar, stansiyalar, qatarlar, küçələr, firmalar, şirkətlər, ofislər və s. olur.

Soyğunçuluq və quldurcasına basqın üçün tipik yerlər, binalar (xidməti, yaşayış və s.), açıq yerlər (küçə, meşə massivi və s.) və nəqliyyatdır.

Növbəti element cinayətin törədildiyi vaxtdır. Vaxtı müəyyən etmək müstətiqə sübutları axtarmağın ilkin planını tutmağa, şübhəli şəxslərin dairəsini təyin etməyə imkan verir.

İstirahət və bayram günlərində törədilən oğurluq cinayətlərinin xüsusi çəkisi həftənin digər günlərinə nisbətən azdır. Təcrübə göstərir ki, mənzil oğurluğunun əksəriyyəti işləyən sakinlərin əsas hissəsi evdə olmadığı zaman saat 8-dən 18-dək; avtomaşın oğurluğu qaraclardan, çox zaman gecə vaxtı, açıq dayanacaqlarda isə gündüzlər; cibgirlik cinayəti əsasən işin qızgın saatlarında ictimai nəqliyyatda, dayanacaqlarda, mağazalarda və digər adam çox olan yerlərdə onlar üçün əlverişli şərait yarandığı zaman törədilir. Zaman baxımından küçədə soyğunçuluq və quldurluq cinayətləri əsasən sutkanın axşam və gecə vaxtlarında, mənzillərdə isə çox zaman gündüzlər və bəzən gecələr törədilir.

Oğurluğun törədilmə üsulu - oğurluğun kriminalistik xarakteristikasının əsas elementi olub, cinayətin hazırlanması, törədilməsi və gizlədilməsi üzrə hərəkətlər sistemini vahid bir planda birləşdirir. Çox zaman bu hərəkətlər müxtəlif subyektlər tərəfindən icra olunur.

Törədilmə üsuluna görə oğurluq əmlakın gizli talanmasıdır. Ona görə də cinayətkar qəsdin məqsədinə çatmaq üçün cinayətkarların hərəkətinin xarakterinə görə oğurluğun bütün üsullarını iki əsas qrupa bölmək olar: evə, binaya, anbara və s. saxlanc yerlərinə girməklə və girməməklə bağlı üsullar. Hər bir üsul özlüyündə yarım qruplara bölünür.

Birinci qrup oğurluq cinayətlərinə aiddir:

a) *sındırmaqla müşayiət olunan, texniki vasitələrdən və yaxud xüsusi biliklərdən istifadə edərək gizli yolla girməklə törədilmiş oğurluq*. Şəxsi mənzillərdən, xüsusi evlərdən, fərdi qaraclardan, ofislərdən və s. oğurluğun çox hissəsi bu yolla törədilir.

b) *maneəni sındırmaqla müşayiət olunmayan gizli yolla girməklə törədilən oğurluq*. Bu üsullara açıq pəncərədən, nəfəslidən, qapıdan gizli girilməsi, zərər çəkmişin açarından (cinayətkar tərəfindən tapılmış və ya götürülmüş) istifadə etməklə girilməsi, digər sədləri dəf etməklə binaya girilməsi (məsələn, dövlət əmlakının

oğurluğu zamanı hasardan aşmaqla əmlakın saxlandığı yerə girmək) aiddir;

c) *binaya, evə, mənzilə və s. açıq yolla girməklə (zərər çəkmişin və ya müəssisənin nümayəndəsinin gözləri qarşısında və ya onun razılığı ilə) törədilən oğurluq.*

Mənzilə, binaya və s. girilməsi azyaşlı uşaqları, yaşlı şəxsləri və digər şəxsləri polis işçisi, sığorta agentı, çilingər, elektrik adı altında aldatmaq yolu ilə həyata keçirilir. Bəzən zərər çəkmişlər özləri az tanıdıqları və ya heç tanımadıqları şəxsləri evə gətirirlər ki, onlar da oğurluq edirlər.

Oğurluğun kriminalistik xarakteristikasında zərər çəkmişin şəxsiyyəti də əhəmiyyət kəsb edir. Bir qayda olaraq, cinayətkar qəsdin obyektini kimi müəyyən şəxsin əmlakını təsadüfi seçmir. Təcrübə göstərir ki, cinayətkarla zərər çəkmiş oğurluq ərəfəsində tanış olmuşlar. Yaxud oğurluqdan əvvəl onlar arasında qonşuluq və ya dostluq münasibətləri olmuşdur. Bəzi halda isə onlar hətta qohum olmuşlar. Buna görə də müstəntiqin vəzifəsi “cinayətkar-zərər çəkən” (cinayətin qurbanı) sistemi üzrə elementlərin qarşılıqlı əlaqəsini müəyyən etməkdən ibarət olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda zərər çəkənlərin viktim davranışı (nəzarətsiz qoyulmuş şəxsi şeylər, sərxoş vəziyyətdə olması, evə yaxşı tanımadığı adamı dəvət etməsi) cinayətin törədilməsində təhrikəddici rol oynayır.

Oğurluğun istintaqı zamanı müəyyən edilməli olan hallar: oğurluq faktı; oğurluğun predmeti; onun əlamətləri; kimə mənsubluğu; dəyən ziyanın miqdarı; törədilmə yeri və üsulu; texniki vasitələrdən və digər qurğulardan istifadə edilməsi; cinayətkarın hadisə yerində olması müddəti və konkret hərəkətləri; oğurluğu kim etmişdir; cinayətin motivi; cinayətkarların sayı; cinayətin törədilməsində hər birinin rolu, qabaqcadan əlbir olmuşlarmı; oğurlanmış əmlakın harada olması; satılma yeri, vaxtı, üsulu; oğurluğun baş verməsinə hansı hallar səbəb olmuşdur; müttəhimlərin təqsirinin xarakterinə və dərəcəsinə təsir edən hallar.

Sual 2. Bu növ cinayətlər üzrə keçirilən bəzi istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi oğurluq xarakterinə görə müxtəlifdir: mənzil oğurluğu, dövlət obyektlərindən oğurluq (mağazalardan, anbarlardan, müxtəlif idarə və təşkilatlardan), nəqliyyat vasitələrinin oğurluğu, cibgirlik. Qeyd olunanlardan mənzil oğurluğu, cibgirlik, dövlət və ictimai təşkilatların binalarından oğurluq daha geniş yayılmışdır. Oğurluq haqqında ilkin məlumat müxtəlif mənbələrdən daxil olur: a) vətəndaşlardan-zərər çəkənin ərizəsi, konkret şəxslərin cinayətkar fəaliyyəti barədə vətəndaşların ərizəsi; b) vəzifəli şəxslərdən: mağaza və anbar müdirləri, idarə, müəssisə, firma, şirkət rəhbərləri, mənzil-istismar idarələrinin müdiriyyəti və s.; v) cinayət edərkən tutmaqla; q) digər mənbələrdən.

Çox zaman oğurluq haqqında məlumat təhqiqat orqanlarına əməliyyat mənbələrindən daxil olur.

Oğurluğun istintaqı, adətən cinayəti törədən şəxs haqqında hər hansı bir məlumat olmadan başlayır. Bununla əlaqədar ilkin istintaq hərəkətlərinin cinayətkarın və oğurlanan əmlakın tapılmasına yönələn əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bacarıqla uzlaşdırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Mühüm istintaq hərəkətləri hadisə yerinə baxış, zərər çəkmişin, hadisəni görəni və digər şahidlərin dindirilməsidir. Hadisə yerinə baxış əksər hallarda hadisə yerinin şəraitini öyrənmək, iş üzrə maddi sübut ola biləcək izləri və predmetləri aşkar edib götürmək məqsədilə cinayət işi başlanana qədər aparılır.

Onun nəticələri cinayət işi qaldırmasının, istintaq fərziyyələri qurulmasının və onların yoxlanılmasının planlaşdırılmasının əsası ola bilər.

Baxışın nəticələri protokolda rəsmiləşdirilir, maddi sübut əhəmiyyətli izlər və predmetlər götürülür, qablaşdırılır və möhürlənir.

Zərər çəkmişin və şahidlərin dindirilməsi.

Oğurluq haqqında işlər üzrə zərər çəkmişin, maddi məs'ul şəxslərin və şahidlərin dindirilməsi ilkin istintaq hərəkətlərinə aiddir. O, nəinki cinayətkarın müəyyən edilməsi və ifşa olunması üçün, həmçinin bu kateqoriyadan olan işlər üzrə sübutetmə predmetinə daxil olan bütün digər halların aydınlaşdırılması üçün mühüm olan ilkin mə'lumat əldə etməyə imkan verir.

Artıq ilkin istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gedişində müstətiqin konkret istintaq fərziyyələri irəli sürmək və istintaq planını tərtib etmək imkanı olur.

Cinayət hadisəsi üzrə aşağıdakı fərziyyələr irəli sürülə bilər: 1) oğurluq faktı olmuşdur; 2) oğurluq olmamışdır, ərizəçi yanlış olaraq müraciət etmişdir (itən şeyi başqa yerdən tapmışdır); 3) oğurluğu ərizəçinin özü uydurmuşdur.

Plan ümumi tərtib edilmiş formada tutulur. Bu kateqoriyadan olan işlər üzrə yuxarıda sadalanmış ilkin hərəkətlərdən əlavə şübhə edilən şəxsin tutulması, şəxsi axtarışı, onun yaşadığı yer üzrə axtarış, tanınma üçün təqdim etmə, ifadənin yerində yoxlanılması, məhkəmə ekspertizalarının təyini həyata keçirilir. Müəyyən şəxsə qarşı əsaslı şübhələr olduqda o tə'xirəsalınmadan tutulur və şəxsi axtarışı aparılır.

Şübhə edilən şəxsin mənzilində axtarış aparılarkən nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkar oğurluğa hazırlaşan zaman oğurlanmış şeylərin gizlədilməsi üsullarını da hazırlayır. Buna görə də yalnız yaşayış sahəsi deyil, həmçinin yardımçı binaları: çardağı, zirzəmini, qaracı, həyətyanı sahəni, bağ evini axtarmaq lazımdır.

Məhkəmə-tibb ekspertizası oğurluqda şübhə edilən şəxsin bədənindəki zədələrin müddəti, xüsusiyyətləri və yaranması haqqında, hadisə yerindən götürülmüş qanın tipi və qrup mənsubiyyəti və s. haqqında məsələləri həll edir.

Cinayətkarların axtarışı üçün kriminalistik qeydiyyatdan istifadə olunmasının və hadisə yerində

tapılmış maddi sübutların böyük əhəmiyyəti var. Baxış zamanı hadisə yerində aşkar olunmuş əl-barmaq izləri daktiloskopik kartoteka üzrə yoxlanılır.

Sual 3. Soyğunçuluq və quldurluq cinayətlərinin araşdırılması.

Soyğunçuluq və quldurluq haqqında cinayət işləri zərər çəkənin, hadisəni gören şahidlərin, zərər çəkənin qohumlarının ərizəsi üzrə və şübhə edilən şəxs cinayət edərkən yaxalandıqda qaldırılır.

Qarovulçulara hücum zamanı cinayət işi onların ərizəsi üzrə və ya vəzifəli şəxsin məlumatı üzrə qaldırılır. Elə hallar da olur ki, istintaq və ya təhqiqat orqanları baş vermiş quldurcasına basqın haqqında zərər çəkmişin müalicə üçün daxil olduğu müalicə müəssisələrinin telefoqramından xəbər tuturlar. Belə halda zərər çəkmişin səhhəti ağır olduqda, iş üzrə hadisəni gören şahidlər hələ müəyyən edilməkdə, cinayət işi alınmış teleqramın və hadisə yerinə baxış əsasında qaldırılır.

Cinayət işi başlamaq haqqında məsələ həll olunarkən mümkün olan yalan məlumat halları, həmçinin soyğunçuluq və quldurluğun zərər çəkmiş tərəfindən uydurulması halları nəzərə alınmalı və baş vermiş basqın haqqında ərizə cinayət-prosessual qanunvericiliyinə uyğun olaraq yoxlanılmalıdır. Soyğunçuluq və quldurcasına basqın işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin ardıcılığı cinayət işinin cinayətkarın cinayət edərkən yaxalanması və ya baş vermiş cinayət faktı üzrə qaldırılmasından asılı olur.

Əgər iş baş vermiş cinayət faktı üzrə qaldırılsa, onda istintaq adətən zərər çəkmişinin dindirilməsi, hadisə yerinə baxış, zərər çəkmişin bədəninə və paltarına baxış zərər çəkmişin məhkəmə-tibb ekspertizasının təyini, hadisəni gören şahidlərin dindirilməsi kimi hərəkətlərdən başlanır.

Zərər çəkmişin və hadisəni gören şahidlərin dindirilməsi ilkin istintaq hərəkətlərindən biridir və cinayətin baş vermə şəraiti, cinayətkarın və oğurlanmış şeylərin

əlamətləri haqqında məlumat almaq üçün aparılır. Əgər zərər çəkmişin vəziyyəti imkan verirsə, o, soyğunçuluq və ya quldurluq haqqında məlumat daxil olduqdan dərhal sonra dindirilir. Zərər çəkənin psixi vəziyyəti nəzərə alınaraq ilkin dindirmə qısa olur və yalnız baş vermiş hadisə, cinayətkarın şəxsiyyəti, onun hərəkətləri, tətbiq olunan alət və vasitələr, oğurlanmış şeylər və zərər çəkmişin davranışı haqqında əsas fərziyyələri qurmaq üçün işini əsas hallarına toxuna bilər.

Dindirmənin gedişində oğurlanmış şeylər və onların adları haqqında, həmçinin onları görmüş və təsvir edə biləcək şəxslər haqqında ətraflı məlumat alınır.

Zərər çəkmiş şəxsə və onun paltarlarına baxış.

Hücum baş verən zaman cinayətkarla zərər çəkmiş arasında bilavasitə kontakt olur ki, bunun da nəticəsində cinayətkarın paltarının lifləri zərər çəkmişin paltarlarının üzərinə keçir və əksinə. Onların aşkar olunması, şübhə edilən şəxsin ifşa edilməsini asanlaşdırır və ona görə də zərər çəkmişin paltarları tezliklə müayinə olunmalıdır. Müayinə bir nəticə vermədikdə paltarlar ön hissəsi daxilə doğru olmaqla qatlanır, selofan torbaya qablaşdırılır və ekspertizaya göndərilir.

Soyğunçuluq və quldurluğun istintaqı zamanı zərər çəkənin, şübhə edilən şəxsin bədənindəki zədələrin, həmçinin izlərin və digər maddi sübutların tədqiqatı zamanı faktların və halların müəyyən edilməsi üçün məhkəmə ekspertizaları təyin edilir.

Bu qrupdan olan cinayətlərin istintaqı zamanı məhkəmə-tibb, ballistik, daktiloskopik, bioloji, kimyəvi, əmtəəşünaslıq və digər ekspertizalar təyin oluna bilər.

Mövzu 18. Terror xarakterli cinayətlərin araşdırılması metodikası

1. Terror xarakterli cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

2. Terror xarakterli cinayətlərin ilkin mərhələsində zəruri istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri.

3. Terror xarakterli cinayətlərin araşdırılmasında istintaq, əməliyyat-axtarış və digər orqanların qarşılıqlı əlaqəsinin xüsusiyyətləri.

Sual 1. Terror xarakterli cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

Terrorçuluq kateqoriya cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası onun təzahür formasından, konkret növündən asılı olaraq formalaşır və dəyişir. Bu baxımdan biz terrorçuluğa xas olan bütün xüsusiyyətləri nəzərə alaraq bu cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas tipik elementlərinə (ünsürlərinə) aşağıdakıları aid edə bilərik: terrorçuluğun forma və növlərinin kriminoloji təsnifatı; cinayətin motivi və cinayətkar davranışın motivasiyası; terrorçuluq əməllərinin törədilmə üsulu, alət və vasitələri, yeri, vaxtı və şəraiti; cinayətin xarakterik izləri və onların yaranma mexanizmi; terror qruplarının cinayətkar fəaliyyətinin xüsusiyyətləri; terror qurbanlarının şəxsiyyətini xarakterizə edən məlumatlar.

Terror fəaliyyətinin həyata keçirilmə formalarına görə: milli (daxili) və transmilli (beynəlxalq) terrorçuluq; motivlərdən irəli gələrək siyasi, sosial (sol-«qırmızı» və sağ-«qara»), milliyətçi (separatçı, represiv milliyətçi); dini (fundamentalist və sektant), dünyagörüşündən doğan, fərdi, kriminal, terrorçuluq növlərini; terror fəaliyyətində istifadə olunan üsul, alət və vasitələrinə görə ənənəvi (soyuq və odlu silahlar, partlayıcı qurğular və s.), kompüter (kiberterrorizm), nüvə, bioloji, kimyəvi (bioterrorizm), terrorçuluq növlərinə bölünür.

Terrorçuluğun motivləri və terrorçunun cinayətkar

davranışın motivasiyası. Bu növ cinayətlərdə motiv kriminalistik xarakteristikanın əsas elementi olaraq cinayətin subyektiv tərəfinin əsas əlaməti kimi yüksələrək, cinayətkarın subyektiv mənə kəsb edən müvafiq davranışına görə terrorçuluq cinayətlərini digər qarışıq tərkibli cinayətlərdən fərqləndirməyə, terrorçuların hərəkətlərini düzgün tövsif etməyə kömək edir.

Terrorçuluq cinayətlərinin həqiqi motivlərinin aşkar edilməsinin mürəkkəbliyi onunla bağlıdır ki, bu növ cinayətlərdə motivlərin 2 aspekti mövcuddur: rəasional (rəasionalizm - fəlsəfi təkəkürü duyğu qavrayışından ayıran və yanlış olaraq əqli yeganə idrak vasitəsi hesab edən idealist fəlsəfi cərəyan) və irrasional (irrasionalizm) - idealist fəlsəfədə bütün hadisələrin kökünü irrasional əsas təşkil etdiyini göstərən və elmi məntiqi idrakı inkar edən ən mürtəce cərəyan).

Rasional aspekt (ağıla, şüura, məntiqə əsaslanan səmərəlilik) ondan ibarətdir ki, sosial normalar çərçivəsindən çıxaraq, fəvqəladə zorakılıq aksiyasının köməyi ilə cəmiyyəti (dövləti) terrorçuların tələblərinə (məqsədlərinə) uyğun hərəkət etməyə vadar edir: tələb olunan siyasi və milli azadlıqlar dövlət tərəfindən tanınır; digər terrorçular azadlığa buraxılır; cəmiyyətdə mövcud olan stabillik pozulur və i.a.

Çox vaxt terrorçular rəasional məqsədlərə nail olsalar da, cəmiyyət (dövlət) üçün bu həm həcminə, həm də müddətinə (stabillik qısa müddətə pozulur və s.) görə lokal xarakter daşıyır. Cəmiyyət (dövlət) əvvəlcə terrorçuların tələblərinə riayət etsə də, sonradan terrorçu fəaliyyətin neqativ nəticələrini təcricən aradan qaldırır.

İrrasional aspektdə (ağılla, düşüncə ilə dərk edilməyən) terrorçuluğun motivləri terrorçunun eksitensialist (həyatın mənasızlığını, ictimai fəaliyyətin faydasızlığını, əxlaqın əsassızlığını sübuta yetirən baxışlar) təcribəsindən doğur. Belə ki, terror aksiyası zamanı elə bir psixoloji şərait yaranır ki, insanlar adi həyatda müəyyən olunmuş davranış normalarından

tamamilə fərqli hərəkət etməyə başlayırlar.

Bəzi hallarda tamah məqsədi olmayan terror fəaliyyətinin ancaq və ancaq ideoloji baxışlardan irəli gələrək həyata keçirilməsində belə, qisas motivi “görünür”. Qisas motivi dövlət, dini və ictimai-siyasi fəaliyyəti həyata keçirən dövlət, ictimai və ya din xadimlərinə qarşı yönəle bilər. Dindarlar, onların məscid və mədrəsələri, müəyyən milli mənsubiyyətə məxsus insanlar, onların daşınan və daşınmaz əmlakı (yurdları) və s. qisas obyektı qismində çıxış edə bilərlər.

Digər qrup motivləri “idealit xarakterli” adlandırmaq olar. Bu motiv ayrı-ayrı xarakterli ideyaları zorakılıqla realizə etmək yolu ilə fərdin özünü təsdiq etmə istəyindən, özünün vacibliyini vurğulamaqdan ibarətdir. Bu cür “idealit”lər özlərinin fanatik əqidələrinə qapılaraq daha çox ictimai təhlükəli olmaqla, nəyin bahasına olursa-olsun, “ali məqsədə” çatmağa çalışırlar.

Fərdin özünü cəmiyyətdə göstərmək, təsdiq etmək, öz əhəmiyyətliliyini sübuta yetirmək, özünün “boş”, “mənasız”, “əhəmiyyətsiz” mövcudluğundan yaxa qurtarmaq istəyi terrorçuluğu doğuran digər qrup motivləri təşkil edir. Bu kateqoriyadan olan şəxslər əsasən, özlərini həyatda “bədbəxt”, “uğursuzluğa düşmüş” hesab edirlər. Terror fəaliyyəti onlar üçün mövcud durumdan yaxa qurtarmaq, həyatını mənalı və rəngarəng etmək, özünə və öz problemlərinə cəmiyyətin diqqətini cəlb etmək üçün yeganə vasitə hesab edilir. Bu hisslərə qapılmaq o qədər güclü olur ki, terror aksiyasını həyata keçirərkən öldürülə bilmək (hüquq mühafizə orqanlarının antiterror əməliyyatı nəticəsində) təhlükəsi də onu bu fikirdən yayındıra bilmir.

Özlərinə diqqəti cəlb etmək nəinki hakimiyyətə, həm də ölkədə ictimai-siyasi duruma heç bir təsir etmək iqtidarı olmayan siyasi partiya və digər ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən (sonralar öz üzərlərinə götürülən) terror aksiyalarının motivi kimi çıxış edə bilər. Bu kateqoriyadan olan ictimai təşkilatlar cəmiyyətin

həyəcanlanmış (ekzaltasiya həddinə gəlmiş), tüfeyli həyat tərzini sürən (marginal təbəqə), “cəmiyyətin tullantıları”ni terror fəaliyyətinə cəlb edərək, təcavüzkar hərəkətlər etməyə təhrikləndirirlər.

Terrorçuluğu doğuran daha bir motiv «gizli, dərk edilmədən (şüursuz) baş verən, həyatdan köçmək arzusu»dur. Bu motiv aşağıda göstərilən variantlarda realizə edilə bilər:

-terrorçu terror aksiyasını törədərkən həlak olur, özünün “təntənəli ölümü” ilə özünə diqqətin cəlb edilməsi arzusuna çatmış olur;

-terrorçu həlak olacağını bilir, amma dərk olunmuş surətdə “ali ideyalar” naminə özünü məhv edir.

Terrorçu “kamikadze”lər (yaponca “özlərini ölmə məhkum etmişlər”) həyatları üçün təhlükəli terror aksiyası törətmək istəyir, lakin onların şüuru bu hərəkətin real mövcud olan motivini dərinədən dərk etmir.

İnsanın hər hansı davranışında olduğu kimi, terrorçunun cinayətkar davranışı bir sıra motivlərdən (hər birinin “xüsusi çəkisi” müxtəlif olan) yarana bilər. Göründüyü kimi terrorçuluğun motivlərinin tipologiyası və terrorçunun cinayətkar davranışının motivasiyası dinamik kateqoriyadır. Onların məzmunu sosial təcrübənin və elmin inkişafı ilə əlaqədar dəyişir, dəqiqləşdirilir və yeni elementlərlə zənginləşdirilir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsinin üsul, alət və vasitələri. Bir qayda olaraq, terrorçuluq əməlinin törədilməsi üsulunun seçilməsinə aşağıdakılar təsir göstərir: cinayətkar qəsd obyektinin xassələri; cinayətin törədilməsinin məqsəd və motivləri; həmin şəxsin biliyi, bacarığı və vərdişləri; xüsusi hazırlığın olması; onun somatik xassələri, şəxsiyyətinin xarakteri və digər keyfiyyətləri. Mövcud imkanlar onların səmərəliliyi nöqtəyindən terrorçu tərəfindən bir sıra meyarlarla qiymətləndirilir: məqsədyönlülük (məqsədə nail olmaq üçün bu üsulun yararlılığı), etibarlılıq (lazımı səmərənin alınmasının labüdlüyü), məhsuldarlıq (özü üçün daha

böyük "mənfəətin" əldə edilməsi), rentabellik (sərf edilmiş vaxt, qüvvə və vəsait məsrəflərinin cinayətkar nəticənin dəyəri ilə uyğunluğu) və s.

Terrorçuluq əməllərinə hazırlıq və onların törədilmə üsulları, habelə bu zaman tətbiq edilən alət və vasitələr kriminalistik xarakteristikanın digər komponentləri ilə müqayisədə daha böyük əksedici xassələrə malikdir. Məhz onlar ətraf şəraitdə labüd dəyişikliklər yaradır və insanların (gələcək şahidlərin və zərərçəkənlərin) şüurunda həkk olunur. Terrorçuluq əməllərinin hazırlanması və törədilməsi üsulları müxtəlifdir. Onlar cinayətkar qəsdin seçilmiş obyektindən (cinayət qurbanlarından), terrorçunun imkanlarından, cinayət subyektinin məcburi hərəkət etməli olacağı konkret şəraitdən asılıdır. Terrorçuluq əməllərinin törədilməsində daha çox rast gəlinən tipik üsullar aşağıdakılardır:

- 1) həm açıq surətdə, həm də pusqudan (bu hal daha yüksək dərəcəli konspirasiyanı təmin edir) törədilən hücum;
- 2) sənaye, nəqliyyat, rabitə obyektlərinin, hərbi obyektlərin, yaşayış binalarının minalanması;
- 3) «qurbanın» daimi olduğu yerin minalanması;
- 4) cinayətkar qəsd obyektinin hərəkət marşrutunun qabaqcadan dərinədən öyrənilməklə, minalanması;
- 5) məişət predmetlərində, poçt bağlamalarında və ya banderollarında gizlədilmiş və konkret şəxsə (qurbana) ünvanlanmış PQ-nun tətbiqi;
- 6) zəhərleyici maddələrin istifadə edilməsi (məktublarda, xidməti sənədlərdə, telefon dəstəklərində və s.);
- 7) adamların girov götürülməsi.

Konkret terrorçuluq əməlinin üsulu yalnız onun hazırlanması mexanizmində deyil, eyni zamanda onun törədilməsində və gizlədilməsində təzahür edir.

Bu kateqoriya işlər üzrə terrorçu tərəfindən cinayətə hazırlıq və onun törədilməsi vasitəsinin (alətinin) seçilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

Terrorçuluğun törədilməsinin digər üsulu kimi

epidemiya yayma – ətraf mühitdə infeksiya mənbəyi yaratmaqdır.

Müasir dövrdə terrorçular ən mükəmməl texnologiya və onun məhsullarını əldə etmək imkanına malikdirlər. Onlar hücum vasitələrinin geniş məcmusuna malik olub, seçdikləri istənilən obyektə hücum etmək üçün real imkanlara malikdirlər və onların bu hücumu global qəza xarakteri daşıya bilər. MAQATE-nin məlumatlarına görə, bu təşkilat 1993-cü ildən bu günə qədər nüvə materiallarının 175 qeyri-legal satışı faktını qeydə almış və 18 halda bu atom bombası yaratmaq üçün yararlı olan uran və ya pluton olmuşdur.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsinin maskalanması. Adətən, terrorçuluq əməllərinin hazırlanması və törədilməsi üsul və vasitələri ilə yanaşı, terrorçu həm də öz hərəkətlərini maksimum dərəcədə gizlətməyə can ataraq onları maskalamaq fəndlərini də düşünür. İstisna edilmir ki, gizlətmə fəndləri müstəqil hərəkət kimi mövcud ola bilər.

Bu kateqoriya cinayətlərin maskalanması aşağıdakı məqsədləri güdür:

- cinayət faktını gizlətmə (bu zaman qətl qurbanı basdırılır, yandırılır və s.);
- terrorçuluq əməlinin digər cinayət və ya bədbəxt hadisə, yol-nəqliyyat hadisəsi və s. kimi qələmə verməyə cəhd;
- terrorçuluq əməlinin törədilməsi alətini (odlu və soyuq silahı, hələ istifadə edilməmiş komponentlərini və s.) maskalama və gizlətmə.

Odlu silaha münasibətdə qeyd etmək olar ki, müzdlü qatil onu ya hadisə yerində saxlayır, ya aparıb başqa yere atır (bundan da məqsəd "isti izlərlə" tutulma hallarında təhlükəli dəlildən yaxa qurtarmaqdır), yaxud da özü ilə aparır.

PQ-nun köməyi ilə törədilən terrorçuluq əməlinin gizlədilməsi mexanizminə gəldikdə isə bu, aşağıdakı üç variantdan birində təzahür edir:

- 1) məişət predmeti altında maskalanmış əldəqayıma

qurğunun açıq istifadə edilməsi. Bu predmetin həmin yerdə və həmin vaxtda mövcud olması ətrafdakılarda şübhə doğurmur. Aşağıda göstərilənlər belə qismdə çıxış edir: poçtla göndərilən bağlamalar və banderollar; çantalar, çamadanlar, qutular, keyslər və s.; hədiyyə adı altında əşya qabları; müxtəlif məişət predmetləri (elektrik üzqırخان, cib fənəri, maqnitofon, tozsoran, fən, qəhvə qutusu və s.).

2)odlu silahı və PQ-nu görünməyən yerdə, məsələn, avtomobilin mühərrik hissəsində və ya yük yerində, zibil qabında və ya konteynerlərdə, gizli texnoloji qablarda yerləşdirmə;

3)PQ-nun, mövcud texniki vasitələrlə aşkar etməyə imkan verməyən, xüsusi hazırlanması üsulundan istifadə edilməsi.

Son dövrlərdə daha tez-tez odlu silahın lüləsinə səsboğucu tətbiq etmə, nömrələrin məhv edilməsi, qaz silahını döyüş güllələri atan silaha çevirmə kimi maskalama fəndlərindən istifadə edilir.

Terrorçuluq əməllərinin törədildiyi tipik şərait, yer və vaxt. Terrorçuluq əməllərinin hazırlanması və törədilməsi şəraiti dedikdə, cinayətin baş verdiyi şərait başa düşülür. Belə şəraitin elementləri özünün təbiətinə, xarakterinə, funksiyalarına görə müxtəlif olan, kriminalistik əhəmiyyətə malik olan (ərazi, iqlim, demoqrafiya, habelə konkret obyektiv şəraitin yerini, vaxtını, şəraitini və digər xüsusiyyətlərini xarakterizə edən hallar), terrorçuların cinayətkar niyyətlərinin həyata keçirilməsi imkanlarını müəyyən edən obyektlər ola bilər.

Terrorçuluq əməllərinin hazırlandığı və törədildiyi yer və vaxt, istintaq və əməliyyat-axtarış təcrübəsinin təhlili göstərdiyi kimi, əksər hallarda cinayətkarlar tərəfindən, özlərinin imkanlarından, seçilmiş hərəkət üsulundan, daha böyük ziyan vurmaqdan və daha böyük "kriminal" səmərəyə nail olmaqdan irəli gələrək xüsusi planlaşdırılır.

Təcrübə göstərir ki, cinayətkarlar terrorçuluq əməllərinin bilavasitə obyektini seçərkən yalnız onun

vacibliyini, yerləşmə yerini və əhəmiyyətini deyil, həm də onun əlverişliliyini nəzərə alırlar. İnsanların cəmləşdiyi və mühafizə olunmayan, yaxud da zəif mühafizə olunan yerlərə daha çox üstünlük verilir. Məsələn, 1994-cü il iyul ayının 3-də terrorçular böyük sayda insanın olduğu Bakı metropolitenində hərəkət edən qatarı partlatmış, nəticədə çoxlu sayda insan həlak olmuş və xəsarət alan olmuşdur.

Terrorçuluq əməllərinin tipik xarakterik izləri.

Terrorçuluq əməlləri də çoxlu sayda müxtəlif izlər (o cümlədən sırf spesifik) saxlayır: zərərçəkmişin bədənində odlu silahdan, bıçaqdan və s. yaranan yara izləri; meyitdə və onun paltarında bioloji xarakterli (məsələn, qan) zədələnmə izləri və s. Bu izlər çox vaxt cinayətin törədilmə üsulu, yeri, vaxtı, aləti və ehtimal cinayətkar barədə dəqiq və mühüm informasiya əldə etməyə imkan verir. Hadisə yerində odlu silahın tətbiq edilməsi izləri saxlanılır: güllələr, gilizlər, barıt qalıqları, maneələrdə odlu silahdan atəşlə açılan zədələr və s.

Terrorçuluq əməllərinin hazırlanmasını və törədilməsini daha tam öyrənmək üçün əməlin törədilməsinə kömək edən obyektlərin və materialların axtarışına və baxışına (müayinəsinə) də diqqət yetirilməlidir. Müxtəlif kateqoriyalı partlayış təhlükəli və partlayıcı maddələrə münasibətdə köməkdici izlərə – obyektlərə aiddir:

- boş hərbi sursat və mina gövdələri, güllə və ov barıtlarının boş karton və kağız qutuları, kəlbətin tipli alət izləri ilə çoxsaylı boş giliz və güllələr;
- sənayedə istehsal edilmiş kağız güllələrin qalıqları, PM-in hazırlanması üçün istifadə edilən kağız parçaları, çoxlu miqdarda PM qablaşdırmaq və daşımaq üçün parçalanmış polietilen torbalar, kağız kisələr;
- mülki və hərbi təyinatlı partlayış paketlərinin və digər tədris-imitasiya, signal, işıqlandırma vasitələrinin və pirotexniki məmulatların açılmış karton gövdələri və üzlükləri;
- partlayıcı maddənin hazırlanması üçün resept və

texnologiyaya malik olan xüsusi kimyəvi və texniki ədəbiyyatlar (belə kitablar aşkar edildə nişan qoyulmuş səhifələr, qeyd edilmiş mətnlər və s. xüsusi olaraq müayinədən keçirilməli və fiksə edilməlidir);

- kimyəvi qablar və laboratoriya qurğuları: kolbalar, süzgeçlər, stəkanlar (maye ölçmək üçün dərəcələrə bölünmüş stəkan), çini kasalar və s.;

- mətbəx qabları, partlayıcı maddənin zahiri əlamətlərinə malik olan maddə izli qazanlar, stəkanlar, qablar, qaşıqlar;

- müxtəlif tipli tərəzilər: ev, mətbəx, laboratoriya, onlara aid çəki daşları;

- partlayıcı maddələrin hazırlanması üçün əsas komponent olan, zavod etiketli maddələr üçün qablar; zənginləşdirilmiş azot turşusu, fenol, toluol, qliserin, aseton, hidrogen peroksid, gümüş nitrati, qurğuşun nitrati, və s.;

- partlayıcı maddə əlamətli maddələr olan karton qutular, balonlar, butulkalar və digər qablar, həmçinin naməlum təbiətli maddələrin hissəcikləri və izləri olan analogi qablar.

Köməkəddi izlərə terrorçularla danışmaların audio-video yazıları, terrorçular arasında olan danışmaların audio yazıları da aiddir. Bura həm də girovların azad edilməsi zamanı kütləvi informasiya vasitələrinin nümayəndələri və xüsusi xidmət orqanlarının nümayəndələri tərəfindən hadisə yerində edilmiş video yazılar aiddir.

Sual 2. Terror xarakterli cinayətlərin ilkin mərhələsində zəruri istintaq hərəkətləri və əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Terrorçuluğa qarşı mübarizəyə yönəlmiş tədbirlər sistemində terrorçuluq əməllərinin açılmasına və onların araşdırılmasına mühüm əhəmiyyət verilir. Bu, müstəntiqlərin, əməliyyat işçilərinin və mütəxəssislərin, həmçinin belə fəaliyyətin təşkilinin yüksək peşəkarlığını tələb edir.

Terror çalarlı fəvqəladə hadisələrə operativ və düzgün reaksiya vermək üçün onlarda aşağıdakılar

olmalıdır: 1) fəvqəladə hadisə yerinə çıxan əməkdaşların siyahısı; 2) təhlükəli hadisələr halları üçün hərəkət və əməliyyatların qabaqcadan işlənilib hazırlanmış nümunəvi planı (məsələn, "Nabat" əməliyyatının planı, radiasiya və kimyəvi təhlükə, kütləvi iğtişaş hallarında hərəkət planı); 3) fəvqəladə hadisə yerinə baxışın hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə təşkilati tədbirlərin qəti ardıcılığını özündə əks etdirən sxem; 4) mütəxəssislərin (kriminalistlərin və partlayış üzrə texniklərin) hərəkətinin alqoritmi. Terror aksiyasının törədilməsi mümkün olan obyektlərdə əməliyyat vəziyyətinin və kriminal durumun qabaqcadan öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətlərin açılmasında və araşdırılmasında iştirak edən icraçıların konkret təcrübə fəaliyyəti sistemə, dəqiq və şəxsi nəzarətdə olmalıdır. Belə nəzarət İƏQ (istintaq-əməliyyat qrupu), istintaq briqadası, qərargah rəhbəri, icraçıların xidmət üzrə təbə olduğu bölmə rəisi tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Müstəntiq, əməliyyat işçisi və kriminalistika xidməti mütəxəssisləri terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı üzrə fəaliyyətin subyektləri kimi spesifik, yalnız onlara xas olan funksiyalara malik olduğu və cinayətlərin açılması və araşdırılması üçün nəzərdə tutulmuş müxtəlif fəndlərdən, metodlardan və vasitələrdən istifadə etdiyi üçün, bu metodlar, fəndlər və vasitələr dağınıq deyil, kompleks şəkildə istifadə edilməlidir.

Terror xarakterli cinayətlərin açılması və araşdırılması Azərbaycan Respublikasının MTN və DİN orqanlarının, prokurorluğun və digər maraqlı idarələrin sıx qarşılıqlı əlaqəsi (qarşılıqlı dəstəyi, yardımı, qarşılıqlı səyi) əsasında həyata keçirilməlidir.

Tipik kriminalistik şəraitlər, fərziyyələr və planlaşdırma. Konkret iş üzrə araşdırmanın təşkili müəyyən mənada kriminalistik şəraitdən asılıdır. Terrorçuluq cinayətlərinin açılması və araşdırılması prosesi obyektiv vəziyyətin müəyyən şəraitlərində (yerdə, vaxtda, ətraf mühətdə, digər proseslərlə qarşılıqlı əlaqədə

və bəzən müstəntiqə məlum olmayan amillərin təsiri altında) baş verir. Qarşılıqlı əlaqələrin bu mürəkkəb sistemi kriminalistikada ümumi ad almış – kriminalistik şərait adlanan konkret şərait yaradır.

Konkret şərait iş üzrə əməliyyat işçilərinin və müstəntiqin fəaliyyətinin müəyyən mərhələlərində təşəkkül tapır və müəyyən mənada ibtidai istintaq prosesində istifadə edilən qüvvə və vasitələrlə, onların texniki təchizatı ilə müəyyən edilir.

Kriminalistik şəraitlərin və faktiki məlumatların təhlili və qiymətləndirilməsi, onların təfsiri (interpretasiyası) subyektiv xarakter daşıyır, əməliyyat işçisinin və müstəntiqin ixtisas dərəcəsi və təcrübəsindən, onların şüurunda istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, taktiki əməliyyatların keçirilməsinin tipik modelinin olmasından, onların keçirilməsi və nəticələrinin qiymətləndirilməsindən asılıdır.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqının təşkilini təmin etmək üçün tipik kriminalistik fərziyyələr irəli sürülməlidir ki, bunları da müstəntiq və əməliyyat işçisi qabaqcadan bilməlidir. Bu kateqoriya işlər üzrə daha tipik ümumi fərziyyələr aşağıdakılardır: terror aktı (CM-in 277-ci maddəsi) və ya terrorçuluq (CM-in 214-cü maddəsi), adamların girov götürülməsi (CM-in 215-ci maddəsi) və s. bu kimi tövsif edilən cinayətlər törədilmişdir; adamöldürmə (CM-in 120-124-cü maddələri) və ya qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma (CM-in 126-cı maddəsi) törədilmişdir; polis işçisinin, hərbi qulluqçunun, onların ailə üzvlərinin və s. həyatına qəsd törədilmişdir (CM-in 120.2.3-cü maddəsi); özünü öldürmə baş vermişdir (CM-in 125-ci maddəsi); bədbəxt hadisə baş vermişdir və s.

Konkret əməlin məhz terror aksiyası olmasını aşağıdakı məlumatlar (hallar) təsdiq (sübut) edir:

- eyni vaxtda bir neçə dövlət xadimi və ya ictimai xadim qətlə yetirilmiş və ya onlar bədən xəsarəti almışlar;
- cinayət dövlət bayramı və ya əhalinin iştirak etdiyi təntənəli tədbirlər zamanı törədilmişdir;

- dövlət xadiminin və ictimai xadimin, hakimiyyət nümayəndəsinin həyatına qəsd mühüm siyasi, ictimai və təsərrüfat tədbirlərinin keçirilməsi, qurultaylarda, mitinqlərdə, yığıncaqlarda, yaxud da dövlət və ictimai orqanın iclaslarında çıxışlar zamanı, daha qorxuducu təsir məqsədilə bir çox insanın gözü önündə nümayişkarane şəkildə törədilmişdir;
- cinayət yerində ekstremist məzmunlu vərəqələr, plakatlar, kağızlar və ya yazılar aşkar edilmişdir;
- cinayət törədilməsi zamanı xaricdə istehsal edilmiş xüsusi səssiz silahlar, xarici xüsusi xidmətlər tərəfindən işlənilib hazırlanmış xüsusi atıcı qurğular və partlayıcı sistemlər, xüsusi zəhərlər və onların işlədilməsi üçün qurğular tətbiq edilmişdir;
- cinayətdə dövlətin konstitusiyaya quruluşuna, hərbi siyasətinə, cəmiyyətin milli və dini quruluşuna düşmən mövqe tutan şəxslər iştirak etmişdir;
- həyata keçirdiyi dövlət və ictimai fəaliyyətinə görə zərər çəkmiş şəxsə terrorçuluqla divan tutulacağı barədə məlumat alınmışdır.

Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi taktikası.

Hadisə yerinə baxış taktikası. Terror aksiyası ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın keçirilməsinin taktiki cəhətdən 2 mərhələdə aparılması tövsiyə edilir.

Birinci mərhələdə terror aksiyası haqqında müstəntiq (təhqiqatçı) məlumat alan kimi, hadisə yerinin təcrid olunması və qorunması üzrə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirməlidir. Əgər terror aksiyası nəqliyyat vasitəsində baş veribse, onun hərəkətinin dayandırılması, yaralıların hadisə yerindən çıxarılması, onlara lazımı təcili tibbi yardımın göstərilməsi təşkil edilməlidir.

Təhlükəsizlik tədbirləri həyata keçirildikdən sonra müstəntiq baxışın **ikinci mərhələsinə** başlayır. PM və PQ-nin növünün, hazırlanma yerinin və üsulunun dəqiq müəyyən edilməsi istintaqın aparılma istiqamətinin planlaşdırılmasında istintaq orqanları üçün böyük

əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan PM və PQ-dən istifadə etməklə törədilən terror aksiyalarında hadisə yerinə düzgün baxışın keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bilavasitə terror aksiyasından sonra kriminalistik şərait terrorçunun şəxsiyyətini müəyyənləşdirmək və onu "isti izlərlə" yaxalamaq üzrə təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bunun üçün partlayışa qədər hadisə yerində olmuş şəxslərin ifadələrini almaq vacib şərtidir. Soraqlaşma yolu ilə partlayış baş verənədək həmin yerdə (partlayışın mərkəzində) olmuş şəxslərin zahiri əlamətləri "şifahi portret" metodu əsasında sistemləşdirilməlidir (sonradan "fotorobot" tərtib etmək məqsədilə). Bu, həm ehtimal olunan terrorçunun, həm də partlayış nəticəsində parçalanmış, eybəcərləmiş meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunmasına xidmət edir. Soraqlaşma zamanı əsas diqqət sənişinlərin (ehtimal terrorçunun) əlində, üzərində hər hansı əşyaların (çanta, bağlama və s.) olmasına yönəldilməli, bu əşyaların həmin şəxslərdə hadisə yerinə gələrkən və oranı tərk edərkən olub-olmaması dəqiqləşdirilməlidir.

Obyektlərdəki zədələrin yerləşməsinə və xarakterinə əsasən partlayış dalğasının istiqaməti, PM və PQ-nın yeri müəyyən edilir. Metal qəlpələrin keyfiyyət tərkibi haqqında məlumat olduqda PQ-nin örtüyü, onun növü, hazırlanma üsulu, partlayış məhsullarının miqdarına əsasən isə istifadə olunmuş PM--in dağıdıcı gücü müəyyən edilir. Partlayış izləri hadisə yerində 3 qrupa bölünür: PM və PQ-nın qalıqları; ətraf obyektlərdə əks olunmuş partlayış izləri; PM və PQ-nin partlaması nəticəsində əmələ gələn partlayış məhsulları.

1-ci qrup izlərə qəlpələr, bərkidici və s. detallar (onlar kifayət qədər yığıldıqda PQ-nin bərpasına imkan verir) aiddir. PQ-nin bərpa olunmuş gövdəsinə, daxili həcminə və partlayışın gücünə əsasən PM-in miqdarı haqqında fikir yürütmək mümkündür. Bu detalların və qəlpələrin üzərindəki trasoloji əlamətlər və onların hazırlanma

xarakteri bu partladıcı qurğunun hazırlandığı alət tipini və qurğunun növünü həmçinin cinayətkarın “ixtisaslaşma səviyyəsi”ni müəyyən etməyə imkan verir. PQ-nin xəsarətyetirici elementlərinin qalıqları onun hazırlandığı yer, əvvəllər hansı əşyaların hissələri olması, bəzən isə törədilmiş partlayışın məqsədi haqqında məlumat daşıyır.

2-ci qrup izlərə isə ətraf obyektlər üzərindəki deformasiyalar (şəklini dəyişmələr), mikrostruktur dəyişikliklər, mikrohissəciklər, müxtəlif zədələr və s. aiddir. Bu izlər PQ-nin tətbiqi nəticəsində dağıdıcı (brizant) təsir kimi (istilik, akustik, seysmik, işıq, parçalayıcı və s. təsir) xarakterizə olunur.

3-cü qrup izlərə partlayış nəticəsində əmələ gələn partlayış məhsulları aiddir. PM-in partlayış məhsulları - bu, partlayış nəticəsində yaranan qazaoxşar və bərk maddələrin məcmusundan ibarətdir. Bunlara aiddir: PM-in reaksiyaya girməmiş hissəcikləri və tozları; PM-in reaksiyaya girməmiş, özünün sabit formasını və ayrı-ayrı ilkin morfoloji əlamətlərini saxlamış mikrohissəcikləri (məs.: rəngi); kondensasiya (maddənin qazvari halından maye və bərk halına keçməsi) olunmuş partlayış məhsulları (bilavasitə yaxınlığında yerləşən predmetlər üzərində PQ-nin fraqmentlərinin his və s. formada təzahürü); partladılmış PM və PQ-nin qabının (paketinin) fraqmentləri.

Baş vermiş terror aksiyalarında bir çox məsələlərin əksəriyyəti laboratoriya şəraitində yüksək həssaslıqla, instrumental fiziki-kimyəvi metodlardan istifadə etməklə, ekspertizalar aparmaqla həll edilir (kompleks məhkəmə-kimyəvi, partlayış-texniki, mühəndis-texniki, ballistik, metalşünaslıq, yanğın-texniki ekspertizalar). Bunun üçün müstəntiq və ya təhqiqatçı hadisə yerindəki məlumatları (maddi və ideal izləri) dəqiqliklə təsbit etməli, aşkar edilmiş maddi sübutları düzgün götürməyi və qablaşdırmağı bacarmalıdır.

Hadisə yerinə baxışa başlamazdan əvvəl hadisə yerinin, predmetlərin, onların üzərindəki izlərin

istişamətłendirici, icmal, mərəkəz və müfəssəl üsullarla fotosəkilləri çəkilməlidir. Foto çəkilişindən sonra səthi hislənmiş və dağılmış predmetlər baxış protokolunda dəqiqliklə qeyd edilməli, onların partlayışdan sonrakı vəziyyəti və qarşılıqlı yerləşməsi aydın göstərilməlidir. Ən xırda detallara və kənar predmetlərə də fikir verilməlidir. Belə xırda detallara PQ-nin metal və karton hissəcikləri, məftil, elektrik batareyası akkumulyatorunun hissələri, odkeçirici (bikford) qaytan və s. aiddir. Qeyd olunan bu hissələrin aşkar edilməsi birinci növbədə hadisə vaxtı PM-in alışıdırılması üçün hansı qurğudan istifadə olunub-olunmamasını, PQ-nin partladılmasında müəyyən şəxsin iştirak edib-etməməsini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Terror aksiyası zamanı meyit tapılırsa, onun partlayış nəticəsinə nisbətən (partlayışın episentrinə – yeni mərəkəzinə, dağılmış obyektlərlə qarşılıqlı yerləşməsinə) fotosəkli çəkilməlidir. Baxış zamanı aşkar edilən bütün əşyaların onların tapıldığı yer, qarşılıqlı vəziyyətləri, üzərindəki izlər hadisə törədilmiş yerin baxış protokolunda ətraflı əks olunmalı və işin materialları ilə birlikdə ekspertiza idarəsinə təqdim edilməlidir.

Hadisə yerində partlayış dalğasının istiqamətinə görə, şəxslər və ya meyidə olan xəsarətləri müqayisə etməklə müstəntiq, partlayışın əvvəlcədən planlaşdırılması, öz-özünə baş verməsi, yaxud bilavasitə terrorçunun əlində partlaması haqqında fərziyyə yürüdə bilər.

Zərər çəkmiş şəxslər və şahidlərin dindirilməsi.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı zamanı təxirəsalınmaz qaydada zərər çəkmiş şəxslərin, aşkar edilmiş şahidlərin və hadisə yerinə birinci olaraq gəlmiş şəxslərin dindirilməsi aparılır. Əgər şübhəli bilinən şəxslər məlumdursa, onların qohumları, həmkarları dindirilir, digər yaxın əlaqələri yoxlanılır. Məsələn, 1994-cü il mart ayının 19-da Bakı metropolitenindəki partlayış faktı üzrə 500 nəfərdən artıq şahid dindirilmiş və bunlardan cinayət hadisəsi barədə istintaq üçün zəruri olan məlumatlar toplanmışdır.

Zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi gedişində terrorçuluq əməlinin aşağıdakı halları daha müfəssəl araşdırılmalıdır: hücum nə vaxt və harada, hansı şəraitdə baş vermiş, zərərçəkmiş hansı istiqamətə və nə üçün gedirdi; terrorçular neçə nəfər idi, onların hər biri nə etmiş və nə barədə danışmış, zərərçəkmiş hədələmişləmi, bu zaman onlar zor tətbiq etmişləmi və zor nədə ifadə olunurdu; terrorçular silahlanmışdımı və məhz nə ilə; cinayətkarlar hansı istiqamətdə və hansı üsulla aradan çıxmışlar? Dindirilmə zamanı cinayətkarların zahiri əlamətləri, onların paltarı, ayaqqabısı, onların üzərində olan bütün predmetlər, onların məqsədi və motivi xüsusilə dərinlən və hərtərəfli aydınlaşdırılır.

Bütün bu məsələləri terrorçuluq əməlinin törədilməsində, törədilmə anında və ondan sonra hadisə yerində olmuş şahidlərin dindirilməsi gedişində də aydınlaşdırmaq lazımdır. Terrorçuluqla bağlı cinayət işlərinin istintaqı təcrübəsi göstərir ki, ilkin mərhələdə şahid qismində, bir qayda olaraq, girov götürülmüş şəxslər, terrorçuların tutduğu binanın (məktəb, xəstəxana və s.) işçiləri, avtobusların və digər yerüstü nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri, metropoliten və dəmiryolu qatarlarının maşinistləri, hava gəmilərinin heyət üzvləri, nəqliyyat vasitələrinin sərnişinləri, terrorçularla və hava gəmisi heyətinin üzvləri ilə danışmaq aparan şəxslər, cinayətkarları zərərsizləşdirmiş hüquq-mühafizə orqanlarının və digər idarələrin əməkdaşları, hadisə yerinin mühafizəsi, zərər çəkmiş şəxslərə kömək edilməsi və terror aksiyasının nəticələrinin aradan qaldırılması üçün cəlb edilmiş hərbi qulluqçular, qəza-xilasetmə xidmətinin üzvləri, terrorçuların qohumları və onlara yaxın olan şəxslər dindirilir.

Şübhəli (təqsirləndirilən) şəxslərin tutulması taktikası. Terrorçuluq əməllərinin törədilməsində şübhəli şəxslərin tutulması (həbs edilməsi) taktikası bir sıra xüsusiyyətlərlə şərtlənir. Bu işə ilk növbədə onların şəxsiyyəti (terrorçular qəti qərarlı, ekstremist fikirli, özünü

fəda etməyə hazır olur və tutulma zamanı fəal müqavimət göstərir) və cinayətin törədilməsinin daha təhlükəli aləti ilə (odlu silah və PQ) şərtlənir. Terrorçuların tutulmasına hazırlıq daha dəqiq və hərtərəfli planlaşdırılmalıdır ki, əməliyyat işçilərinə müqavimətin qarşısı alınsın, şübhəli şəxs özünə qəsd edə bilməsin, onlar sübutları məhv etməsin və ya qaçmağa imkanları olmasın. Terror qrupunun bütün strukturunu və silah əldə etmə mənbəyini aşkar etmək üçün tutulma gizli həyata keçirilməli və cinayətkar cinayət başında tutulmalıdır. Bu işə əməkdaşlar tərəfindən yüksək peşəkarlıq tələb edir.

Terrorçuluq cinayətləri üzrə tutulmanın taktiki xüsusiyyətləri ilk növbədə şübhəli şəxsin tutulması yerinin nəzərdə saxlanması və cinayətkarların "isti izlərlə" təqib edilib yaxalanmasından asılıdır. Cinayətkarın əvvəlcədən hazırlanmış tutulması zamanı aşağıdakı cəhətlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Əgər tutulan şəxsin yaşayış və ya iş yerində hərbi sursat, PM və ya partlatma vasitələrinin saxlanması barədə məlumatlar varsa, tutulma onun yaşayış və ya iş yerindən kənarında planlaşdırılmalı və həyata keçirilməlidir. Şübhəli şəxsin iş yeri, əgər partladıcı materialların saxlanması və ya istifadə edilməsi ilə əlaqədarsa, tutulmanın burada aparılması tövsiyə edilmir. Belə hallarda şübhəli şəxs işdən evə və ya evdən işə gedərkən tutulmalıdır.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, bu hərəkət üsulları əvvəlcədən terrorçunun müqavimət göstərəcəyi barədə məlumatın olduğu və ya onların belə niyyəti barədə heç bir məlumatın olmadığı hallarda daha müvəffəqiyyətlə tətbiq edilir. Gözlənilməzlik o vaxt səmərə verir ki, tutulma hərtərəfli və dərinə işlənib hazırlansın, onun bütün incəlikləri düşünülsün və əməliyyat xidmətinin hər bir üzvünün nəzərinə çatdırılsın. Tutulma zamanı gözlənilməzliyə nail olmanın konkret yolları çox müxtəlifdir. Onlardan daha əhəmiyyətli bunlardır:

- tutulmanın yerinin və vaxtının düzgün seçilməsi;
- tutulmalı şəxsin olduğu yerdə tutma qrupunun gizli

daxil olmasının təmin edilməsi;

-cinayətkarlara gizli surətdə yaxınlaşmanın təmin olunması.

Həm tutulma üzrə əməliyyata hazırlıq, həm də bilavasitə onun həyata keçirilməsi zamanı gözlənilməzlikdən istifadə edilməsi üçün əməliyyatın gizliliyinin xüsusi əhəmiyyəti var. Seçilmiş tutulma yerindən asılı olaraq, tutulmalı şəxsin gizləndiyi yerə və onun özünə gizli yaxınlaşmadan istifadə edilməlidir.

Şəxsi axtarış taktikası. Terrorçuların tutulmasın-dan sonra onların şəxsi axtarışı həyata keçirilir. Təxirəsalınmadan terrorçuların paltarları, ayaqqabısı və digər əşyaları, həmçinin istintaqı maraqlandıran predmet və sənədlərin aşkar edilməsi üçün onun üzərində şəxsi axtarış keçirilməlidir. Bu zaman axtarış aparıcıları özləri üçün təhlükəsizlik baxımından əlverişli vəziyyətdə olmalıdırlar. Çünki onlar istənilən vaxt terrorçu tərəfindən edilə biləcək hücumların qarşısını almağa hazır olmalıdırlar.

Tutulmuş şəxsin paltarına və ayaqqabısına baxış zamanı onun xarici görünüşünə və vəziyyətinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bəzən bu hallar şəxsin terrorçuluq əməlinin törədildiyi yerdə olub-olmaması, onun cinayətin törədilməsi vasitələrinə toxunması və s. barədə məlumatlar əldə etməyə imkan verir. Bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı partlayış işi üzrə mütəxəssisin də iştirakı lazımdır. Terrorçuluq əməlinin törədilməsində şübhəli olan şəxsin şəxsi axtarışının bütün hallarında odlu silahlar, hərbi sursatlar, PM, alətlər, yazılar, sxemlər, planlar və s. götürülməlidir. Tutulmuş şəxsin paltarında, ciblərində PM-in izləri, odlu silahdan zədələnmələr, PQ-nin izləri, zərərçəkmişin qanı və s. aşkar edilə bilər. Ayaqqabının altlığına da xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Tutulmuş şəxsdən hər hansı predmetlərin götürülməsi zamanı bu predmetlərlə münasibətdə diqqətli və ehtiyatlı olmaq lazımdır. Təcrübə göstərir ki, hətta ilk

baxışdan böyük əhəmiyyət kəsb etməyən şirə qutusu, fənər, siqaret qutusu, uşaq oyuncağı, qaz balonu, elektrik üzqırxanı və s. predmet əldəqayıрма partladıcı qurğu ola bilər. Buna görə də tutulmuş şəxsdən aşkar edilib götürülmüş bütün predmetlər dəqiq yoxlamadan keçməlidir.

Şəxsi müayinə taktikası. Həbs və şəxsi axtarışla eyni vaxtda, terrorçunun şəxsi müayinəsi keçirilir. Onun bədənində iş üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən cinayət izləri aşkar edilə bilər. Bu zaman həmin izlərin yaranma mənbəyi müəyyən edilməlidir. İş üçün daha əhəmiyyətli olan yanıqları, qəlpə və odlu silah yaralarını, yaxın məsafədən atəş izlərini, terrorçunun xüsusi əlamətlərini və s. aşkar etmək və qeydə almaq da çox vacibdir. Bu hərəkətlər qeyd edilən izlərin itirilməməsi üçün təxirəsalınmadan keçirilməlidir.

Axtarış və götürmə taktikası. Terrorçuluq cinayətləri üzrə keçirilən axtarış istintaq hərəkəti müəyyən spesifikliyə malikdir. Bu spesifikasiylik axtarılmalı və götürülməli obyektlərin xarakterində özünü göstərir və axtarışın hansı ərazidə (mürəkkəb əməliyyat şəraitli rayonunda və s.) keçirilməsindən asılıdır.

Axtarışın keçirilməsində istintaq-əməliyyat qrupunun üzvləri axtarılan şəxsin şəxsiyyətinin xarakteristikası və onun ailə tərkibi, axtarılan şəxsin həyat tərzinə, onun təhsilinə, peşə biliklərinə, məşğuliyyətinə, əlaqələrinə və tanışlarına (o cümlədən, cinayətkar mühitdəki), məişətdəki və işdəki davranışına, intellekt səviyyəsinə, iradəvi keyfiyyətlərinə, ailə üzvlərinə münasibətinə və qonşuları ilə qarşılıqlı əlaqəsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər.

Şübhəli şəxsin yaşayış yeri üzrə axtarış zamanı terrorçuluq əməlinin törədilməsi alətləri ilə yanaşı cinayətin izləri olan obyektlər: PM-in qablaşdırılma kağızı; piston-detonatorların qutusu; əldəqayıрма partladıcı qurğunun hazırlanmasında istifadə edilən alətlər, materiallar və ayrı-ayrı komponentlər; odlu silah və qumbaraatanlar (yaxud

onların ayrı-ayrı hissələri); onlara aid hərbi sursatlar; qablaşdırma predmetləri; partlayış işi üzrə ədəbiyyat, çertyoc və sxemlər və s. aşkar edilməli və götürülməlidir.

Axtarış zamanı terrorçuluq qəsd obyektinin sxemi, planı, qatarların hərəkət cədvəli və qrafiki, aeroportların, vağzalların sxemi və çertyocu, təyyarələrin uçuş cədvəli və qrafiki, gediş biletləri, qeydiyyat kitabçaları, gündəliklər, şübhəli şəxsin iş üzrə əhəmiyyət kəsb edən yazışmaları da axtarılmalı və götürülməlidir. Axtarış nəticəsində terrorçuların hərəkət vasitəsi, terrorçuluq əməlinin törədilmə aləti kimi PQ-ların və ya silahların daşınma vasitəsi kimi nəqliyyat vasitəsi də götürülə bilər.

Şübhəli (təqsirləndirilən) şəxsin dindirilmə taktikası.

Terrorçuluq cinayətləri üzrə şübhəli şəxsin dindirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri başlıca olaraq sübutetmə predmetinin məzmunu ilə, tutulmanın halları və mövcud sübutların xarakteri ilə, şübhəli şəxsin fərdi xüsusiyyətləri ilə, mütəşəkkil qrup mövcud olduqda isə – terrorçuluq əməlinin hazırlanmasında və törədilməsində birgə iştirakçıların hər birinin rolu ilə şərtlənir. Sübutetmə predmetinə müvafiq olaraq aşağıdakı taktiki dindirmə xətləri götürülür: şübhəli şəxs əvvəlcə törədilmiş əməlin obyektiv tərəfinə aid olan konkret faktlar barəsində, sonra isə – cinayətin subyektiv tərəfinə, məqsəd və motivlərinə aid olan məsələlər barəsində dindirilir. Lakin hər bir halda terrorçuluq əməlinin törədilməsinə şübhəli şəxsin aidiyyəti müəyyənləşdirilməli və ondan bu barədə həqiqi ifadələr alınmalıdır.

Dindirmə zamanı müstəntiqin törədilmiş cinayət hadisəsi, iştirakçıların dairəsi, onların cinayətin törədilməsində rolu və s. barədə kifayət qədər informasiyanın olmasını nümayiş etdirməyə yönəlmiş fəndləri daha üstün rol oynayır. Çünki bu zaman dindirilən şəxs faktları gizlətməyin, təhrif etməyin əhəmiyyətsiz olması qənaətinə gəlir. Belə fəndlərə aiddir:

-baş vermiş hadisənin əsas deyil, ikinci dərəcəli

detallarının aydınlaşdırılması. Bu, dindirilən şəxsdə müstəntiqin əsas detalları bilməsi barədə təsəvvür yaradır; -dindirilən şəxsin keçmiş barədə əməliyyat məlumatlarından istifadə edilməsi (məsələn, xarici dövlətin terror-təxribat düşərgələrində təlim keçmə, adamların girov götürülməsində iştirak etmə və s.). Müstəntiqin məlumatlılığı tez bir vaxt ərzində dindirilən şəxslərə yayılır.

Terrorçuluq işləri üzrə dindirmə istintaq hərəkəti zamanı ifadələrin müqayisə edilməsi, ziddiyyətlərin aşkar edilməsi və onların nümayişi, dindirilmə tempinin dəqiqləşdirilməsi, dəyişdirilməsi, yoxlama və gözlənilməz sualların qoyulması kimi taktiki fəndlərdən də geniş istifadə olunur. Bu fəndlər şübhəli şəxsin passiv mövqə tutduğu, özünə qapandığı, ifadə verməkdən boyun qaçırdığı şəraitin uğurla başa çatmasına kömək edir.

İş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi üçün şübhəli (təqsirləndirilən) şəxsin dindirilməsi gedişində kütləvi informasiya vasitələrinin materiallarından, xüsusilə də terrorçuluq əməllərinin təşkilatçısının müsahibələrinin, çıxışlarının, ərizələrinin videoyazısı mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xarakterik məhkəmə ekspertizaları. Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı zamanı xüsusi biliklər tələb edən çoxlu sayda suallar ortaya çıxır. Onlara cavab vermək üçün müxtəlif məhkəmə ekspertizaları təyin edilir. Ekspertlərin və mütəxəssislərin məlumatları əksər hallarda hadisənin tez araşdırılması və terror xarakterli cinayətlərin açılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Terrorçuluq əməllərinin törədilməsi ilə əlaqədar PM-in və PQ-nin nümunələrinin, müvafiq əlamətlər olduqda isə onların qalıqlarının və izlərinin öyrənilməsi zamanı **partlayış-texniki ekspertizaların** köməyi ilə aşağıdakıları müəyyən etmək olar:

-maddənin hərbi təyinatlı və ya kустar PM-lərə, partlayış qabiliyyətli maddələrə və ya qarışıq maddələrə aidiyyəti; PQ-nin və ya məmulatın əldəqayıma və ştat hərbi sursata, pirotexnika məmulatlarına, siqnal və ya tədris-

bənzətmə (imitasiya) vasitələrinə aidiyyəti;

-PM-in, barıtın, pirotexniki tərkib və məmulatlarının, partlama vasitələrinin, hərbi sursatların, signal və tədris bənzətmə vasitələrinin növü, adı, markası, təyinatı, tətbiq olunma sahəsi, yaranma mənbəyi (hazırlanma yeri üzrə) rəsmi istehlakçıları; kустar əlavə və dəyişikliklərin mövcudluğu və təyinatı;

-əldəqayıрма PQ-lərin quruluşu, hərəkət prinsipi, işləmə qabiliyyəti, etibarlılığı, real təhlükəsi (partlayışın gücü və ya trotil ekvivalenti, məhvetmə radiusu); istehsalçının müvafiq sahədə peşə verdişlərinin və xüsusi biliklərinin olması; PM və PQ hazırlamaq üçün zəruri maddələrin, materialların, alətlərin, avadanlıq və qurğuların olması;

-PQ-nin təhlükəsiz yığılması, hadisə yerində yerləşdirilməsi və döyüş vəziyyətinə gətirilməsi;

-müqayisə edilən PM-in, partlayış vasitələrinin, PQ-nın, onların hissələrinin ümumi qrup (cins) mənsubiyyəti, onların ümumi yaranma mənbəyi; konkret yerlərdə (müəsisələrdə və ya ev emalatxanalarında) PQ-nin, onların elementlərinin hazırlanması faktı; konkret şəxslər tərəfindən PM və PQ-nin hazırlanması faktı və s.

Partlayış-texniki tədqiqatların vəzifələrinin həlli müəyyən dərəcədə tipik obyektlər – PM, pirotexniki tərkiblər, partlayış vasitələri, hərbi sursatlar üzrə xüsusi informasiya fondlarından istifadə ilə xeyli dərəcədə bağlıdır. Belə məlumatların məcmusu hər bir konkret halda tədqiqat üçün optimal iş sxeminin seçilməsi, təhlilin maddi metodlarının tətbiqi nəticələrini düzgün qiymətləndirməyə imkan verir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqında odlu silah, hərbi sursat və atəş izləri üzrə bir çox məsələlərin həlli tələb olunur ki, bu məqsədlə **ballistik ekspertiza** təyin olunur. Bu ekspertizada həll edilən məsələlərə aiddir:

a)Silah üzrə məsələlərə: bu (təqdim edilmiş) predmet odlu silahdır (zavodda və ya kустar üsulla hazırlanmışdır); təqdim edilmiş silah hansı növə, kalibrə və modelə mənsubdur; silah saz vəziyyətdədir və atəş üçün

yararlıdır (o, nasaz vəziyyətdə olsa da, atəş üçün yararlı ola bilər); bu silahdan atəş açılmışdır; təqdim edilmiş güllələrlə ondan atəş açmaq olarmı və s.

b) Hərbi sursat üzrə məsələlərə: təqdim edilmiş predmet güllə və ya onun hissəsidirmi; bu güllə və giliz bir patronu təşkil edirmi; bu güllə hansı növ kalibr və model silahdan atılmışdır və hansı silahdan atəş zamanı bu gilizdən istifadə edilmişdir; hadisə yerində aşkar edilmiş hərbi sursatların hissələri yekcinsidirmi; hadisə yerinin müxtəlif hissələrində aşkar edilmiş gilizlər və ya atılmış güllələr bir və ya bir neçə silahdan atılmışdır; bu hərbi sursatdan atəş zamanı səsboğucudan istifadə edilmişdir və məhz hansı tip?

c) Güllə zədəsi üzrə məsələlərə: bu zədə güllə zədəsidirmi; Bu zədə hansı növ və kalibr silahla yarana bilər; atəş hansı məsafədən və hansı istiqamətdən açılmışdır; hədəfə atəşlər hansı ardıcılıqla açılmışdır; atəş anında zədələnmiş obyektə münasibətdə silah hansı vəziyyətdə olmuşdur; atəş anında zərərçəkən hansı pozada (duruş vəziyyətində) olmuşdur və s.

Əl izləri üzrə şəxslərin aşkar edilməsi, diaqnosti-kası və eyniləşdirilməsi məqsədi ilə **daktiloskopik ekspertiza** təyin edilir.

Cinayət işlərinin istintaqı zamanı tədqiq edilən kateqoriyalarının araşdırılması zamanı çox vaxt izlərin aşkar edilməsi, selik, tər, saç üzrə insanların diaqnostikası və eyniləşdirilməsi zərurəti yaranır. Bu hallar üzrə cavabları iş üzrə **məhkəmə-bioloji ekspertiza** verə bilər. Bir qayda olaraq, ekspert tərəfindən həll edilməsi üçün bu məsələlər qarşıya qoyula bilər: PQ-nin tərkibinə daxil olan obyektlərdə və onlardan məhz hansı üzərində insanın bioloji ifrazatları var; əgər varsa, onlar hansı növə, cinsə mənsubdur; saxlama yerlərindən götürülmüş çantada olan əşyalar, predmetlər üzərində insan ifrazatı izləri varmı; onlar hansı növə, cinsə mənsubdur; şübhəli şəxs tərəfindən əşyalar, predmetlər, çantalar üzərində bioloji ifrazat saxlanılıbmı; əgər saxlanılıbsa bu ifrazatlar

məhz hansı əşyalar, predmetlər üzərindədir və s.

Hadisə yerində şübhəli şəxs tutularkən və yoxlanılarkən götürülmüş predmetlər şübhəli şəxsin paltarı və digər obyektlər, həmçinin müxtəlif materiallar və maddələr üzərində ləkələrin tədqiq edilməsi üçün, onların kimyəvi tərkibinin və qrup mənsubiyyətinin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə **materialların, maddələrin və məmulatların ekspertizası** təyin edilir. Burada ekspert qarşısında, məsələn, şübhəli şəxsin dırnağı altında və ya ovcunda PM-nin izləri varmı, əgər varsa, məhz hansı maddənin hissəcikləridir və s. suallar qoyula bilər. Bu ekspertiza şübhəli şəxsin iştirakı ilə dərhal təyin edilməlidir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqında bunlarla yanaşı xətt, şifahi və yazı nitqi, iy, zahiri əlamətlər və s. üzrə insanların eyniləşdirilməsinin xüsusi metodikasından da geniş istifadə edilir, zərurət yarandıqda müvafiq məhkəmə ekspertizası təyin edilir.

Sual 3. Terror xarakterli cinayətlərin araşdırılmasında istintaq, əməliyyat-axtarış və digər orqanların qarşılıqlı əlaqəsinin xüsusiyyətləri.

Terrorçuluq cinayətlərinin açılması və araşdırılması fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsi zərurəti aşağıda göstərilən əsas hallarla şərtləndirilir:

-terrorçuluq cinayətlərinə qarşı mübarizə üzrə ümumi vəzifələrin mövcudluğu;

-onlar tərəfindən tətbiq edilən metod və vəzifələrin müxtəlifliyi, həmçinin cinayət-prosessual və əməliyyat-axtarış funksiyalarının bir araya sığmaması. Belə ki, müstəntiq həyata keçirdiyi istintaq və digər prosesual hərəkətləri Azərbaycan Respublikası CPM-ə, əməliyyat işçiləri isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metod və vasitələrini tətbiq edərkən digər qanunlara, əmrlərə və təlimatlara əsaslanırlar. Bu zaman müstəntiq əməliyyat-axtarış tədbirlərini müstəqil olaraq həyata keçirmək hüququna malik deyildir. Mütəxəssislər isə öz növbəsində

informasiyaların maddi daşıyıcılarının təhqiqatının (fiziki, kimyəvi, riyazi, bioloji və s.) metod və vasitələrini tətbiq edirlər;

-terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı prosesində cinayət-prosessual və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin hüquqi əhəmiyyətinin müxtəlifliyi. Belə ki, istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı müstəntiq cinayət işi üçün məhkəmə sübutları, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi nəticəsində isə əməliyyat işçisi sonrakı prosesual yoxlanılmalı olan əməliyyat məlumatı əldə edirlər;

- terrorçuluq cinayətləri ilə əlaqədar informasiya alan subyektlə, bu informasiyanı istifadə edən subyektin funksiyaları arasında olan uyğunsuzluq. Belə ki, bu işlər üzrə bir çox hallarda müstəntiq tərəfindən istintaq hərəkətlərinin aparılması zamanı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə nəticələnən informasiyalar əldə edilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi nəticəsində isə istintaq hərəkətlərinin təşkili və aparılması prosesində müstəntiq tərəfindən istifadə edilməli olan informasiya (məsələn, cinayətin digər iştirakçılarının və ya terrorçuluq əməlinin törədilməsi alətinin yeri haqqında məlumat və s.) əldə edilir.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı prosesində subyektlər – müstəntiq, əməliyyat işçisi, mütəxəssis və s. arasında qarşılıqlı əlaqənin hüquqi əsası qismində cinayət, cinayət-prosessual, inzibati-hüquqi normalar və qanun qüvvəli normativ aktlar (müəssisədaxili əmrlər, təlimatlar və s.) çıxış edirlər.

Terrorçuluq cinayətləri ilə əlaqədar istintaq prosesində müstəntiqin əməliyyat-axtarış orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəsinin məzmununu əks etdirən aşağıda göstərilən növləri fərqləndirmək olar:

- əməliyyat qüvvə və vasitələrinin köməyi ilə istintaq hərəkətinin keçirilməsi zəruriliyinin (poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, terrorçunun bilavasitə cinayət başında tutulması və s.) müəyyən

edilməsi;

- əməliyyat qüvvə və vasitələrinin köməyi ilə istintaq və digər prosesual hərəkətlərin icrası üçün əlverişli şəraitin yaradılması (axtarış keçiriləcək ərazi və orada olan şəxslər haqqında, təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi taktikasını seçmək üçün zəruri informasiyaların əldə edilməsi);

- istintaq hərəkətlərinin əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə paralel müşayiət olunması (hadisə yerinə baxış istintaq hərəkətinin soraqlaşma əməliyyat-axtarış tədbiri ilə paralel keçirilməsi və s.);

- istintaq hərəkətlərinin nəticələrinin əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə davam (inkişaf) etdirilməsi (insanların güdülməsi, nəzarətli göndəriş, telefon danışıklarına qulaqasma və s.).

Qarşılıqlı əlaqənin bu növləri terrorçuluğun istintaqı zamanı müxtəlif məsələlərin həllini asanlaşdırır, birgə fəaliyyətin bütün müsbət amillərindən istifadə imkanı yaradır. Eyni zamanda ümumi vəzifələrin həllində hər bir qarşılıqlı əlaqədə olan subyektlərin öz funksiyaları çərçivəsində əlavə təşəbbüsün yaranmasını şərtləndirir.

Yuxarıda göstərilən, qarşılıqlı əlaqənin bütün mərhələləri üzrə qarşılıqlı əlaqə formalarına aşağıdakılar aiddir:

1)müstəntiqin əməliyyat materiallarının qiymətləndirilməsində iştirak etməklə yanaşı əməliyyat xidməti tərəfindən əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə texniki-kriminalistik vasitələrin və təşkilati-taktiki üsulların tətbiqi ilə əlaqədar tövsiyələr verməsi. Bu tövsiyələr yazılı formada (cinayət işi üzrə yazılı tapşırıqlarda) tərtib edilərək qeydiyyatdan keçirilir.

2)terrorçuluqda şübhə edilən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasının qanuni əsasları ilə əlaqədar məsələ üzrə müstəntiq və əməliyyat işçisi arasında müzakirə aparılması. Bu məsələ ilə əlaqədar kifayət qədər əməliyyat materialları olduqda, onların realizə olunması haqqında taktiki qərar qəbul edilir. 3)əməliyyat materiallarının prosesual yolla realizəsi üçün planın tərtib edilməsində

əməliyyat işçilərinə kömək göstərmək (zəruri hallarda yoxlanılan şəxslərin şübhəli şəxs qismində tutulması və s.).

4) istintaq prosesində əməliyyat-axtarış orqanlarının məlumatlandırılması.

5) müstəntiqin xahişi ilə əməliyyat işçiləri tərəfindən terrorçunun şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri (onun sosial-siyasi portreti) və cinayətkar fəaliyyəti ilə əlaqədar faktlar üzrə icmal-arayış hazırlanması;

6) müstəntiqin tapşırığına əsasən əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin (axtarış, dindirmə və s.) keçirilməsi;

7) əməliyyat işçiləri tərəfindən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin təşkilində və keçirilməsində müstəntiqə kömək edilməsi;

8) istintaq prosesində əməliyyat işçiləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və keçirilməsi;

9) müstəntiqin və əməliyyat işçilərinin birgə iştirakı.

Terrorçuluq cinayətlərinin istintaqı dövründə müstəntiqə kömək məqsədilə bir qrup əməliyyat işçisinin ayrılması haqqında qərar (yaxud istintaq-əməliyyat qrupunun yaradılması haqqında qərar) tamamilə özünü doğruldur, ümumi işin öhdəsindən layiqincə gəlməyə şərait yaradır.

Mövzu № 19. Xuliqanlıq, yanğın təhlükəsizliyi qaydalarının pozulması və qəsdən yandırma ilə əlaqədar cinayətlərin araşdırma metodikası

1. Xuliqanlıq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası.
2. Xuliqanlıq cinayətləri üzrə tipik istintaq şəraitləri və onlara müvafiq keçirilən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin xüsusiyyətləri.
3. Yanğınlə əlaqədar cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası
4. Bu növ cinayətlərin istintaqının ilkin mərhələsi, cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri, fərziyyələrin

qurulması və istintaqın planlaşdırılması. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

Sual 1. Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikası

Xuliqanlıq cəmiyyətə açıqca hörmətsizlikdə ifadə olunan, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq olunması və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi ilə müşayiət olunan, habelə özgənin əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə nəticələnən ictimai qaydanın kobud surətdə pozulmasıdır (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 221-ci maddəsi).

CM-in 221.2-ci maddəsində xuliqanlıqın tövsifedici əlamətləri qismində bu cinayətin: a) bir qrup şəxs tərəfindən və ya təkrar törədilməsi; b) ictimai qaydanın qorunması üzrə vəzifəni yerinə yetirən və ya ictimai qaydanın pozulmasının qarşısını alan hakimiyyət nümayəndəsinə və ya digər şəxsə müqavimət göstərməklə törədilməsi nəzərdə tutulur.

Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikasının elementlərinə onun törədilməsi və gizlədilməsi üsulları; törədilmə yeri, vaxtı və şəraiti; cinayətin tipik izləri; silahlar və ya silah kimi istifadə olunan əşyalar; cinayətkarların və zərərçəkmişlərin şəxsi xüsusiyyətləri haqqında tipik məlumatlar daxildir.

Xuliqanlıqın törədilmə üsulları. Xuliqanlıqın kriminalistik xarakteristikasının başlıca elementi onun törədilməsi üsuludur. Bu üsullar xuliqanlıqı xarakterizə edən üç mühüm əlamətlə: ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması, vətəndaşlar üzərində zor tətbiq edilməsi və ya belə zorun tətbiq edilməsi hədəsi, başqasının əmlakının məhv edilməsi və ya zədələnməsi təhlükəsi ilə müşayiət olunmalıdır.

İctimai qaydanın kobud surətdə pozulması ilə bağlı olan xuliqanlıqın törədilmə üsullarına: insanların toplaşdıqları yerdə dava-dalaş salınması; söyüş söymək; evlərin divarlarında, hasarlarda və s. söyüşlərin, əxlaqsız

söz və ifadələrin yazılması, şəkillərin çəkilməsi; mədəni, dini və ya digər ictimai tədbirlərin pozulması; zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə, əmlakın məhv edilməsi və ya zədələnməsi ilə müşayiət olunan asayişin pozulması; ictimai qaydanın kobud surətdə pozulması və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən digər hərəkətlər aiddir.

Xuliqanlıqın mühüm əlaməti olan zor tətbiq etmə – vurma, döymə, ağrı yetirmə və ya səhhətə zərər vurma, insanların üzərinə heyvanların qısqırdılması və s. aiddir.

Hədə təqsirli şəxsin fiziki zor tətbiq etmək niyyətində ifadə olunur. Bu cür hədə şifahi və ya cestlər vasitəsilə söylənə, həmçinin fiziki gücün, silahın, xüsusi vasitələrin və s. göstərilməsi ilə nümayiş etdirilə bilər.

Başqasının əmlakının məhv edilməsi və ya zərər vurulması xuliqanlıqın mühüm elementi kimi əşya və predmetlərin, mexanizmlərin qırılmasında və ya yararsız hala salınmasında; ictimai binaların, vətəndaşların yaşayış evlərinin, idarə və müəssisələrin, ofislərin, xəstəxanaların və s. pəncərələrinin qırılmasında, onlara zədə yetirilməsində və s. ifadə olunur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, adətən xuliqanlıq açıq törədilir, lakin onun tövsifi üçün xuliqanlıq hərəkətlərində digər şəxslərin iştirakı mənasında açıqlıq məcburi deyildir. Məsələn, divarlarda söyüşlərin, əxlaqsız söz və ifadələrin yazılması, ədəbsiz şəkillərin çəkilməsi zamanı.

Xuliqanlıqın törədilmə yeri, vaxtı və şəraiti barədə məlumatlar. Xuliqanlıq cinayəti əksər hallarda küçələrdə, yaşayış evlərinin həyətlərində, insanların toplaşdıqları yerlərdə, binaların bloklarında, müəssisələrdə (kafe, kinoteatr, klub, diskoteka binalarında), ictimai nəqliyyatda törədilir. Qeyd edək ki, bu göstəricilər ilin fəsillərindən asılı olaraq dəyişə bilər.

Vaxt baxımından xuliqanlıqlar əksərən istirahət və bayram günlərində baş verir.

Xuliqanlıq əlverişli, az əlverişli, əlverişsiz şəraitlərdə törədilir.

Əlverişli şərait dedikdə, insanların seyrək olduğu, zəif işıqlandırılmış, cinayətin qurbanının müqavimətini çətinləşdirə biləcək yerlər başa düşülür.

Az əlverişli şərait qeyri-müəyyənliyi ilə xarakterizə olunan, barəsində cinayətkarlarda məlumat olmayan şərait nəzərdə tutulur.

Əlverişsiz şərait xuliqanlığın törədilməsinə maneə olan şəraitdir, belə şəraitdə adətən, xuliqanlar ya cinayəti törətməkdən imtina edir, ya da onu axıra qədər başa çatdırmır.

Xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi izləri.

Xuliqanlığın törədilməsi zamanı hadisə yerində əl, ayaq, dodaq izləri; soyuq və ya odlu silahın təsirindən yaranan batıq və dəliklər; qan izləri, qançırıqlar, sıyrıntılar, cırmaq yerləri, ağız suyu, qusma qalıqları, saç hissələri; müxtəlif mikroobyektlər, həmçinin paltar, ayaqqabı hissələri, odlu və ya soyuq silah, eləcə də silah qismində istifadə olunan predmetlər və s. qalır.

Cinayətkarın şəxsiyyətinə dair məlumatlar.

Xuliqanlıqı törədənlər, adətən, ictimai asayişə qəsdən kobud surətdə pozan, cəmiyyətə etinasız münasibət bəsləyən şəxslər olurlar.

Əksər hallarda xuliqanlıq 18-49 yaş arası, əsasən orta və orta-ixtisas təhsilli şəxslər, bir çox hallarda isə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilir. Yetkinlik yaşına çatmayanların xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsində iştirakı yeniyetməlik çağına xas yaş xüsusiyyətləri ilə izah olunur. Bu dövrdə bu şəxslərə özünü təsdiq, tez təsir altına düşmə, başqalarının və öz hərəkətlərinin qeyri-adekvat qiymətləndirilməsi xüsusiyyətləri xasdır.

Xuliqanları bir qayda olaraq, spirtli içkilərin və ya narkotiklərin qəbuluna, dava-dalaşa və talanlara meyllilik, seksual pozğunluq, kinlilik, təcavüzkarlıq, qəddarlıq, sadizm kimi keyfiyyətlər birləşdirir.

Zərərçəkmişin şəxsiyyətinə dair məlumatlar.

Xuliqanlıqdan zərərçəkənlər adətən adi vətəndaşlar olurlar. Xuliqanlıq zamanı əksər hallarda təqsirləndirilən və

zərərçəkmiş şəxs bir-birlərini tanımırlar. Bir sıra hallarda isə nəinki tanış və əvvəllər yoldaşlıq münasibətlərində, həmçinin qohumluq münasibətlərin-də olurlar. Xuliqanla zərərçəkmiş şəxs arasındakı münasibətlərin təşəbbüskarı kimi əksər hallarda xuliqan çıxış edir. Məhz o, təhqirlərlə və digər hüquqazidd hərəkətlərlə zərərçəkmiş şəxsi təhrik edir.

Xuliqanlıqdan zərərçəkənləri dörd qrupa ayırmaq olar:

- xuliqanlıq müqavimət göstərəkən qurbana çevrilən, möhkəm həyat mövqeyinə malik, qanuna tabe olan vətəndaşlar;
- passiv sosial həyat tərzinə malik vətəndaşlar, onların hərəkətsizliyi bir qayda olaraq xuliqanın hüquqazidd fəaliyyətinə stimül yaradır;
- cinayətkar davranışa təhrik edən əxlaqsızlığa meyilli şəxslər;
- kriminogen şəraiti şiddətləndirən ziddiyyətə meyilli şəxslər.

Xuliqanlıqın istintaqı zamanı müəyyən edilməli olan hallar:

- nə baş vermişdir, şübhəli şəxsin hərəkətləri konkret olaraq nədə ifadə olunmuşdur, şəxs ictimai qaydanı kobud surətdə pozan və cəmiyyətə açıqca hörmətsizlik ifadə edən hərəkətlərə yol vermişdirmi, bu hərəkətlərdə xuliqanlıqın əlamətləri vardırımı, vardırsa hansı əlamətlərdir;
- şəxsin hərəkətlərində müstəsna həyasızlıq və hörmətsizlik əlamətləri vardırımı, onlar konkret olaraq nədə ifadə olunmuşdur;
- cəmiyyətə zidd hərəkətlər harada, nə vaxt və kimin yanında törədilmişdir, davam etmə müddəti və başa çatma səbəbləri;

Sual 2. Xuliqanlıq cinayətləri üzrə tipik istintaq şəraitləri və onlara müvafiq keçirilən ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin xüsusiyyətləri.

Xuliqanlıq dair işlər üzrə cinayət işinin başlanması üçün səbəblər aşağıdakılardır:

- xuliqanın bilavasitə hadisə yerində yaxalanması;
- zərərçəkmiş şəxslərin və ya onların yaxınlarının ərizələri;

- şübhəli şəxsi cinayət başında yaxalayan hadisəni görənlərin və xuliqanlıqda digər mənbələrdən məlumatı olan şəxslərin məlumatları;
- idarə, müəssisə, təşkilatların və vəzifəli şəxslərin məlumatları, mətbuatda dərc olunmuş məqalələr, qeydlər və məktublər;
- təhqiqat, istintaq orqanları, prokuror və ya məhkəmə tərəfindən cinayət əlamətlərinin bilavasitə aşkar edilməsi.

Müstəntiqin hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətlərinə xuliqanlıqda cinayət işlərinin başlanması qaydasını da aid etmək olar. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207-ci maddəsinə uyğun olaraq təhqiqatçı, müstəntiq və ya ibtidai istintaqa prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror törədilmiş cinayətə dair daxil olmuş məlumatı dərhal qeydə almalı və ona baxmalıdır. Zəruri hallarda törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat (aşkar cinayətlər haqqında məlumatlar istisna olmaqla) alındıqdan üç gün müddətində, bu mümkün olmadıqda on gündən, ekspertin rəyinin alınması ilə əlaqədar isə iyirmi gündən artıq olmayan müddətdə cinayət işinin başlanması üçün əsasların kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlama aparmalıdır. İlkin yoxlama nəticəsində cinayət işinin başlanması və ya cinayət işi başlamaqdan imtina edilməsi haqqında qərar çıxarılır.

İlkin istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri

Xuliqan hadisə yerində tutulduqda onun dindirilməsi; hadisə yerinə baxış; şahidlərin dindirilməsi; zərərçəkmiş şəxsin dindirilməsi; onun paltarlarına baxış keçirilməsi və şəxsi müayinəsi; şübhəli şəxsin yaşayış yeri üzrə axtarış istintaq hərəkətləri həyata keçirilir.

Bu kateqoriyadan olan işlər üzrə prosessual məcburiyyət tədbirlərindən biri xuliqanların **tutulma**-sıdır.

Faktiki tutulma polis işçilərinin raportu ilə rəsmiləşdirilir.

Şübhəli şəxsləri cinayət başında və ya əgər onlar hüquqazidd əməlin törədildiyi yerdən qaçıblarsa, düzgün və vaxtında təşkil olunmuş izləmə həyata keçirməklə onları tutmaq mümkün olur.

Bu məcburiyyət tədbirlərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, əksər hallarda o, ilkin hazırlıq olmadan həyata keçirilir. Belə ki, xuliqanlıq haqqında yalnız onun başlandığı anda və ya o, dərhal başa çatdıqdan sonra xəbər verirlər. Bununla bağlı tutulmanı həyata keçirən şəxslərin hərəkətləri diqqətli, sürətli və cəsəətli olmalıdır. Müqavimət halları olduqda xuliqanlara fiziki güc tətbiq edilir.

Cinayətin baş verdiyi şəraitdən asılı olaraq ayrı-ayrı hallarda şübhəli şəxslərin **şəxsi müayinəsini** də aparmaq lazımdır. Xuliqanlıqda dair işlər üzrə icraat zamanı şəxsi müayinənin keçirilməsi mühüm, bir çox hallarda isə müəyyənədicə rol oynayır. Hər şeydən əvvəl, nəzərə almaq lazımdır ki, insan bədənində cinayətin ən müxtəlif izləri qala bilər ki, həmin izlər konkret şəxsi xuliqanlıq törətməkdə ifşa etməyə imkan verir. Məsələn, hücum edən şəxsin əllərində, bədəninin digər hissələrində sıyrıntılar, zərbə izləri, zərərçəkmiş şəxsin dırnaqlarından qalan cırmaq izləri aşkar oluna bilər. Zərərçəkmiş şəxsin bədənini üzərində qalmış izlərə görə əksər hallarda hücum edən tərəfindən silah qismində hansı predmetin tətbiq edildiyini müəyyən etmək olar.

Xuliqanlıqda dair işlər üzrə sübutların toplanmasında **hadisə yerinə baxış** mühüm yer tutur. Xuliqanlar hadisə yerində və ya bilavasitə hadisədən sonra tutulduqda hadisə yerinə baxış keçirilməsi zəruridir. Xüsusilə, ictimai qaydanın pozulması əmlakın zədələnməsi və ya məhv edilməsi ilə müşayiət olunan aktiv hərəkətlərlə baş verdiyi hallarda hadisə yerinə baxış mühüm əhəmiyyət kəsb edən sübutlar əldə edilməsinə imkan verir.

Hadisə yerinə baxış maddi izləri: nalayiq yazıları və ya şəkilləri, zədələnmiş əşyaları və şəraiti, özgəsinin əmlakının məhv edilməsi izlərini, cinayətin törədilmə aləti kimi istifadə edilən predmetləri, zərərçəkmişə qarşı zorakılıq

hərəkətlərini və cinayətin qarşısını almaq istəyənlərə qarşı müqavimət izlərini aşkar etməyə imkan verir.

Onu nəzərə almaq lazımdır ki, hadisə yerinin hərtərəfli baxışı yeni informasiya mənbələrini, ilk növbədə hadisə yerində baş verənləri eşidə və ya görə bilən şəxsləri, zərərçəkənlərin və cinayətkarların hərəkətlərinin xarakterini, bədən xəsarətlərinin təxmini yerlərini, həmçinin hüquqazidd hərəkətin mexanizmini müəyyən etməyə imkan verir.

Buna görə də xuliqanlıq haqqında məlumat daxil olduqda hadisə yerinə imkan daxilində dərhal keçirilməlidir. Məlumat xuliqanlıq törədildiyi vaxtdan əhəmiyyətli dərəcədə gec daxil olduğu hallarda hadisə yerinə baxış cinayət işi başlandıqdan, hadisəni gören şahidlər və zərərçəkən (əgər varsa) dindirildikdən sonra keçirilir. Belə şəraitdə bu istintaq hərəkəti aşağıdakı hallarda məqsədəuyğun olacaqdır: a)xuliqanlıqın törədildiyi yerin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək lazım gəldikdə; b) hadisə yerində məhv olmayan izlər qaldıqda; c)xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi nəticəsində hadisə yerində dəyişiklik baş verdikdə (bina, divar təmir olunduqda, yeni vitrin qoyulduqda və s.)

Xuliqanlıqda dair işlər üzrə **dindirmə** zamanı dindirilən şəxslərin ifadələrinin predmetinə xüsusilə fikir verilməlidir. Xuliqanlıq üzrə dindirilməli olan şəxslər müxtəlif statusa malik olurlar: şahid, zərərçəkmiş, şübhəli və təqsirləndirilən şəxslər. Bundan əlavə olaraq onların ifadələrinin predmeti , eləcə də bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri də fərqlənir.

Şübhəli şəxsin dindirilməsi onun tutulması, şəxsi müayinəsi və şəxsi axtarışından dərhal sonra həyata keçirilir. Təxirəsalınmaz dindirmə şübhəli şəxsi yalan ifadə vermək üçün hazırlaşmaq imkanından məhrum edir. İlk dindirmə zamanı bir qayda olaraq, onun tutulması ilə bağlı hallar araşdırılır.

Xuliqanlıq hərəkətlərini törədən şəxslər çox vaxt doğru ifadə verməkdən boyun qaçırır, verilən suallara qeyri-müəyyən cavablar verir və ayrı-ayrı halları unutduqlarını söyləyirlər və s.

Xuliqanlığa dair işlər üzrə şahid ifadələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Şahidin ifadəsinin predmeti müxtəlif ola bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, yalnız bilavasitə hadisəni gören deyil, həmçinin hadisəyə dair müəyyən məlumata malik olan şəxs də şahiddir. Buna görə də dindirmənin başlanğıcında bu halı aydınlaşdırmaq zəruridir. Bundan başqa şahid ifadəsində hadisəyə hüquqi qiymət verməyə haqlı deyil.

Ancaq sözsüz ki, baş verən hadisəyə şahidin şəxsi münasibəti mühüm sübut əhəmiyyətinə malikdir. Məhz o, göstərə bilər ki, ictimai qayda real olaraq pozulmuşdur və ya bu pozuntu nə dərəcədə ciddi və ya “kobud ” olmuşdur. Buna görə də müstəntiq hadisəyə şahidin münasibətini ifadə edən suallardan tam çəkinməməlidir.

Şahidlərin vaxtında dindirilməsi həmçinin cinayət törətmiş şəxsin əlamətlərini, onun gizlənmə biləcəyi yeri, silahın və ya silah qismində istifadə edilmiş digər predmetlərin mümkün yerini, digər mühim məlumatları müəyyən etməyə imkan verir.

Zərərçəkmişin müayinəsi və paltarlarına baxış. Zərərçəkmişin şəxsi müayinəsi zamanı qanaxmaları, cırmaq yerlərini, çapıqları, həmçinin xüsusi əlamətləri aşkar etmək mümkün olur. Bu istintaq hərəkəti açıq dəri səthlərində (əlin dərisində, üzdə, qulaq boşluqlarında, saçlarda) cinayətkara məxsus mikroobyektlərin, həmçinin xuliqanlıq hərəkətlərinin törədilməsi prosesində onun istifadə etdiyi alətlərin izlərinin aşkar edilməsi üçün aparılır. Müayinə zamanı mütəxəssis-həkimin iştirakı məqsədəuyğundur. Onun iştirakı bu mərhələdə məhkəmə-tibb ekspertizasının təyini haqda məsələnin həllinə kömək etmiş olur.

Müayinə ilə paralel olaraq paltarlara baxış keçirilir. Bu zaman paltar üzərində zədələrin xarakteri və yerləşməsi qeydə alınır. Paltarlara baxış təqsirkarları ifşa etməyə, baş vermiş cinayətin mənzərəsini müəyyən etməyə, şübhə yarandıqda zərərçəkmişlərin ifadələrinin həqiqiliyini yoxlamağa kömək edir.

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi prosesində qəsdin məzmunu və istiqamətini, hüquqazidd hərəkətin motiv, məqsəd və şəraitlərini xarakterizə edən məlumatları əldə etmək vacibdir. Bu istintaq hərəkətində ən çətin və ən vacib hal – xuliqanlıqın hər bir iştirakçısının hərəkətlərinin məzmununu açan, təşkilatçının rolunu araşdıran ifadələrin alınması, həmçinin hazırlıq tədbirlərinin məzmununun aydınlaşdırılmasıdır.

Bu məlumatlar nəinki hər bir təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərinə düzgün qiymət verməyə, həmçinin yalan ifadə verən və ya iş üzrə şahidlik etməkdən boyun qaçıran şəxslərdən ifadə almağa imkan verir.

Göstərilən kateqoriya iştirakçıların dindirilməsinin məqsədi, xüsusilə, dəstə tərəfindən törədilən xuliqanlıqın iştirakçılarının konkret rolunu və konkret hərəkətlərini müəyyən etmək üçün aparılır.

Bir qrup şəxs tərəfindən törədilən xuliqanlıq üzrə **üzləşdirmə** daha mürəkkəb istintaq hərəkətləri kateqoriyasına aiddir. Bu cinayətlər üzrə üzləşdirmə zamanı qabaqcadan sözləşmə, davranışın qabaqcadan razılaşdırılması kimi hallar olur. Qeyd etmək lazımdır ki, davranış xəttinin müəyyən edilməsi əvvəllər məhkum olunmuş liderlərin təşəbbüsü olur. Bu zaman onlar bir qayda olaraq, qrup üzvlərini doğru ifadələr verdikləri təqdirdə cəzalandıracaqları ilə hədələyirlər. Buna görə də bir çox hallarda qrupa daxil olan şəxslər hətta sübut olunmuş halları belə inkar edirlər. Bunları nəzərə alaraq, təqsirləndirilən şəxslərin dindirməsini aktiv və məqsədyönlü aparmaq və hər hansı ziddiyyət yarandığı halda dərhal, təxirə salınmadan üzləşdirmə keçirmək lazımdır.

Xuliqanlıqda şübhə edilərək tutulmuş şəxs **tanınma** üçün şahidə, zərərçəkmişə və ya onu tutmağa çalışan şəxslərə təqdim oluna bilər. Bu istintaq hərəkətinin bacarıqla aparılması xuliqanın şəxsiyyətini və onun törətdiyi hərəkətləri əminliklə müəyyən etməyə imkan verir.

Əgər müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin psixoloji və ya psixi sağlamlığına şübhə yaradan məlumatlara malik

olarsa, bu zaman **məhkəmə-psixoloji, məhkəmə-psixiatrik və ya psixoloji-psixiatrik ekspertizaların** təyini və aparılmasına ehtiyac yaranır. Sonuncu (kompleks) ekspertiza debillik, nevroz, psixopatiya səviyyəsində oliqofreniyadan əziyyət çəkən yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxslərə münasibətdə təyin olunur. Bu cür kompleks ekspertiza yeniyetmənin psixi inkişafının onun pasportda göstərilən yaşla uyğunluğunu müəyyən etmək məqsədilə aparılır.

Ekspertizanın təyini zamanı müstəntiq şəxsi xarakterizə edən sənədlərlə yanaşı, valideynlər haqqında məlumatları, ailə tərkibi, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətləri, asudə vaxtlarının keçirilmə formaları; həyatının məktəbəqədər, məktəb dövrləri haqqında məlumatları birləşdirən bioqrafik məlumatları da göndərir.

İfadələrin yerində yoxlanılması əsasən aşağıdakılardan ötrü həyata keçirilir: a) istintaq olunan xuliqanlıqla bağlı konkret yeri (obyekt) müəyyən etmək, hansı ki, onun yerini təqsirləndirilən, şahid və ya zərər çəkən tam dəqiqliklə təsvir edə bilmirlər; b) araşdırılan hadisənin ayrı-ayrı əhəmiyyətli hallarının real şəraitdən ayrı olaraq təsviri mümkün olmadıqda yoxlamaq; c) dindirilənin göstərilən yeri bilib-bilməməsini araşdırmaq; ç) «yoxlanılan»ın konkret hansı hərəkətləri törətdiyini müəyyən etmək; d) xuliqanlıq hərəkətlərinin iştirakçılarının müəyyən anda yerləşdiyi yeri müəyyən etmək və s.

Məhkəmə-tibb ekspertizası yalnız səhhətə yetirilən zərərin xarakterinin və ağırlıq dərəcəsinin deyil, həmçinin istifadə olunan alətlərin, xəsarətin yetirilməsi üsulunun və onun yetirildiyi anda zərərçəkənlə hücum edənin qarşılıqlı vəziyyətinin müəyyən olunması üçün təyin olunur.

Qan izləri, saç qalıqları maddi sübutların məhkəmə-bioloji ekspertizası tərəfindən tədqiq olunur.

Məhkəmə-ballistik ekspertizası odlu silahın və onun tətbiqi izlərinin, həmçinin döyüş sursatlarının tədqiqi ilə əlaqədar təyin edilir.

Soyuq alətlərin ekspertizası ehtimala əsasən soyuq silah olan müxtəlif predmetlərin müsadirə olunduğu zaman aparılır. Onun məqsədi bu silahın növünün və onun zərərçəkənlərdə aşkar olunan zədələrin yetirə bilmə imkanlarını müəyyən etməkdir.

Trasoloji ekspertiza adətən ayaq izlərinə əsasən şübhə edilən şəxslərin eyniləşdirilməsi, həmçinin onlar tərəfindən istifadə olunan alətlərin onların buraxdığı izlər üzrə eyniləşdirilməsi üçün aparılır. Ekspertizanın obyektləri qismində ayaq izləri, xuliqanlar tərəfindən hücum etmə altələrinin tətbiqi izləri ola bilər. (zərərçəkənlərin paltarının, mağaza vitrinlərinin zədələnmələri və s.)

Mikroobyektlərin tədqiqi üçün torpaqşünaslıq, fiziki, kimyəvi, bioloji, lifli materialların ekspertizaları və s. təyin oluna bilər.

Sual 3. Yanğınla əlaqədar cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası

İstehsalat təhlükəsizliyi, əməyin texniki təhlükəsizliyi qaydalarının cinayətkarcasına pozulması ilə əlaqədar cinayətlərin kriminalistik əlamətlərindən biri ondan ibarətdir ki, cinayətin səbəbləri bu və ya digər şəkildə subyektin hərəkətləri ilə bağlı olur və bu hərəkətlər onun gündəlik istehsal fəaliyyətinin tərkib hissəsi olduğundan zahirən o qədər də nəzərə çarpan olmur.

Əmək təhlükəsizliyi qaydalarının cinayətkarcasına pozulması bir çox hallarda işçilərin texniki-təhlükəsizlik qaydaları ilə yaxından tanış olmamaları, hazırsızlıq olmaları üzündən baş verir. Bu ondan irəli gəlir ki, əmək müəssisələrində işçilərin əməyin texniki təhlükəsizliyi qaydaları ilə tanış edilməsi, bu sahədə hazırlanması tamamilə formal xarakter daşıyır. Belə ki, əmək müəssisələrinə qəbul edilən işçi uyğun sənədə imza etməklə, əməyin təhlükəsizliyi qaydaları ilə "tanış olmuş" olur. Müəssisə rəhbərliyi isə həmin qaydaları yazıb divardan asmaqla öz işini bitmiş hesab edir və bu sahədə digər hazırlıq işləri aparılmır.

Əməyin təhlükəsizliyi qaydalarının cinayətkarcasına pozulması əməllərini öz mexanizminə görə bir və iki mərhələdən ibarət olur. Bu növ cinayətlər ehtiyatsızlıq və səhlənkarlıq üzündən baş verdiyindən, əksər hallarda bir mərhələdə həyata keçmiş olur. Lakin, bəzi hallarda cinayətin ikinci mərhələsində mövcud olur. Belə ki, əmək təhlükəsizliyi qaydalarının cinayətkarcasına pozulmasına cavabdeh və məsul olan vəzifəli şəxslər hadisə baş verdikdən sonra, onun izlərini itirməyə çalışırlar. Bu məqsədlə sənədlər dəyişdirilə, məhv edilə və yaxud onların mətninə dəyişiklik edilə, saxta sənədlər tərtib oluna bilər. Məsələn, köhnə tarixli əmrlər, sərəncamlar verilə, texniki təhlükəsizlik curnalında zərər çəkmiş şəxsin imzasına oxşatmaqla çəkə bilirlər. Bundan əlavə, bədbəxt hadisəyə səbəb olmuş nasaz texniki vasitələr dəyişdirilə və yaxud təmir etdirilə bilər.

Sənədlərin saxtalaşdırma üsulları və onların xarakterik əlamətləri məlum olduğundan yalnız onu qeyd etmək lazımdır ki, sənədlərə diqqətlə baxış keçirilməlidir.

Yuxarıda qeyd etdirdiklərimizlə yanaşı, bütün hallarda konkret olaraq hansı təhlükəsizlik qaydalarının pozulması, yaranmış ictimai - zərərli nəticələrin xarakteri, hadisənin baş verməsinə kömək etmiş səbəb və şəraitlər müəyyən edilməlidir.

Yanğının baş vermə səbəbləri kriminalistik xarakteristikanın mühüm əhəmiyyət kəsb edən elementlərindən biridir.

Yanğından mühafizə qaydalarının cinayətkarcasına pozulması cinayətləri kriminalistik nöqtəyi-nəzərdən spesifik maddi izlərin yaranması ilə xarakterizə olunur. Bunlara yanğının mənbəyi, yəni yanğının ilk baş verdiyi yer, tamamilə yanıb məhv olmamış əşyalar, heyvan və insan meyitləri, yanğın baş vermiş obyektin ətrafında qalmış ayaq və nəqliyyat vasitələrinin izləri, siqaret kötükləri, kibrit dənələri, konserv qabları və s. aiddir.

Yanğının qəsdən törədilməsinə aşağıdakı əlamətlər dəlalət edə bilər:

- hadisə yerində iki və daha çox yanğın mənbəyinin aşkar edilməsi;
- hadisə yerində yanğın törətmək üçün vacib olan predmet və əşyaların tapılması;
- başqa cinayətlərin gizlədilməsinə cəhd (məsələn, ölüm, oğurluq və s. cinayətin gizlədilməsi ilə əlaqədar yanğın törədilməsi);
- yanğının sürətlə yayılması üçün şərait yaradılmasına dəlalət edən izlər (neftin çilənməsi) və s.

Qəsdən yandırma üsul və vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi də cinayətin istintaqına kömək edən mühüm amillərdəndir. Təcrübədə ən çox rast gəlinən qəsdən yandırma üsul və vasitələri bunlardır:

- 1) xüsusi hazırlanmış yanıcı maddələrdən istifadə etməklə;
- 2) xüsusi hazırlanmış texniki vasitələrdən istifadə etməklə;
- 3) maddələrin və materialların öz-özünə yanmasına şərait yaratmaqla.

Qəsdən yandırma cinayətləri əksər hallarda iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci mərhələdə cinayətkar qəsd edəcəyi obyektə öyrənir, onun haqqında zəruri məlumatları toplayır, giriş-çıxış yollarını öyrənir və beləliklə də, törədiləcək cinayətin ideal modeli formalaşmış olur. İkinci mərhələdə isə cinayətkar qəsd bilavasitə həyata keçirilir. Cinayət əməlinin hallarından asılı olaraq, üçüncü mərhələ də mövcud ola bilər (məsələn, cinayətkar yaranmış izləri məhv etməyə cəhd edə bilər).

Qəsdən yandırma və yanğından mühafizə qaydalarının cinayətkarcasına pozulması əməllərinin ilkin mərhələsində yanğın gizli başlaya, müəyyən müddət davam etdikdən sonra, özünü biruzə verə bilər. Cinayətkar bunun üçün xüsusi hazırlıq görməli olur. Çünki, ilkin mərhələdə yanğının gizlində baş verməsi ona heç kimin nəzər-diqqətini cəlb etmədən hadisə yerindən uzaqlaşmağa imkan verir. Ona görə də tüstünün, alovun hansı ardıcılıqla təzahür etməsi, partlayışın əvvəl və yaxud sonra (əgər olubsa) eşidilməsi məsələlərinin müəyyənləşdirilməsi

hadisənin mexanizmini dərk etməyə, mövcud olmuş ardıcılığın səbəbli əlaqəsini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Hadisənin baş vermə vaxtı və yeri mühüm kriminalistik əhəmiyyət kəsb edir. Cinayətin baş vermə vaxtını, davam etmə müddətini müəyyən etməklə, onun səbəbini, mexanizmini və şübhəli şəxslərin dairəsini müəyyən etmək olar.

Sual 4. Bu növ cinayətlərin istintaqının ilkin mərhələsi, cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri, fərziyyələrin qurulması və istintaqın planlaşdırılması. Ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri

Texniki təhlükəsizlik və ya əmək mühafizəsinin qaydalarına riayət edilməsi üzündən baş verən hadisələr zamanı CM-in 162.1-ci maddəsi ilə cinayət tərkibinin yaranması üçün aşağıdakı şərtlər məcmu halında mövcud olmalıdır:

- texniki təhlükəsizlik və əməyin mühafizəsinin başqa qaydaları pozulmalıdır;
- texniki təhlükəsizlik və əmək mühafizəsinin başqa qaydalarının pozulması ehtiyatsızlıqdan insan sağlamlığına ağır və ya az ağır zərər vurulmasına səbəb olmalıdır;
- texniki təhlükəsizlik və əmək mühafizəsinin başqa qaydalarının pozulması ilə baş vermiş nəticə-sağlamlığa ağır və ya az ağır zərər vurulması arasında səbəbli əlaqə olmalıdır.

Göstərilən üç şərtədən hər hansı birinin mövcud olmaması bu maddə ilə cinayət məsuliyyətini istisna edir.

Yanğınla əlaqədar hadisə yerinə baxış.

Digər cinayətlərdən fərqli olaraq, yanğın zamanı onun hansı səbəbdən törədildiyini göstərən izlərin bir qismi yanğının özünün hərəkətinin təsiri nəticəsində yanaraq məhv olur, digər hissəsi isə yanğının söndürülməsi zamanı görülən tədbirlər zamanı məhv olur.

Hadisənin aşkar edilməsindən sonra hadisə yerinin təxirəsalınmadan baxışı halları istisna olmaqla, baxış gündüz vaxtı aparılır (CPM, m. 236.2).

Hadisə yerinə baxış zamanı ilk növbədə, yanğının ilk baş verdiyi sahəni müəyyən etmək vacibdir. Çünki, yanğının mənbəyi dəqiq müəyyən edilmədikdə, yanğının baş vermə səbəbini müəyyən etmək mümkün deyildir.

Yanğının ilk dəfə baş verdiyi sahəni bir sıra əlamətlərə görə müəyyən etmək olar. **Bunlara aiddir:**

– alovun və tüstünün divarlarda yaratdığı konusvari iz. Bu halda konusun işi içi yanğının ilk baş keçdiyi sahəni göstərir;

– yanğın mənbəyinin üstündə tavanın yana bilən elementlərinin digər sahələrə nisbətən daha dərin yanması;

– tez alışan və yanan mayelərdən istifadə olunaraq törədilən yanğınlarda döşəmənin maye tökülməsinə xarakterik formada yanması, bitişik sahələrdə isə döşəməyə çəkilmiş boyanın yanmaması;

– elektrik dövrəsi ilə təchiz olunmuş sahələrdə dövrədə qısa qapanmanın ilk baş verdiyi yer və s.

Axtarış

Bu istintaq hərəkəti, adətən, hadisə yerinə baxışdan sonra həyata keçirilir. Axtarışın həyata keçirilməsinə zərurət hadisə yerinə baxışın nəticələrindən asılı olaraq meydana gələ bilər. Əgər baxışın nəticələri hansısa subyektdən şübhələnməyə əsas verirsə, onda həmin şəxsin evində, iş yerində axtarış aparılır. Axtarışın məqsədi cinayətin törədilməsində istifadə edilən predmet və əşyaları pannaqdan ibarət olur. Əgər yanğın baş vemiş obyektə hansısa qiymətli əşyalar, sənədlər və s. yox olubsa, onda tanılması və şübhəli şəxsin əl izlərinin olub-olmamasının müəyyənləşdirilməsi də axtarışın vəzifələrinə daxil olur.

Şəxsi müayinə

Kifayət qədər əsas olduqda, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 238-ci maddəsinə uyğun olaraq şübhəli şəxsin şəxsi müayinəsi həyata keçirilir. Onun paltarlarının cibləri, ayaqqabılarının altı diqqətlə yoxlanılır.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, cinayətin izləri yalnız paltarlarda deyil, yanıq, ütülme şəklində bədəndə də əks oluna bilər.

Yanıcı maddələrin hissəciklərini aşkar etmək üçün portativ ultrabənövşəyi şüalanmasından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Şahidlərin və zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi

Hadisə yerinə baxış keçirildikdən sonra, həyata keçirilən istintaq hərəkətlərindən biri də şahidlərin və zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsidir. Şahid qismində cinayətin törədilməsini, yanğını ilkin gören şəxslər, söndürülməsində iştirak edən şəxslər, vəzifəli şəxslər və yanğın baş vermiş obyektin digər işçiləri dindirilə bilərlər. Yanğının səbəbi və digər halları ilə bağlı zərərçəkmiş şəxslərdən də mühüm məlumatlar əldə etmək olar. Bu zaman zərərçəkmişin keçirdiyi gərginlik və həyəcan nəzərə alınmalı, bilməyərəkdən, yalnız məlumatlar verməsinin mümkünlüyü yadda saxlamaq zəruridir. Ona görə də sakit şəraitdə onun təkrarən dindirilməsi məqsədəuyğundur.

Sənədlərə baxış və onların götürülməsi (CPM,m.236.5)

Sənədlərin öyrənilməsi yanğında baş vermiş obyektin istilik və işıq sistemlərini, bütünlükdə yanğından mühafizə sisteminin vəziyyətini öyrənməyə və son nəticədə yanğının mənbəyini və səbəblərini müəyyən etməyə imkan verir. Bu məqsədlə obyektin bütünlükdə planı, işıq və istilik, qaz və su təchizatı sistemlərinin sxemləri, texnoloji proseslərin və yanğından mühafizə qaydalarını özündə əks etdirən sənədlər və s. götürülərək baxış keçirilir. Bu istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsində mütəxəssislərin iştirakı zəruridir.

Bu növ cinayətlər üzrə istintaqın ilkin mərhələsində adətən, aşağıdakı ekspertizalar təyin edilir:

- yanğın-texniki ekspertizası
- məhkəmə-tibb ekspertizası
- kimyəvi ekspertiza

Yanğın-texniki ekspertizası bu növ cinayətlərin istintaqı zamanı bütün hallarda təyin edilir. Belə ki, müstəntiq istintaq zamanı çoxlu texniki məsələlərlə qarşılaşır ki, bunların düzgün həlli ekspertiza təyin edilmədən mümkün deyildir.

Məhkəmə-tibb ekspertizası hadisə yerində meyit olduqda və üzərində yanmış əlamətləri olan şəxslər aşkar edildikdə təyin edilir.

Kimyəvi ekspertiza yanmış predmetlərin və maddələrin tərkiblərini, xüsusiyyətlərini və s. sənədlərin aydınlaşdırılması məqsədi ilə təyin edilir.

MÖVZU № 20 . Narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin araşdırma metodikası

1. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan hallar. Kriminalistik fərziyyələr və onların əhəmiyyəti.

3. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə bəzi istintaq hərəkətlərin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri:

Sual 1. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

Əsrimizin astanasında dünyanın ən böyük sosial bəlalarından olan, cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir göstərən narkotizm və onunla bağlı cinayətkarlıq real təhlükəyə çevrilərək, bu təhlükəli təzahürə qarşı beynəlxalq səviyyədə fəal birgə mübarizə səylərini məqsədyönlü şəkildə birləşdirərək, təxirəsalınmaz əməli tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətini yaratmışdır.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında narkotiklərə qarşı mübarizə üzrə əsaslı qanunlar qəbul edilmiş və həmçinin bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Respublikada mövcud şəraitin təhlili göstərir ki, son illər ərzində narkotiklərlə bağlı cinayətlərin dinamikası artmaqda davam edir. Narkotiklərlə mübarizə məsələləri kəskin ictimai-siyasi xarakter almışdır.

Narkotizmin ictimai təhlükəliliyi onun əhalinin sağlamlığı əleyhinə yönəlməsində ifadə olunur. Narkotik maddələrin qəbulu ilk növbədə narkotik maddə qəbul edən şəxsin sağlamlığına, onun vasitəsilə isə ailəsinə, uşaqlarının sağlamlığına, bütövlükdə isə cəmiyyətin genefondunun gələcəyinə ziyan vurur. Son nəticədə, narkotik maddə qəbul edən şəxsləri cəmiyyətin faydalı üzvləri sırasından çıxarır.

İnsanların sağlamlığına birbaşa təsirindən başqa, narkomaniyanın ictimai təhlükəliliyi həm də ondan ibarətdir ki, narkomaniya müxtəlif ağır zorakı-tamah xarakterli cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan kriminogen amil rolunda çıxış edir. Kriminalistik nöqteyi-nəzərdən narkomaniya ilə cinayətkarlıq arasında əlaqə əsasən üç formada özünü göstərir.

Birincisi, narkomanlar obyektiv və subyektiv olaraq cinayətlərin törədilməsinə meyllidirlər. Qanuni dövriyyədən çıxarılan narkotiklərin özü artıq cinayətkar yolla əldə edilir. Digər tərəfdən, narkomaniya xəstəliyinə düşər olan şəxslərin öz davranışlarında fərdi-iradə nəzarəti xeyli dərəcədə zəifləyir, bu isə onlar tərəfindən müxtəlif cinayətlərin törədilməsini asanlaşdırır.

İkincisi, narkotik vasitələrə olan mövcud tələbat, uyğun surətdə təklif yaradır, bunun mənbəyi olaraq isə narkotik vasitələrin əkilib-becərilməsi, istehsalı, satışı, oğurlanması və s. ilə bağlı cinayətkar fəaliyyət çıxış edir.

Üçüncüsü, narkotiklərə həddən artıq aludə olan şəxslər yüksək viktimoloji xüsusiyyətlərə malik

olduğundan, özləri çox vaxt cinayətlərin qurbanlarına çevrilirlər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin narkotiklərlə bağlı ayrı-ayrı cinayət əməllərinə görə məsuliyyət müəyyən edən normalarına diqqət yetirdikdə, narkotik vasitələrlə bağlı ictimai təhlükəli cinayətkar hərəkətlərin üç qrupda müəyyən olunmasının şahidi oluruq.

Birincisi, narkotik vasitələrin qeyri-qanuni dövriyyəsi, həmçinin də narkotik vasitələrin istehsalı, əldə olunması, saxlanması, buraxılması, daşınması və göndərilməsi üzrə müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə bağlı cinayətlər.

İkincisi, narkomanlar tərəfindən narkotiklər və ya onların əldə edilməsi üçün vəsait tapmaq məqsədi ilə törədilən cinayətlər.

Bu qrupa narkotik vasitələrin oğurlanması, narkotik tərkibli bitkilərin əkilib-becərilməsi, dövlət və şəxsi mülkiyyət əleyhinə yönəlmiş tamah xarakterli oğurluq, quldurluq, soyğunçuluq və s. digər şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətləri aid etmək olar.

Üçüncüsü, narkotiklərin psixikaya birbaşa təsiri nəticəsində törədilmiş cinayətlər. Bu qrupa qeyri-tibbi məqsədlərlə narkotiklərin istifadəsi, narkotik vasitələrin istehsalına təhrik etmə, onların istehsalı üçün tiyəkxanaların təşkili, həmçinin də eyforiya və abstinensiya vəziyyətlərində narkomanlar tərəfindən törədilən bütün digər şəxsiyyət və cəmiyyət əleyhinə olan cinayətləri aid etmək olar.

Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası. Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası dedikdə, narkotik vasitələrlə bağlı olan cinayətlərin aşkar edilməsi, açılması və istintaqının həyata keçirilməsi məqsədilə optimal yolların və metodların seçilməsinə imkan yaradan, bir-biri ilə əlaqədə olan məlumatlar sistemini başa düşürük.

Bu növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərinə aşağıdakılar aiddir:

- cinayətin törədilməsi şəraiti (cinayətin törədilməsi yeri, vaxtı, onun törədilməsinə sövq edən hallar və s.);
- qəsdin predmeti;
- cinayətin həyata keçirilmə mexanizmi.

Yuxarıda göstərilən elementlər haqqında məlumatlar sıx əlaqədədir. Bu növ cinayətin kriminalistik xarakteristikasının elementlərinin mahiyyəti sübut edilməli olan halların mahiyyətindən daha genişdir. Cinayətin kriminalistik xarakteristikasının öyrənilməsində də müstətiqin fəaliyyətinin əsas məqsədi sübut edilməli halların müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Kriminalistik xarakteristikanın elementlərindən biri olan cinayətin törədilmə şəraiti haqqında əldə edilən məlumatlar cinayət işinin istintaqı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cinayətin törədilməsi şəraiti bir element kimi digər elementlərlə sıx əlaqədə olsa da, özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Burada cinayətin baş verdiyi yer, vaxt, cinayətin törədilməsinə sövq edən hallar və s. nəzərdə tutulur.

Qanunsuz dövriyyənin çox olduğu yerlər dedikdə, əsasən narkotik xassəli bitkilərin daha çox becərildiyi, əkildiyi, narkotik vasitələrin istehsal olunduğu, daşındığı yerlər və sərhədboyu rayonlar nəzərdə tutulur.

Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayət işlərinin istintaqı nəticəsində bu vasitələrin (tiryək, heroin, kokain, sintetik narkotiklər və s.) böyük miqdarının Əfqanıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, Gürcüstan, Qara Dəniz hövzəsi ölkələri, Avropa dövlətləri, yaxud Pakistan, Əfqanıstan, İran, Azərbaycan, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş İranla 132 kilometrlik ərazisi, Qara dəniz-Avropa dövlətləri kimi marşrutlar müəyyən edilmişdir. Məhz yuxarıda göstərilən hallar da Respublikamızda narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan əsas amillərdən biridir.

Respublikamızın iqlim şəraiti narkotik xassəli bitkilərin becərilməsi üçün əlverişlidir. Azərbaycan florasında belə bitkilərin bir sıra növləri mövcuddur ki, yabani şəkildə yetişən bu bitkilərin əsasən iki növünə - tiryək xaşxaşına və çətənəyə Abşeronda, Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarında, dağətəyi zonalarda, dağlıq və düzənlik meşələrdə, meşə tarlalarında, uca dağ çəmənlərində, xüsusən də Respublikanın Masallı, Lənkəran, Lerik, Yardımlı, Quba, Göyçay, İsmayılı və s. kimi rayonlarında rast gəlinir. Qanunsuz olaraq əkilən və yabani şəkildə bitən narkotik tərkibli bitkilərin aşkar olunması və məhv edilməsi üzrə hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən görülən müntəzəm tədbirlərə baxmayaraq, onlar narkotik vasitələrlə əlaqədar cinayətlərin törədilməsi üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi vəziyyəti yeni sosial-iqtisadi formasıya keçidlə əlaqədar daha da kəskinləşərək, obyektiv iqtisadi və sosial çətinliklərə gətirib çıxaran neqativ proseslərlə şərtlənmişdir ki, bu da sosial və mülki vəziyyətə görə cəmiyyətin kəskin sürətdə təbəqələşməsinə zəmin yaratmışdır. Bir çoxları istənilən vasitə və metodlarla, o cümlədən cinayətkar yollara əl atmaqla çox tez bir zamanda yüksək qazanc əldə etmək yolunu tutmağa cəhd göstərmiş və bu gün də cəhd göstərməkdə davam edirlər. Bu cür motivli hallar bir tərəfdən, özünü əhəlinin işsizlərdən və qadınlardan ibarət kateqoriyasının kriminallığının yüksəlməsində, digər tərəfdən, narkotiklərin topdansatış istehsalını və narkotiklərlə alverin meydana çıxması, inkişafı və yayılması da daxil olmaqla narkotik vasitələr və psixotrop maddələr dövriyyəsi miqyasının genişlənməsində özünü göstərir. Narkotizm genişləndikcə isə, onun daha gənc nəslə öz ağışına almasına şərait yaranır.

Narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərindən biri də qəsdin predmetidir.

Bu növ cinayətlərin predmeti narkotik vasitələr sayılır. Narkotik vasitələr, narkotik xassəli bitkilərin becərilməsi və kустar üsulu ilə hazırlanması üzrə xüsusi təyinatı olan dövlət müəssisələrində istehsal edilə bilər. İstintaq təcrübəsi göstərir ki, qanunsuz dövriyyədə olan narkotik vasitələrdən kустar və dövlət müəssisələrində hazırlanan məhsullara daha çox rast gəlinir.

Narkotik xassəli bitkilərə çətənə və xaş-xaş aiddir.

Çətənə bitkisindən hazırlanan narkotiklərə marixuana, həşiş, həşiş yağı aiddir.

Xaş-xaş bitkisindən hazırlanan narkotiklərə isə xaş-xaş samanı, tiryək, ekstrasiya tiryəki, asetilləşdirilmiş tiryək, heroin aid edilir.

Zavod üsulu ilə hazırlanan narkotik maddələr isə müalicəvi xarakter daşıyır. Lakin təcrübə göstərir ki, bu növ narkotiklər də çox hallarda cinayətin predmetinə çevrilir. Həmin narkotiklərin siyahısı Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 1961, 1971 və 1988-ci illərdə qəbul edilmiş Konvensiyalarında göstərilmişdir.

Kустar üsulu ilə alınmış narkotik vasitələr cinayətkarlar tərəfindən müxtəlif üsullarla (satış, borc əvəzinə ödəniş, hədiyyə, oğurluq və s.) əldə edilir.

Dövlət müəssisələrində istehsal olunan narkotik vasitələr və psixotrop maddələr təyinatına görə müalicəvi xarakter daşıyır. Bu növ narkotiklər xüsusi reseptlər əsasında verilir. Narkomanlar tərkibində narkotik olan dərmanları almaq üçün saxta reseptlərdən istifadə edirlər. Belə hallarda reseptləri diqqətlə nəzərdən keçirmək lazımdır. Əgər resept qəbul edilmiş qayda üzrə tərtib edilməmişsə, onun saxta olduğunu zənn etmək olar. Bəzi hallarda bu tibb işçiləri tərəfindən buraxılmış səhv də ola bilər. Bundan başqa, reseptlərin rekvizitlərində və mətnlərində olan saxtalıq əlamətləri, yazılar cinayətin açılması üçün müəyyən kriminalistik xarakterli məlumatların əldə edilməsinə imkan verir. Həmin məlumatlar isə cinayət işi üzrə fərziyyələrin qurulmasına,

istintaq hərəkətlərinin ardıcılığının müəyyən edilməsinə və keçirilməsinə bilavasitə şərait yaradır.

Narkotiklərlə bağlı cinayət əməllərinin törədilməsi mexanizmi. Narkotiklərlə bağlı cinayət əməllərinin törədilməsi mexanizmi bu növ cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının mühüm elementlərindən biri sayılır.

Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin törədilməsi üsulları çox müxtəlifdir. Mövcud cinayət qanunvericiliyinə əsasən, onlara satış məqsədi ilə və ya bu olmadan qanunsuz olaraq narkotik vasitələr hazırlama, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə, narkotik vasitələri talama, hədə-qorxu ilə tələb etmə, onların istehlakına təhrik etmə və bu istehlak üçün tiyəkxanalar təşkil etmə və ya saxlama, onlarla davranış qaydalarını pozma, qanunsuz olaraq narkotik xassəli bitkiləri əkmə və ya becərməni aid etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir üsulun baş vermə mexanizminin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Kriminalistika üzrə ədəbiyyatda hər bir üsulun törədilməsinin konkret standart mexanizmi göstərilməmişdir. Bu, cinayətin baş verdiyi konkret şəraitdən asılıdır.

Lakin istintaq təcrübəsi göstərir ki, bu növ cinayətlər əksər hallarda mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən həyata keçirilir. Bu qrupun tərkibi, strukturu, rolların bölgüsü və digər elementləri isə realizə edilən narkotikin növündən və alınma mənbəyindən asılı olur. İndi isə onların bəzilərinə diqqət yetirək.

Bitki mənşəli narkotik vasitələrin realizəsi ilə məşğul olan cinayətkar qrupun fəaliyyətinin xarakterinə və rolların bölgüsünə diqqət yetirdikdə, adətən onların aşağıdakı tərkibdən ibarət olmasını görürük:

- narkotik xassəli bitkiləri hazırlayan şəxslər;
- narkotikləri hazırlayan və onların satışı ilə məşğul olan şəxslər.

Qeyd etmək lazımdır ki, narkotik vasitələri hazırlayan narkotik xassəli bitkilərin becərildiyi yerlərdə yaşayan və ya bu regiona bu növ cinayət törətmək məqsədilə köçən şəxslər məşğul olurlar. Həmçinin narkotik vasitələrin hazırlanması və satılması ilə məşğul olan qrupun fəaliyyətini şərti olaraq iki növə ayırmaq olar:

1. qrupun üzvləri çətinəni əldə edir, narkotik vasitəni hazırladıqdan sonra, onun realizəsi ilə məşğul olurlar;
2. qrupun üzvləri arasında rollar dəqiq bölünür: birinci qrup çətinəni əldə edir, digərləri çətinəni (xammalı) alır və narkotik vasitəni hazırlayır, üçüncü qrup isə həmin narkotiklərin topdan və ya pərakəndə satışını həyata keçirir.

Burada qeyd etmək lazımdır ki, narkotik vasitələrin hazırlanması daha çox ictimai təhlükəli xarakter daşıyır.

Narkotiklərlə mübarizə təcrübəsi göstərir ki, son vaxtlar narkotik vasitələrin hazırlanması üçün cinayətkarlar tərəfindən xüsusi qurğulardan və laboratoriyalardan istifadə edilir.

Narkotik vasitələrin topdansatışı ilə məşğul olan şəxslər böyük məbləğdə pul və digər maddi ehtiyatlara malik olurlar. Onlar narkotik vasitələri realizə edərkən, konspirasiyaya ciddi riayət edir, alıcını bir neçə dəfə yoxlayır, bəzi hallarda isə "predmetsiz" satış həyata keçirirlər, yeni satan şəxs müəyyən edilmiş məbləği aldıqdan sonra narkotik vasitənin yerini göstərir.

Məlum olduğu kimi, narkotik tərkibli dərman preparatları hazırlanma texnologiyasına və xüsusi kimyəvi tərkibinə görə dövlət müəssisələrində istehsal olunur.

Kustar üsulu ilə müalicə məqsədləri üçün narkotik tərkibli dərman preparatlarının hazırlanması və tətbiq edilməsi çox çətinidir.

Predmeti narkotik tərkibli dərman preparatları olan cinayətlər bir qayda olaraq, əmək fəaliyyəti dairəsi bu narkotiklərlə bağlı şəxslər tərəfindən törədilir. Narkotik tərkibli dərman preparatlarının qanunsuz dövriyyəyə daxil

olmasının tipik mənbələrini aşağıdakı kateqoriyalara ayırmaq olar:

-xəstələrin müalicəsi ilə məşğul olan tibb işçilərinin, həmçinin həkimlik fəaliyyəti narkotik tərkibli dərman preparatları ilə bağlı şəxslərin cinayət əməlləri;

-narkotik tərkibli dərman preparatlarının alınmasına, saxlanmasına və onların istifadə olunmasına görə hesabat tərtib edən vəzifəli şəxslərin cinayət əməlləri;

-qohumların ağır xəstələnməsi hallarında həkim təyinatına əsasən həmin şəxsin müalicəsi məqsədilə narkotik tərkibli dərman preparatlarından istifadə etmə hüququ verilmiş, lakin həmin narkotikləri başqa məqsədlərlə realizə edən şəxsin cinayət əməlləri;

-narkotik tərkibli dərman preparatlarını müalicə orqanlarından, apteklərdən saxta reseptlər əsasında əldə edən şəxsin cinayət əməlləri.

Narkotiklərlə bağlı cinayət törədən şəxslərin xarakteristikası. Bu növ cinayətlərin törədilməsində iştirak edən şəxslərin xarakteristikasının öyrənilməsi, cinayətin tövsifi, prosessual xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi, məhkəmə tərəfindən cəzanın düzgün təyin edilməsi üçün şərait yaradır.

Şəxsin xarakteristikasının öyrənilməsi prosesində aşağıdakı məlumatları əldə etmək məqsəduyğundur:

- şəxs tərəfindən törədilmiş cinayətin növü və həmin cinayətdə onun rolu;

- şəxs tərəfindən qəbul edilən narkotik vasitənin növü, qəbuletmə müddəti;

- şəxsin narkodispenserdə qeydiyyatda olması;

- şəxsin ailədə, yaşayış və iş yerlərində davranışı;

- əvvəllər onun tərəfindən bu növ cinayətlərin törədilməsi;

- şəxsin narkotiklə əlaqədar inzibati məsuliyyətə cəlb olunması;

- şəxsin bu növ cinayətlə hansı vaxtdan məşğul olması;

- şəxs tərəfindən bu növ cinayətin törədilməsinə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəlb edilməsi;

- şəxs tərəfindən narkotik vasitələr istəşləyinə cəlb etmə və ya bu məqsədlə tiyəkxanalar təşkil etmə və ya saxlama.

Sual 2. Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan hallar. Kriminalistik fərziyyələr və onların əhəmiyyəti.

Başqa növ cinayətlərdən fərqli olaraq narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı faktlar üzrə cinayət işinin başlanmasının özünüməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Bu faktlarla əlaqədar cinayət işinin başlanması yaranmış konkret şəraitdən asılıdır. Həmin şəraitə aşağıdakıları aid etmək olar:

- konkret əməliyyat materiallarının realizə edilməsi nəticəsində cinayət işinin başlanması;
- cinayət törətmiş şəxsin cinayət başında yaxalanması nəticəsində cinayət işinin başlanması;
- narkotik vasitələrin oğurlanması (mənimlənməsi) faktı ilə bağlı dövlət müəssisələri tərəfindən daxil olmuş rəsmi məlumatlar əsasında cinayət işinin başlanması.

Bütün hallarda cinayət işinin başlanmasında Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 204 və 209-cu maddələrinin tələbləri rəhbər tutulmalıdır.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 204-cü maddəsinə müvafiq olaraq, daxil olmuş hər bir məlumat hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən yoxlanıldıqdan sonra cinayət işinin başlanması haqqında müvafiq qərar qəbul edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi faktları ilə bağlı cinayət işinin başlanmasına onda yol verilir ki, şəxsin üstündə aşkar edilmiş maddə (kütlə) kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqatlarından sonra narkotik sayılsın. Cinayət işinin başlanmasından əvvəl bu faktlarla əlaqədar hüquqpozma hallarına və tərtib edilmiş yoxlama sənədlərinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Onlara aiddir:

- polis əməkdaşının raportu;
- şəxsin polis orqanlarına və ya müalicə-profilaktik müəssisələrinə gətirilməsinə əsas verən vətəndaşların ərizələri, məlumatları və digər sənədlər;
- polis orqanlarına gətirilən şəxsin izahatı;
- şəxsi axtarış və əşyaların yoxlanılması, götürülməsi haqqında protokol (İXM-in 252 və 253-cü maddələri);
- şəxsin narkoloji dispanserdə qeydiyyatda olması haqqında arayış;
- şəxsin üstündən götürülmüş narkotik vasitənin ekspert tədqiqi haqqında ekspert rəyi mütəxəssisin arayışı;
- bu faktla əlaqədar digər şəxslərin izahatları;
- hadisə yerinə baxış protokolu;
- şəxsin məhkəmə-tibbi müayinəsi aktı;
- şəxs haqqında olan xarakterizəedici materiallar;
- narkotik xassəli bitkilərin qanunsuz kultivasiyası haqqında mütəxəssisin arayışı.

Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə araşdırmanın əsas vəzifələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- cinayətin törədilməsi və gizlədilməsi üsullarını subuta yetirmək;
- cinayət əməlinin törədilmə yerini müəyyən etmək;
- cinayət əməlinin törədilmə vaxtını müəyyən etmək;
- narkotik vasitənin növünü, miqdarını, alış və satış qiymətini, əldə olunan gəlirin miqdarını müəyyən etmək;
- narkotik vasitələrin əmələ gəlmə mənbəyini, daxilolma kanallarını müəyyən etmək;
- narkotik vasitənin realizə edilməsinin digər kanallarını və narkotiklərin qəbulu ilə əlaqədar tiyəkxanaların aşkarlandığı yerləri müəyyən etmək;
- cinayətkar qrupun dairəsini və törədilmiş cinayətdə hər birinin rolunu müəyyən etmək;
- cinayətdə hər bir təqsirləndirilən şəxsin təqsirini, motiv və məqsədini müəyyən etmək və müdafiə fərziyyələrini yoxlamaq;

- təqsirləndirilən şəxslər haqqında məlumatları yoxlamaq (eyni zamanda narkoman olması, məcburi müalicəyə ehtiyacı olması, ailəni ağır maliyyə vəziyyətində qoyması və i.a.)

- cinayət nəticəsində vurulmuş zərərin xarakterini, ölçüsünü müəyyən etmək;
- cinayətin törədilməsinə imkan yaradan halları müəyyən etmək və s.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı faktlar üzrə şəxsin cinayət başında yaxalanması hallarına da tez-tez rast gəlinir. Belə şəraitdə hərəkətlərin alqoritmini aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- şəxsin tutulması və şəxsi axtarışı, narkotik vasitələrin çəkilməsi, onun yerləşdiyi bağlamanın hazırlanmasında istifadə olunan alətlərin, geyim əşyalarının, ayaqqabının, nəqliyyat vasitələrinin və i.a. müayinəsi;

- şəxsin narkotik sərxoşluğunu və üstündə narkotik vasitələrin izlərini aşkar etmək üçün onun ağızının selikli qişasının, qanın, sidinin qalıqlarını, həmçinin əlindən dırnaqaltı hissəciklərin, dırnaq kəsiklərinin müqayisəli tədqiqat üçün götürülməsi;

- şəxsin narkoloji müayinəsi;

- şəxsin yaşayış, iş və digər yerlərdə axtarışın aparılması;

- narkotiklərin kriminalistik ekspertizasının təyin edilməsi;

- şübhəli şəxslərin dindirilməsi;

- hadisə yerinə baxış;

- şahidlərin dindirilməsi;

- şəxsin poçt, teleqraf və digər göndərişlərinə həbs qoyulması və telefon və digər qurğularla aparılan danışıqların əldə edilməsi;

- şəxsin yçotda olması barədə onun yaşayış yerinə sorğuların göndərilməsi;

- şəxsin əlaqələrini, narkotiklərin daxil olması və satışı ilə bağlı kanalların, həmçinin onun şəxsiyyətinin öyrənilməsi məqsədilə aktiv əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün əməliyyat orqanlarına tapşırıqların verilməsi;

- şəxsin tutulması və onun şəxsi axtarışı.

Sübut edilməli olan hallar. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi cinayətlərində sübut edilməli olan hallar aşağıdakılardır:

- cinayət faktının olub-olmaması;
- narkotik vasitənin əldə edilməsinin, saxlanması, daşınmasının, göndərilməsinin, hazırlanmasının üsulları və məqsədi;
- narkotiklərin kimdən alınması və kimə satılması;
- narkotiklərin alveri ilə məşğul olduğu müddət və əldə edilən gəlirin məbləği;
- narkotiklərlə bağlı cinayətlərdə iştirak edən şəxslərin dairəsi və cinayətin törədilməsində hər birinin rolu;
- narkotik tərkibli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi (edilən aqrotexniki qulluq hansı formada aparılmışdır).

Ümumiyyətlə, narkotiklərlə bağlı cinayətlərdə sübut edilməli olan halları üç qrupa bölmək olar.

Birinci qrupa narkotiklərin qanunsuz əldə edilməsi, hazırlanması, daşınması, saxlanması, satılması hallarını aid etmək olar. Burada narkotiklərin əldə edilməsi vaxtını, mənbəyini, daxil olma kanallarını, hazırlanma üsullarını, növünü, çəkisini və qiymətini, cinayətin motivini və məqsədini müəyyənləşdirmək lazımdır.

İkinci qrupa narkotik vasitələrin istehsalı, əldə edilməsi, saxlanması, uçota alınması, buraxılması, daşınması və göndərilməsi qaydalarını pozma halları aiddir.

Üçüncü qrupa isə təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, məsuliyyət dərəcəsini, məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən halları aid etmək olar.

Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət işində təqsirləndirilən şəxsin əvvəllər məhkumluğu, narkoloji dispanserdə qeydiyyatda olması, müalicə olunması, onun cinayətkar qruplarda rolu, iştirakçılarla əlaqənin xarakteri və üsulları, vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarı, həmçinin narkotiklərin yayılması üçün şərait yaradan bütün hallar haqqında məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Kriminalistik fərziyyələr və onların əhəmiyyəti. Narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqında fərziyyələr qurmadan, müfəssəl istintaq planlaşdırılması aparılmadan istintaqın düzgün istiqamətləndirilməsinin uğurundan heç bir söhbət gedə bilməz. Məsələn, narkotik bitkilər əkilmiş sahənin ölçülərinə görə və orada əkilmiş kolların sayına görə müstəntiq iki ilkin fərziyyə irəli sürə bilər:

- sahənin tutulmuş xidmətçisi kolları özü üçün əkməkdir;
- əkin sahəsinin sahibi başqasıdır, xidmətçi izi azdırmaq üçün qoyulmuş şəxsdir.

Cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerə gələn müstəntiq cinayət şəraiti haqqında bir sıra ilkin ehtimallara gələ bilər, lakin bu güman və ehtimalların hamısını istintaq fərziyyəsi kimi qəbul etmək olmaz.

Cinayət hadisəsinin baş verdiyi yerdə aşkar edilmiş narkotik maddələrin spesifik xüsusiyyətlərindən çıxış edərək, öncə cinayətin narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi zəncirinin hansı həlqəsi ilə əlaqədar olduğunu müəyyənləşdirir. Bu zaman üç fərziyyə irəli sürülə bilər:

- şübhə edilən şəxs narkotik maddələri özü üçün satış məqsədi olmadan daşıyır;
- şübhə edilən şəxs narkotikləri özü üçün, lakin sonradan satmaq məqsədilə daşıyır;
- şübhə edilən şəxs narkotik maddələri başqaları üçün daşıyır. Burada narkotik maddələrin qanunsuz daşınması faktı mövcuddur və şübhə edilən şəxs yalnız kuryer kimi fəaliyyət göstərir. Bir qayda olaraq, bu fərziyyələrin yoxlanılması qısa müddət ərzində həyata keçirilir və təcrübəli müstəntiq üçün problem yaratmır.

Hər şeydən əvvəl, şübhə edilən şəxsin üstündə tutulmuş narkotik maddələri özü üçün aparması barədə iddialarının əsassız olduğu müvafiq ekspertizalar əsasında sübut oluna bilər. Bununla da onun narkotik maddələri daşıyan şəxs olması fərziyyəsi irəli sürülür və istintaqın gedişi bu fərziyyə əsasında planlaşdırılır. Bundan sonra isə yeni fərziyyələr formalaşdırılır. Nəticə

etibarilə haqqında danışdığımız kateqoriyadan olan cinayətlərin ibtidai istintaqının planlaşdırılması ilkin fərziyyənin irəli sürülməsi ilə eyni vaxta düşür. Bu zaman həmin kateqoriyadan olan cinayət işləri üçün tipik fərziyyələr aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- sonradan satmaq məqsədi ilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanılmış şübhə edilən şəxsin də iştirakı ilə bir qrup şəxsin qabaqcadan razılaşması əsasında həyata keçirilir;
- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanılmış şübhə edilən şəxsin özü tərəfindən həyata keçirilir;
- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub saxlanılmış şübhə edilən şəxsin də iştirakı ilə mütəşəkkil cinayətkar qrup tərəfindən həyata keçirilir;
- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması beynəlxalq narkobiznes tərəfindən həyata keçirilir;
- sonradan satmaq məqsədilə narkotik maddələrin qanunsuz daşınması tutulub-saxlanılmış şübhə edilən şəxsin özü tərəfindən həyata keçirilir.

Yuxarıda nəzərdən keçirilən fərziyyələr məcmusunun hər hansı birinin seçilməsi, artıq qeyd etdiyimiz kimi, qanunsuz daşınan narkotik maddələrin həcmindən, çəkisindən, növündən, qablaşdırılma xüsusiyyətlərindən, tutulub-saxlanılmış kuryerin şəxsiyyətindən və s. hallardan asılı olur. Məsələn, nisbətən az miqdarda (kuryerin üstündə və ya əşyalarında apara biləcəyi həcmdə) tutulmuş narkotiklərin daşınmasının beynəlxalq kartel və sindikatlarla əlaqələndirilməsi məntiqsiz olardı.

Bəzi tipik fərziyyələr. Şübhəli şəxsin üstündə və ya onun evində narkotik vasitələr aşkar edildikdə, aşağıdakı fərziyyələr irəli sürülə bilər:

1.tutulmuş şübhəli şəxs narkomandır – narkotik vasitəni qəbul etmək və ya satmaq məqsədilə oğurlamış, hazırlamış və ya üçüncü şəxsdən almışdır;

- 2.tutulan şəxs narkoman deyil - narkotik vasitəni topdansatış məqsədilə əldə etmişdir (oğurlamış, hazırlamış və ya üçüncü şəxsdən alınmışdır);
- 3.tutulan şəxs narkotik vasitəni pərakəndə satış məqsədilə əldə etmişdir;
- 4.tutulan şəxs cinayət əməlini təkbaşına törətmişdir;
- 5.tutulan şəxs sistemətik olaraq narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olan cinayətkar qrupun üzvüdür;
- 6.tutulan şəxs cinayətkar qrupun üzvü deyil, lakin başqa şəxsin xahişi ilə narkotik vasitələri saxlamış, göndərmiş və daşımışdır.

Narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olan şəxs haqqında fərziyyələr:

- a)satıcı narkotik vasitəni özü hazırlamış, oğurlamış və ya başqa yolla əldə etmişdir;
- b)satıcı narkotik vasitəni narkotik tərkibli bitkilərin becərilədiyi yerlərdən əldə etmişdir;
- c) satıcı narkotik vasitəni saxta reseptlər əsasında əldə etmişdir;
- ç)satıcı cinayətkar qrupun üzvü olub, narkotik vasitəni qrupun digər üzvləri tərəfindən satış məqsədilə əldə etmişdir;
- d)satıcı narkotik vasitəni topdansatışdan pərakəndə satış məqsədi ilə əldə etmişdir.

Narkotik vasitələrin alışı ilə məşğul olan şəxs haqqında fərziyyələr:

- a)alıcı narkotik vasitəni istehlak məqsədilə əldə etmişdir;
- b)alıcı narkotik vasitənin topdansatışdan pərakəndə satış məqsədilə əldə etmişdir;
- c)alıcı narkotik vasitənin istehlakı və onun pərakəndə satışı məqsədilə əldə etmişdir;
- ç)alıcı narkotik vasitələr istehlakı üçün tirəxənalər təşkil edilməsi və ya saxlanması ilə məşğuldur.

Narkotik vasitələri alan və satan şəxslər haqqında fərziyyələr:

- a)narkotik vasitəni alan və satan şəxslər arasında alqı-satqı ilk dəfə, bir neçə dəfə və ya sistemətik olmuşdur;

b) narkotik vasitəni alan və satan şəxslərin əvvəlcədən tanışlığı olmayıb və ya onlar səthi tanışlıq münasibətlərindədirlər;

c) narkotik vasitəni alan və satan şəxslər dostluq, qohumluq, yaxın münasibətdədirlər.

Narkotik vasitənin daşınması ilə bağlı fərziyyələr:

a) tutulan şəxs narkotik vasitəni özü hazırlamış, əldə etmiş və təyin olunan yerə özü daşıyır;

b) tutulan şəxs narkotik vasitə ilə məşğul olan cinayətkar qrupun üzvüdür;

c) tutulan digər şəxslərin sifarişi ilə ancaq narkotik vasitənin daşınması ilə məşğuldur;

ç) tutulan təsadüfi şəxsdir və narkotik vasitənin daşınması başqa şəxslər tərəfindən xahiş olunmuşdur.

Sual 3. Narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər üzrə bəzi istintaq hərəkətlərin keçirilməsinin taktiki xüsusiyyətləri.

Şübhə edilən şəxsin tutulması. Narkotiklə bağlı cinayətlərdə ən geniş sübutedici məlumatlara malik olan istintaq hərəkətlərindən biri də şübhə edilən şəxsin tutulmasıdır. Bilavasitə şübhəli şəxsin tutulmasında aşağıdakılar tövsiyə olunur:

a) şəxsi cinayət başında yaxalamağa çalışmaq:

- realizə edəni - alqı-satqı zamanı;

- tiryəxana saxlayanı - istehlakçı tərəfindən narkotik vasitənin qəbulu zamanı;

- hazırlayanı – istehsal zamanı;

- mənimsəyəni – narkotik vasitəni obyektədən çıxaran zaman;

- daşıyanı – narkotik vasitəni daşıyan zaman;

b) tutulan şəxsin narkotik vasitəni özündən rədd etməsinin və məhv etməsinin qarşısını almaq, onda olan narkotik vasitənin yerləşdiyi yeri qeyd etmək;

c) tutulan şəxs tərəfindən hiss olunmadan atılan narkotik vasitələrin, sənədlərin, qeydlərin və başqa predmetlərin yerləşdiyi əraziyə baxış keçirmək;

ç) cinayətkar qrup haqqında məlumatları, onların rollarını, narkotiklərin yerləşdiyi yeri, tutulma yerini nəzərə alaraq, onu qəfil həyata keçirmək;

d) şübhə edilən şəxsin tutulmasını cinayətin digər iştirakçılarından məxfi saxlamaq.

Hadisə yerinə baxış. Bu növ cinayətlər üzrə hadisə yeri aşağıdakılar ola bilər:

a) narkotik vasitələrin oğurluq və quldurluq yolu ilə ələ keçirilməsi işləri üzrə – şəxsi evlər, mənzillər, dövlət müəssisələri, təşkilatlar, apteklər, xəstəxanalar, farmasevt müəssisələri, saxlanma yerləri;

b) becərilməsi qadağan edilmiş narkotik xassəli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi işləri üzrə – ərazilər, sahələr, həyətyanı sahələr, çay sahilləri və s.;

c) narkotik vasitələrin daşınması, realizə edilməsi, narkomanlar üçün tiryəxanalar təşkil etmə və saxlama, narkotik vasitələrin istehlakına təhrik etmə cinayətləri üzrə – yaşayış yerləri (ev, saray, mənzil və s.);

ç) narkotik vasitələrin daşınması – nəqliyyat vasitələri, rabitə və nəqliyyat idarələri;

d) narkotik vasitələrin hazırlanması üçün xüsusi təyin edilmiş yerlər.

Hadisə yerinə baxış zamanı araşdırılan əsas obyektlərin sayı konkret cinayətin istintaqı aparılan narkotiklə bağlı cinayətin xarakterindən asılıdır.

Narkotik vasitələrin qanunsuz hazırlanması, əldə edilməsi, saxlanması, göndərilməsi, satılması, tiryəxanaları saxlama, istehlak təhrik etmə cinayətləri üzrə müayinə obyektlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- narkotik vasitələr, yarımfabrikatlar, reaktivlər;

- onların hazırlanması üçün texniki vasitələr;

- həmçinin spirtli və asitləşdirilmiş ekstratlar, cihazlar, süzgeçlər, çətənənin qalıqları;

- marixuananın preslənməsi üçün istifadə olunan predmetlər;

- ələk, ət maşını, qəhvəüydən, bıçaqlar, tərəzi, qaşıqlar, qazanlar və s.;

- müxtəlif bağlamalar – polietilen torba, çantalar, portfeller, çamadanlar;
- iynələr, flakonlar, pambıq və cunadan olan tamponlar, siqaret kötökləri;
- cib dəftərləri, qeydiyyatlar, telefon nömrələri və digər sənədlər.

Narkotik vasitələrin oğurlanması ilə bağlı cinayətlərdə hadisə yerinə baxış zamanı aşağıdakı obyektlərə diqqət yetirmək vacibdir:

a)məneəni dəf etməklə saxlanılma yerlərinə daxil olma: sındırma, sıxma, mişarlama izləri, siqnal qurğularının iş reciminin pozulması və i.a.;

b)quldurluq cinayətini müşayiət edən zor tətbiq etmə izləri: dağıdılmış, sındırılmış predmetlər, qan izləri və i.a.;

c)cinayət alətləri, sındırma vasitələri, soyuq və odlu silahlar;

ç)cinayət alətlərinin tətbiqi izləri: güllə, mərmə, karteç, tıxaclar, metal və şüşə qırıntıları və i.a.;

d)mikrohissəciklərin daşıyıcıları olan predmetlər;

e)əks olunmuş izlər: əl, ayaq, diş, nəqliyyat vasitələri izləri;

ə)insan orqanizminin qalıqları: qan, tüpürçək və digər izlər;

ı)cinayətkarlar tərəfindən itirilmiş və atılmış əşyalar, cib dəsmalı, daraq, geyim əşyaları və onların hissələri, maska və i.a.;

k)narkotik vasitələrin qəbulu zamanı saxlanılan izlər, iynələr, açılmış bağlamalar, boş ampulalar, flakonlar v. s.;

l)bəzi halları göstərən əlamətlər: qəsdin predmeti, narkotik vasitələrin saxlanılma yerlərinə daxil edilmə izləri;

m) cinayətkarın sayı haqqında müxtəlif ayaqqabı izlərinin sayı, müxtəlif ölçüdə olan barmaq izləri, siqaret kötökləri, yerindən tərpədilən ağır predmetlər, istifadə olunan nəqliyyat vasitələri və i.a.

Baxış zamanı aşkar edilmiş reseptlərin aşağıdakı əlamətlərinə diqqət yetirmək lazımdır:

- kağızın rəngi;
- mühafizə təbəqəsinin vəziyyəti;

- blankın kənar hissələrində mətbəə mətninin olması;
- ikinci imzanın olub-olmaması;
- bir blankda yazılmış narkotik tərkibli dərmanların sayı (ancaq 1 ədədə icazə verilir);
- reseptin blankında olan saxtalıq əlamətləri;
- möhür və şamp əksləri, onların uyğunluğu, həmçinin müalicə müəssisələrinin telefonları, adları və ünvanları;
- reseptlərin doldurulmasında ümumi qəbul edilmiş qaydalara riayət edilməsi;
- reseptin mətnində olan qrammatik səhvlər;
- reseptin müvafiq hissəsinin latınca yazılması;
- narkotik və güclü təsiredici dərmanların düzgün yazılışı;
- bu cür preparatların alınması üçün həkimin resept yazmaq hüququna malik olması.

Əgər resept qəbul edilmiş qayda üzrə tərtib edilməmişsə, onun saxta olduğunu zənn etmək olar. Reseptləri təhlil edərkən, onların tarixi üzrə həkimin və xəstənin soyadlarını tutuşdurmaq məqsədəuyğun olardı. Belə ki, qısa müddətdə bir həkimin eyni şəxsə analoji dərmanın bir neçə resept üzrə verməsi də inandırıcıdır. Bir poliklinikanın müxtəlif həkimləri tərəfindən bir nəfərə eyni reseptlərin verilməsi həqiqətə uyğun olmur. Bundan başqa, həkimin imzasına, möhür və şampalarına da diqqət yetirmək vacibdir.

Qanunsuz narkotik xassəli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi cinayətləri üzrə hadisə yerinə baxış zamanı aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır:

- becərilən bitkinin xarakteri və bioloji növü;
- narkotik xassəli bitkiləri maskalayan digər bitkilərin düzülüşü, əkin sahəsi və yerləşməsi;
- narkotik xassəli bitkinin vəziyyəti (yetişmə dövründə kolların sayı, tam və ya hissə-hissə biçilməsi);
- insan, heyvan izləri və nəqliyyat vasitələrinin izləri;
- cinayətkarlar tərəfindən atılmış, itirilmiş, yaddan çıxarılmış predmetlər.

Bu növ cinayətlər üzrə əkin sahəsinin həcmi, torpağın rəngi, tərkibi, becərilən bitkilərin düzülüşü, mümkün hallarda isə sayı, biçilmiş sahənin həcmi və başqa məlumatlar baxış protokolunda əks olunmalıdır. Müayinə prosesində mütəxəssisin iştirakı vacibdir.

Yay mövsümündə müsadirə olunmuş xaş-xaşın yaşıl qozaları, əvvəlcədən üzərində böyük olmayan dəşiklər açılmış karton qutulara yığılır ki, onlar tez çürüməsin və tədqiqat üçün yararsız olmasın.

Şahidlərin dindirilməsi. Narkotik vasitələrlə və psixotrop maddələrlə əlaqədar cinayət işlərinin istintaqı zamanı şahid qismində müxtəlif şəxslər dindirilə bilər. Qanunsuz olaraq narkotik vasitələri hazırlama, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma cinayətlərinin istintaqında şahid qismində cinayət törətmiş şəxsin qohumları, dostları, tanışları, qonşuları, müxtəlif məqsədlər üçün narkotik əldə edən şəxslər, nəqliyyat vasitələrinin sürücüləri, vaqon bələdçiləri, hava limanı və avtovağzalın əməkdaşları və digər şəxslər də ola bilər.

Müalicə müəssisələrindən və apteklərdən narkotik vasitələrin mənimsənilməsi ilə əlaqədar şahid qismində həkimlər, tibb bacıları, kiçik tibb personalı, kassirlər və bu vasitələrin qəbuluna, saxlanmasına, daşınmasına, hesabdən silinməsinə aidiyyəti olan digər şəxslər dindirilə bilər.

Narkotik vasitələrin istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil etmə və ya saxlamaya təhrik etmə cinayətləri üzrə şahid qismində narkotik vasitəni qəbul edən şəxslər, həmin ərazidə yaşayanlar, mənzilin sahibi və başqa şəxslər dindirilə bilər.

Cinayət başında yaxalanmış şəxsin müşahidəçisi olanlardan aşağıdakılar müəyyənləşdirilir:

- tutulma hansı şəraitdə keçirilib;
- həmin anda tutulan şəxsin davranışı necə olmuşdur;
- tutulma zamanı şəxsin üstündə, əlində, çantasında və s. hansı əşyalar, predmetlər olmuşdur, onları rədd etmək üçün o, hansı hərəkətlər etmişdir;

- tutulan şəxs ictimai nəqliyyat vasitələrində gedərkən, onu kim müşahidə etmişdir və ona hansı əşyalar verilmişdir (nadir hallarda olur).

Əgər cinayət törədən şəxs nəqliyyat vasitələrindən (taksi) istifadə edibsə, onda sürücüdən onunla tanışlığı, onun zahiri əlamətləri, əvvəllər bu xidmətdən istifadə etməsi, avtomobilə harada əyləşməsi, hansı ünvandan taksi sifariş etməsi (əgər olubsa) barədə sualları aydınlaşdırmaq vacibdir:

- şübhə edilən şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin) həyat təzi, fiziki vəziyyəti, tanışlarının dairəsi necə olmuşdur;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) tərəfindən narkotik vasitənin qəbulu faktı olubmu;

- şübhə edilən şəxsin (təqsirləndirilən şəxsin) tüfeyli həyat təzi sürən, narkotik qəbul edən şəxslərlə sistemativ görüşləri olubmu;

- şübhə edilən şəxslə (təqsirləndirilən şəxslə) poliklinika, aptek, aptek anbarları (depolar) arasında hansı işgüzar əlaqə vardır;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) hansı vaxtdan, harada və kimin təsiri altında narkotik qəbul etməyə başlamışdır;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) hansı mənbədən narkotik əldə edir, necə hesablaşır və müəyyən müddət ərzində buna nə qədər vəsait sərf edir;

- narkotiki əldə etmək üçün vəsait hansı mənbədən sərf edilmişdir;

- narkotik vasitəni, yarımfabrikatı satan şəxsin əlamətləri, təxəllüsü, adı necədir;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) narkoloji dispanserdə qeydiyyatı alınıbmı, o, əvvəllər narkotikdən müalicə olunubmu, əgər olunubsa, nə vaxt və hansı nəticə əldə olunub;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) başqa yaşayış məntəqələrinə səfər edibmi, əgər edibsə, onda hansı məntəqəyə, hansı nəqliyyat vasitəsində, onu kim yola

salıb və qarşılıyıb, nə vaxt qayıdıb və səfərin məqsədi barədə nə danışıbmışdır;

- şübhə edilən şəxs (təqsirləndirilən şəxs) hansı abonentlərlə şəhərlərarası danışıqlar aparmışdır;

- narkotik vasitələrin hazırlanması və istehlakı üçün aşkar edilmiş vasitələrin əmələ gəlmə mənbəyi, xarakteri, xüsusiyyətləri və s.

Təqsirləndirilən şəxsin (şübhə edilən şəxsin) dindirilməsi. Bu növ cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxsin (şübhə edilən şəxsin) dindirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dindirməni keçirən müstəntiq tərəfindən narkotiklərin əkilməsi, becərilməsi, hazırlanması texnologiyası, narkotikin insan orqanizminə təsiri və s. haqqında xüsusi ədəbiyyatların öyrənilməsi məqsədəuyğundur.

Dindirmədən əvvəl dindirilən şəxsin narkotik sərxoşluq vəziyyətində olub-olmamasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Əgər müstəntiqdə belə bir güman yaranıbsa, onda dindirməni başqa vaxta keçirməməlidir. Dindirmə zamanı müəyyən edilən sualların dairəsi narkotiklə bağlı cinayətlərin növündən asılıdır. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

1. Cinayət başında yaxalandıqda:

a)narkotik vasitə kimə məxsusdur, hansı halda şəxsin əlinə keçmişdir, nə vaxt, hansı miqdarda və vəziyyətdə, kустar istehsal olunmuş narkotik vasitələr harada hazırlanmışdır;

b)xammalın və yarımfabrikatların əldə edilmə mənbələri, narkotiklərin hazırlanma texnologiyası, bu məqsədlə hansı vasitələr tətbiq olunub, onların yerləşdiyi yer;

c)hazırlanmış narkotiklərin növü və hal-hazırda onlar harada saxlanılır;

ç)təqsirləndirilən şəxsdən savayı narkotiklərin hazırlanmasında kimlər iştirak etmişdir;

d)narkotiklərin təyinatının məqsədi (özləri tərəfindən qəbul etmək üçün, topdan və ya pərakəndə satışı məqsədi ilə).

2. Narkotik vasitələrin istehlakında:

a)narkotikləri harada qəbul edib, tək və ya digər şəxslərlə, kimə təklif olunub, kimdən əldə edib, nə vaxtdan qəbul edir, hansı növ narkotik qəbul edir, hansı dozada qəbul edir, narkotik ona necə təsir göstərir;

b)əgər narkotik vasitə əldə olunub və saxlanılırsa, onda hansı məqsədlə;

c)narkotik vasitəni haradan alıb, harada, hansı miqdarda, dozada, hansı qiymətə və neçə dəfə satıb;

q)narkotik vasitələr hansı bağlamada olub;

d)narkotik vasitələrin saxlanılma yerləri harada yerləşir;

e)narkotik vasitəni neçə dəfə alıb və satmışdır.

Əgər təqsirləndirilən şəxs (şübhə edilən şəxs) narkotik vasitənin satışında iştirakçıdırsa, onda aşağıdakılar müəyyən edilir:

a)cinayətkar qrupun təşkilatçısı kimdir, narkotik vasitəni kim hazırlayıb və ya daşıyıb;

b)narkotik vasitə hansı üsulla əldə edilmişdir, narkotik vasitəni harada almışdır, əgər mənzildə alıbsa, onda onun ünvanı, otaqların yerləşmə sxemi, alqı-satqıda kimlər iştirak etmişdir və onlar haqqında məlumatlar;

c)narkotik vasitəni hansı bağlamada almışdır;

ç)hansı yaşayış məntəqələrində olub və orada nə etmişdir;

d)digər iştirakçılar haqqında məlumatlar;

e)üçüncü şəxsin (daşdığı əşyanın narkotik vasitə olduğunu bilməyən) köməyindən istifadə olunubmu.

Qanunsuz olaraq narkotik tərkibli bitkilərin əkilməsi və becərilməsi cinayətləri üzrə dindirmədə aşağıdakı halların müəyyən edilməsi tələb olunur:

a)şitil və ya toxumlar hansı mənbədən əldə edilmişdir;

b)bu, hansı məqsədlə əkilmişdir (öz tələbatını təmin etmək, satış və ya tirəxanalar saxlamaq məqsədilə);

c)kimin sifarişi ilə bu bitkilər əkilmişdir, məhsul yığıldıqdan sonra onun almasına kim söz vermişdir, hansı miqdarda və hansı qiymətə;

ç)narkotik tərkibli bitkilər əkilməsi üçün sahənin hazırlanmasını, əkilməsini, ona aqretokniki qulluğu,

becərilməsini, yığılmasını, narkotik vasitənin hazırlanmasını kim həyata keçirmişdir;

d)narkotik tərkibli bitkilərin əkilməsində, becərilməsində hansı vasitələrdən istifadə edilmişdir, onlar hansı müddət ərzində və harada yerləşir.

Narkotik vasitənin istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil etmə və saxlama cinayətləri üzrə dindirmədə təqsirləndirilən şəxsdən aşağıdakı hallar müəyyən edilir:

a)tiryəxananın təşkilində kimlər iştirak edib və onlar arasında rollar necə bölünüb;

b)narkotik vasitə hansı mənbədən əldə olunur (özləri hazırlayır və ya alırlar);

c)tiryəxanaya gəlmə və narkotik vasitənin istehlakında müəyyən ödənişin məbləği nə qədərdir;

ç)tiryəxanada hansısa şəxslər narkotik vasitənin istehlakına təhrik olunubmu;

d)tiryəxanada narkotik vasitəni qəbul etmə digər cinayətlərlə müşayiət olunubmu;

e)tiryəxananın fəaliyyət müddəti necə olub;

ə)tiryəxanaya gələn müştərilərin tərkibi və onlar haqqında məlumatlar;

ı)tiryəxanada hansı narkotik maddə, hansı üsulla, hansı dozada qəbul edilmişdir;

k)mənzili kirayəyə və ya icarəyə verən şəxsin, qonşuların, qohumların təqsirləndirilən şəxsin bu fəaliyyətindən xəbəri olubmu.

Narkotik vasitənin mənimsənilməsi və ya zorla ələ keçirilməsi cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin (şübhə edilən şəxsin) dindirilməsi zamanı bu hallar müəyyənləşdirilir:

a)narkotik vasitənin mənimsənilməsində məqsəd nədir;

b)mənimsəmədə iştirak edən şəxslərin dairəsi və hər birinin rolu;

c)narkotik vasitənin satışından əldə edilən vəsaitin məbləği;

ç)narkotik vasitə necə satılıb (topdan və ya pərakəndə) və kimə, hansı qiymətə;

d)mənimsənilmiş narkotik vasitənin yarımfabrika-tları harada saxlanılır;

e)narkotik vasitə satılana qədər üçüncü şəxsə saxlanılıbmı, o, bu barədə hansı məlumata malik olub və bu fəaliyyətə görə nə qədər vəsait almışdır.

Qanunsuz verilmiş saxta reseptlər və ya başqa sənədlər əsasında narkotik vasitələrin əldə edilməsi cinayətləri üzrə təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində aşağıdakılar müəyyən edilir:

a)qanunsuz verilmiş saxta reseptlər və başqa sənədlər əsasında narkotik vasitələr bir dəfə və ya sistemətik əldə edilmişdir;

b)zəruri sənədlərin blankları hansı üsulla əldə edilmişdir;

c)saxtaliq hansı üsulla edilmişdir;

ç)əgər saxta möhür və ştaplardan istifadə olunubsa, onda saxta klişelər harada yerləşir;

d)saxta sənədlər əsasında narkotik vasitə hansı tibb müəssisəsindən alınmışdır və neçə dəfə;

e)saxta sənədlər kimin adına yazılmışdır;

ə)qanunsuz əldə edilmiş narkotik vasitələr hansı məqsədlə istifadə olunmuşdur, əgər satılıbsa, onda kimə və hansı qiymətə;

i)qanunsuz narkotik vasitələrin əldə edilməsində dindirilən şəxs tibb müəssisəsinin işçiləri ilə cinayət əlaqəsində olubmu.

Narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlər üzrə təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsində:

- üzv olduğu cinayətkar qrupun yaranması, fəaliyyət müddəti, strukturu, hər bir iştirakçının rolu;

- bu fəaliyyətlə məşğul olduğu müddət ərzində narkotik vasitələrdən əldə edilən gəlirə aldığı qiymətli əşyalar və onların harada yerləşməsi;

- bu çirkli biznesdən əldə etdiyi vəsaitlərin hansı banka və hansı hesaba qoyulması;

- bu fəaliyyətə görə dindirilən şəxs tərəfindən hansı vəzifəli şəxslərə rüşvət verməsi barədə, həmçinin digər zəruri məlumatlar aydınlaşdırılır.

Axtarış. Bu növ cinayətlərin istintaqında sübutet-mə əhəmiyyətinə görə mühüm istintaq hərəkətlərindən biri də axtarışdır. Axtarış zamanı axtarış yerində olan şəxslərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Onlarla sorğu keçirərkən, orada olmalarının məqsədi müəyyənləşdirilməlidir. Çünki onların arasında bilavasitə narkotik vasitənin alışı, satışı və istehlakı ilə məşğul olan şəxslər ola bilər.

Axtarış zamanı aşkar edilmiş hər bir predmet, sonradan cinayətkar bunu müxtəlif bəhanələrlə inkar edə bilməməsi üçün çox dəqiqliklə hal şahidlərinə təqdim olunmalıdır. Tapılmış narkotiklərin çəkilməsi və sayılması hal şahidlərinin iştirakı ilə təxirəsalınmadan həyata keçirilir. Həmçinin cinayətkarlar narkotik vasitəni bir yerdə yox, kiçik partiyalarla bir neçə yerlərdə saxlayır. Bu da axtarışın tam keçirilməsini çətinləşdirir. Axtarış zamanı xüsusi hazırlanmış xidməti itlərdən, narkotiklərin ekspress analiz dəstələrindən və digər elmi-texniki vasitələrdən istifadə olunmalıdır.

Mənzildə axtarış zamanı təzə çəkilmiş suvağa, təzə rənglənmiş, ağardılmış yerlərə, divar kağızlarına, döşəmə taxtalarına vurulmuş mismarlara, köhnə döşəmə taxtalarının arakəsmələrinə, döşəmənin qırıqlarına çəkilmiş suvaqlara xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Həyət evlərində isə həyətyanı sahəni, tikililəri, əkin yerlərini, quyuları və digər yerləri diqqətlə nəzərdən keçirtmək vacibdir.

Şəxsi axtarış zamanı isə axtarılan şəxsə soyunmaq təklif olunur. Sonra isə geyim paltarları diqqətlə müayinədən keçirilərək bir yana qoyulur.

Geyim paltarların cibləri, tikişləri olan yerlərə və diqqəti cəlb edən başqa yerlərə baxış keçirilir.

Bədənin müayinəsi (eyni cinsdən olan şəxs tərəfindən aparılır) isə şəxsin saçlarından başlanır. Əgər şəxs parik qoyubsa, ona xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Belə hallarda şəxsin qoltuğunun altına, ayaqlarının arasına, cuna ilə sarılmış, yapışqanlı plastirla yapışdırılmış yerlərə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Əgər

güman varsa ki, şəxs narkotik vasitəni bintlə sarılmış və ya yapışqanlı plastirlə yapışdırılmış yerlərdə gizlədib, belə hallarda həkimin dəvət edilməsi məsləhət görülür.

Avtomobillərdə axtarış apararkən oturucaqlararası sahələrə, dekorativ yastıqlara, cihaz panelinin arxa hissəsinə, radioqəbulediciyə və onun yerləşdiyi yerlərə, oturacağıın üzülklərinə, ayaqaltı döşəkçələrin altına, əyləclərə, ayırıcı əylələrinin əks tərəfinə, təhlükəsizlik qayışlarının gövdələrinə, tavan və qapı örtüklərinə, sürət qutusunda və onun qolunun başlığına və s. yerlərə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

Axtarış zamanı aşağıdakı predmetlərin axtarışına diqqət yetirmək lazımdır:

- narkotik vasitələr və psixotrop maddələr;
- narkotik tərkibli bitkilər və narkotiklərin hazırlanmasında onların qalıqları;
- narkotiklərin hazırlanması üçün istifadə edilən vasitələr;
- müxtəlif həcmələr və qablaşdırıcı materiallar;
- narkotik vasitələrin alınma üsulunu və kimyəvi reaksiyaları əks edən qeyd və yazılar;
- narkotik vasitələrin hazırlanması üçün istifadə edilən həlledicilər.

Axtarış zamanı üzərində narkotik vasitələrin izləri (hissəcikləri) olan geyim əşyalarına da xüsusi nəzər yetirmək lazımdır. Həmçinin axtarış prosesində şəxs tərəfindən aparılan məxfi mühasibat sənədləri də maraq doğura bilər. Bunlara aiddir:

- narkotik vasitələrin mənimsənilməsini əks etdirən sənədlər;
- narkotik vasitənin alınması üçün təyin olunan reseptlər və onların blankları;
- saxta möhürlər, ştamplar, mətnlərin silinməsi üçün istifadə olunan kimyəvi reaktivlər;
- mülki dövriyyədən götürülmüş predmetlər (soyuq və odlu silahlar və s.);
- narkotik vasitələrlə bir yerdə oğurlanmış digər predmetlər.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, narkotik vasitələr aşağıdakı yerlərdə gizlədilə bilər:

- divarlarda, döşəmənin altında, sobalarda və s. xüsusi hazırlanmış saxlanma yerlərində;
- ərzaq məhsulları olan qablarda (ət, qaymaq, müəbbə);
- çörək kökəsinin, batonun, bulkanın içərisində;
- gül dibçəyində olan torpağın içində;
- müxtəlif qablarda və s. yerlərdə.

Narkotik vasitələrin istehlakı ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqında şəxsi müayinə istintaq hərəkəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şəxsi müayinə zamanı şəxsin çiyində, kürəyində, barmaqları arasında və bədənin başqa yerlərində olan inyeksiya izləri bunu təsdiq edir.

Tanınma üçün təqdim etmə. Narkotik vasitələrin satışı ilə məşğul olan şəxsləri və digər şəxsləri, həmçinin onlara məxsus müxtəlif predmetləri müəyyən etmək məqsədilə tanınma üçün təqdim etmə istintaq hərəkəti keçirilir.

Məhkəmə ekspertizalarının təyin edilməsi:

- kustar üsulu ilə hazırlanmış narkotik vasitələrin kriminalistik ekspertizası;
- məhkəmə-farmakoloji ekspertiza;
- aqrrotexniki ekspertiza;
- kompleks məhkəmə-tibbi və psixiatrik ekspertizalar.

Əməliyyat - axtarış orqanlarına verilən əsas tapşırıqlar:

- cinayətkar qrupun təşkilatçılarını, narkotik vasitələri hazırlayan, realizə edən, saxlayan, daşıyan şəxsləri müəyyən etmək üçün;
- onların digər cinayətkar qrupların üzvləri, həmçinin dövlət və tibb müəssisələrinin əməkdaşları ilə əlaqələrini müəyyən etmək üçün;
- cinayət fəaliyyəti nəticəsində əldə edilən gəlirin istifadə olunmasını və qrupun üzvləri arasında bölüşdürülməsini müəyyən etmək üçün;

- aşkar edilmiş, narkotik vasitələrin hazırlandığı və müəyyən hissəsinin gizlədildiyi yerlərinin müəyyən edilməsi üçün;
- xammalın, yarımfabrikatların və reaktivlərin təchizatı və narkotiklərin dövriyyəsi sistemini müəyyən etmək üçün.

MÖVZU № 21. Ekoloji və hərəkət təhlükəsizliyi, nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydaları əleyhinə olan cinayətlərin araşdırılması metodikası

1. Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər həyata keçirilən ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri.

2. Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

3. Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlər üzrə keçirilən ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri.

Sual 1. Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər həyata keçirilən ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası və bu növ cinayətlər üzrə sübuta yetirilməli olan hallar.

Ekoloji cinayətlərin istintaqı «insan-texnika-ətraf mühit» sistemi ilə əlaqədar halların müəyyən edilməsini tələb edir. Buna görədir ki, bu növ cinayətlərin istintaqının kriminalistik metodikası bizi əhatə edən təbii mühitin keyfiyyətinin idarə olunmasının ekoloji hüquq mexanizmi, ətraf mühitin keyfiyyət standartları, ekoloji nəzarət və s. barədə əsas məlumatlardan istifadə edir.

Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyi təbiəti, ekologiyanı cinayətkar qəsdlərdən mühafizə edən bir çox normaları özündə birləşdirir.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası təbiəti mühafizə qaydalarının pozulması zamanı izlərin yaranması, baş vermiş cinayətin nəticələri və onların aradan qaldırılması xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirilir.

Ekoloji cinayətlərdən bilavasitə obyektinə görə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 250-ci maddəsi «Suyu (su mənbələrini) çirkləndirmə», 251-ci maddəsi «Atmosferi (havanı) çirkləndirmə» və 252-ci maddəsi «Dəniz mühitini çirkləndirmə» ilə nəzərdə tutulan cinayətlər özlərinin spesifik xüsusiyyətlərinə görə seçilir ki, bu da onların kriminalistik xarakteristikasının təhlili zamanı nəzərə alınmalıdır.

Ekoloji cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasının əsas elementlərinin xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- vəzifəli şəxslərin cinayətkar davranışı (hərəkət və ya hərəkətsizlik formasında) göstərilən davranışın izləri şifahi və ya yazılı sərəncamlarda öz əksini tapır (tənzimləyici qurğuların iş reciminin dəyişdirilməsi haqda, qurğulara texniki qulluğun buna səlahiyyəti çatmayan şəxslərə həvalə olunması və s.);
- çirklənmə prosesi və onun nəticələri ekoloji tarazlığın pozulmasına, xəstəliklərin törədilməsinə, flora və faunanın məhvində səbəb olur;
- bu işdə maraqlı şəxslərin göstərilən qaydaların pozulması faktını gizlətmək, ört-basdır etməklə bağlı hərəkətləri;
- bu növ cinayətlərin izləri özünəməxsus mühitdə (su, hava) yaranır ki, bu da onların yerinin dəyişməsi, geniş əraziyə yayılması və s. ilə xarakterizə olunur.

Əsas müəyyən edilməli və sübuta yetirilməli olan hallar:

a) İstintaqın təşkilati-taktiki xüsusiyyətləri

Cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsasların olub-olmamasını müəyyən etmək üçün ilk növbədə aşağıdakılar mümkün olunmalıdır:

- sututarları və ya havanın çirkləndirilməsi faktı varmı;
- heyvanat və bitki aləminə, balıq ehtiyatlarına, meşə və kənd təsərrüfatına zərər yetirilibmi;
- insanların sağlamlığına ziyan yetirilibmi;
- heyvanların kütləvi tələf olması halları mövcuddurmu;
- cinayətin harada baş verməsi (milli parkda, qoruqda, ekoloji qəza zonasında və ya fəvqəladə ekoloji şəraitdə və s.);
- yuxarıda göstərilən əməllər ehtiyatsızlıqdan insanların ölümü ilə nəticələnibmi;

Cinayət işinə başlama haqqında məsələni həll etmək üçün müstəntiq zəruri yoxlama tədbirlərini keçirərək aşağıda göstərilən sənədləri əldə etməlidir:

- sututarlardan və su resurslarından və mühafizə qaydalarının pozulması haqqında akt, bu ona müxtəlif qrafik sənədlər, sxemlər, çertyoqlar əlavə olunmaqla;
- çirklənmiş əraziyə (sututarlar, hava, torpaq və s.) dəymiş ziyan barədə arayış;
- müəssisədən çıxarılmış tullantının, suya və havaya atılmış maddələrin miqdarı barədə arayışlar;
- sanitar-epidemioloji stansiyanın həkimləri tərəfindən suyun, havanın nümunələrinin laborator analizinin nəticələri;
- təqsirli şəxslərin, şahidlərin, zərərçəkmişlərin izahatları və s.

İstintaq təcrübəsi göstərir ki, çox vaxt cinayət işləri təbiəti mühafizə orqanları (balıq, mühafizə, sanitar-epidemioloji stansiya və s.) tərəfindən daxil olmuş məlumatlar və materiallar əsasında başlanır.

Müəssisədəxili xidməti təhqiqat materiallarında aşağıdakı məlumatlar öz əksini tapır: ətraf mühitə atılmış maddələrin miqdarı, onun növü, laborator analiz nəticələri, çirklənmiş ərazinin ölçüləri, tələf olmuş balıq və ya heyvanların sayı, çirklənmənin ehtimal səbəbləri, təmizləyici qurğuların sıradan çıxması səbəbi və s.

Ekoloji cinayətlər üzrə çayın, gölün, sututurların və s. çirklənməsi, zibilləmə, içməli su mənbəyi olan yerüstü və

yeraltı suların tükənməsi, ətraf mühitin elementlərinin təbii tərkibinin dəyişməsi, atmosfərə zərərli maddələrin atılması qaydalarının pozulması, buna səbəb olmuş təmizləyici qurğuların istismar qaydalarının pozulması faktları müəyyən edilməlidir:

Yuxarıda göstərilən faktlar üzrə müstəntiq aşağıdakı halları müəyyən etməlidir:

- sututarların və ya atmosferin çirklənməsi konkret nədə təzahür olunub;
- nə vaxt və hansı su obyektinin ərazisi çirklənməyə məruz qalıb (ərzində çirkləndirmə davam etdiyi müddət);
- çirklənmiş ərazinin ölçüləri, sərhədləri;
- sututarlarına və ya atmosfərə zərərli maddələrin atılmasına səbəb nə olmuşdur;
- konkret hansı təbiəti mühafizə qaydası pozulmuşdur;
- müəyyən olunmuş qaydaların pozulması ilə əlaqədar hansı nəticələr baş vermişdir və dəymiş maddi zərərin miqdarı;
- müəyyən olunmuş ətraf mühitin mühafizəsi qaydalarının pozulması və kriminal nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması;
- bu əməl özündə cinayətin tərkib elementlərini əks edirmi, yoxsa bu inzibati hüquqpozmadır;
- çirkləndirmənin mənbəyi bilavasitə harada, hansı ərazidə yerləşir (sənaye müəssisəsi, gəmi və s.);
- sututarların və havanın çirklənməsində kim cavabdehdir;
- təqsirli şəxsi hansı səbəb və şərait məcbur edib ki, o, bu cinayəti törətsin, onun məqsədi və motivi;
- təqsirli şəxsin cavabdehliyini yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar hansılardır;
- cinayətin törədilməsinə kömək göstərən səbəb və şərait.

Bəzi tipik istintaq şəraitlərini nəzərdən keçirək.

Birinci tipik istintaq şəraiti. Əgər cinayət işi bilavasitə vətəndaşların, ictimaiyyət nümayəndələrindən, müxtəlif müəssisə və təşkilatların məlumatı əsasında başlanıb həmçinin çirkləndirmənin mənbəyi məlumdursa və izlər saxlanılıbsa onda müstəntiq təxirəsalınmadan hadisə

yerinə baxış keçirməli, cinayətin maddi izlərini qeyd edib götürməli, şahidləri aşkar edib dindirməlidir.

İkinci tipik istintaq şəraiti. İlkin məlumatlar birinci tipik istintaq şəraitində olduğu kimidir, lakin cinayət işinə sututurları və ya havanın çirkləndirilməsi faktı baş verdikdən bir müddət keçdikdən sonra başlanır (çirkləndirmə mexanizmi aydın deyil, çox az maddi izlər saxlanılmışdır, çirkləndirici müəssisə məlum deyil).

Ekoloji cinayətlər üzrə ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri

İstintaq baxışının müxtəlif növləri keçirilərkən müxtəlif bilik sahələri üzrə məsələləri həll etdikdə müvafiq mütəxəssislərin dəvət edilməsi lazım gəlir. Məsələn, kimyəvi maddələrin ətraf mühitə sızması hallarda – kimyaçı, balıqların tələf olması hallarda – ixtoloq, əkin sahələrinin məhv olması hallarda – aqronom, radioaktiv təsir hallarında isə - dozimetrist dəvət edilməlidir.

Çirkləndirici maddələrin tullandığı hadisə yerinin baxışına çirkləndirmə mənbəyinin – obyektin nümayəndələrinin cəlb edilməsi məqsədəuyğundur. Baxış zamanı obyektin növü müəyyən edilərək, bu obyektin iş üçün əhəmiyyət kəsb edən bütün xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır.

İlk növbədə ümumi məlumatlar müəyyən edilir. Məsələn: torpaq sahəsi, göl, çay, kanal, kənd təsərrüfatı sahəsi, meşə, otlaq, kanalizasiya şəbəkəsi, məişət tullantıları və s.; çirklənmiş sahəyə bitişik kənd təsərrüfatı, meşə, göl, çay və s; sututurların kateqoriyası: içməli su, əhalinin məişət tələbatı üçün sənaye və kənd təsərrüfatı təyinatlı sular və s.

Əgər çirklənmiş sahə xüsusi recimli mühafizə olunan obyektirsə, bu obyektin növü (milli park, qoruq, mühafizə edilən su hövzəsi və s.) göstərilir.

Çirklənmiş sututurlarına baxış zamanı suyun şəffafıq dərəcəsi (bulanıq, azca bulanıq, duru olması və s.) qeyd olunmalıdır. Əgər sututurları isti suaxarı ilə çirklənmişsə, suyun temperatur dərəcəsi ölçülür. Baxış protokolunda

həmçinin göstərilməlidir: sahildə torpağın, otun üzərində, suda, sututarının dibində çirkləndirici maddələrin olması; bu maddələrin rəngi, iyi, ölçü xarakteristikası (məsələn, su üzərində yuyucu vasitə iyi verən 30 sm. hündürlükdə köpük, 50 x 30 m. sahədə), strukturu və konsistensiyası (məsələn, toza oxşar, yapışqanlı, qatı maye və s. cür kütlə), yuxarıda göstərilən əlamətlərin təzahür dərəcəsi (məsələn, zəif iyli, kəskin iyli və s.) göstərilməlidir.

Floranın növlərinin təbii rənginin dəyişməsi əlamətləri mütləq qeyd olunmalıdır (məsələn, yarpağın kənarları çəhrayı ləkələrlə örtülmüşdür və s.). Həmçinin baxış protokolunda heyvanların, balıqların və digər su orqanizmlərinin qeyri-normal davranışı qeyd edilməlidir.

Balıqların tələf olması ilə əlaqədar baxış zamanı protokolda onların növü, ölçüləri, qaməti (bədənin əyrilikləri və s.), rəngi, müxtəlif hissələrinin vəziyyəti: ağızdakı qəlsəmələr (açıq, bağlı), gözlü, üzgəncilər, pulcuqlar və s. (bədəndəki xəsarətlər), sayı, ölçüsü, rəngi, forması, üzərindəki lay-lay yığılmış açıq boz selikli örtük (müxtəlif turşularla zəhərlənmənin nəticəsi), tünd-qəhvəyi selikli örtük (dəmir oksidi hidratı və s. ilə zəhərlənmə əlaməti) olması, qəlsəmələrdə kənar predmetlərin aşkar edilməsi, balıqdan gələn iy və s. qeyd olunmalıdır.

Baxış protokolunda həmçinin məhv olmuş balıqların sayı (tam və ya nisbi), ölçü xarakteristikası (məsələn, sahildəki 3 yerdə 1 m² sahədə orta rəqəmlə 35 ədəd tələf olmuş xəşəm və karp, sututarın mərkəzində 3 yerdə 1 m² sahədə 27 ədəd tələf olmuş balıq aşkar olundu), balıqların çəkisi (50 qramdan 1-3 kq çəki həddində) qeyd olunmalıdır. Həmçinin sututarların çirkləndirilməsi ilə əlaqədar baxış zamanı suya atılan zərərli maddələri daşıyan nəqliyyat vasitələrinin izi, çirkləndirici maddələrin qabları, tullantı və zibillər, maye halında olan çirkləndirici maddələrin sututarlarına axması izləri və s. aşkar etmək üçün tədbirlər görülməlidir.

Çirklənməyə məruz qalmış kənd təsərrüfatı bitkilərinə baxış zamanı onların növü, növdaxili müxtəlifliyi (taxıl, buğda, vələmir, arpa, qarğıdalı, yarma, qarabaşaq, paxla, noxud, lobyə və s. giləmeyvə kolları) qeyd olunur.

Bitki əkilmiş sahədə saplaqların əyilmə dərəcəsi (zəif, orta, tam) çirkləndirici maddələr, onların rəngi və iyi baxış protokolunda öz əksini tapmalıdır.

Kənd təsərrüfatı bitkiləri əkilməmiş çirklənmiş torpaq sahələrinə baxış zamanı: torpaq sahəsinin növü: otlaq, əkin sahəsi; torpağın növü: qara torpaq, qumluq, boz torpaq və s.; çirkləndirici maddələrin olması, xarakteri və xüsusiyyətləri (bərk və ya maye tullantı, onların iyi, rəngi və s.); maye çirkləndirici maddələrin torpağa hopmasının dərinliyi və s. müəyyən edilərək protokolda qeyd edilir.

Ətraf mühitin çirklənməsi zamanı aşkar olunmuş heyvan cəsədlərinə baxış zamanı onun növü (qaramal, qoyun, donuz və s.); hər növ üzrə sayı; çirklənmə mənbəyinə nisbətən cəsədlərin yerləşməsi; yaxınlıqda aşkar edilmiş çirklənmiş sututarının və yemin olması; barədə məlumatlar müəyyən edilərək protokolda öz əksini tapmalıdır.

Həmçinin cəsədin pozası, ağzının, gözünün vəziyyəti, qatı kütlənin olması və s. mütləq qeyd olunmalıdır.

Ekoloji cinayətlərin istintaqında baxış zamanı tətbiq edilən elmi-texniki vasitələr:

- a) çirklənmiş ərazinin, çirklənmə izlərinin və onun nəticələrinin (tələf olmuş balıq, heyvan cəsədləri, məhv olmuş bitkilər və s.) foto və videoçəkilişinin aparılması;
- b) videokameranın köməkliyi ilə davam edən zərərli maddələrin tullanmasının qeyd edilməsi;
- v) atmosfer havasının təmizliyini yoxlamaq üçün qaz analizatorlarından istifadə edilməsi.

Çirklənməyə məruz qalmış obyektlərdən nümunələrin götürülməsi vacib şərtlərdən biridir:

Havanın nümunəsi çirklənmiş ərazinin müxtəlif yerlərindən, adətən elektrik aspiratoru vasitəsilə (yaşayış

məntəqələrində yerin relyefini, çirkləndirmə mənbəyinin yerləşməsi və sayını nəzərə alaraq, 0,5-5 km. intervalla, 1,5-3.5 m. hündürlükdə) götürülür.

Suyun nümunələri sututarlarına atılan çirkab sularının və tələf olmuş balıqlar yerləşən ərazidə, çirkləndirmə mənbəyindən 0,5-1 km. məsafədə yuxarı istiqamətdə, çirklənmiş ərazidə hər məntəqədən aşağı istiqamətdə – 5-7 nöqtədən 1,5-2 litr həcmdə götürülür.

Sututarları neft və neft məhsulları ilə çirkləndikdə müstətiqin tapşırığı ilə mütəxəssis nümunə götürən aparat vasitəsilə suyun üzərindəki maddələr təbəqəsinin (çirklənmiş ərazinin mərkəzindən 2-3 nöqtədən) nümunələrini götürür.

Planknotların nümunələri onun süzgecindən 5-100 litr süzüləndən sonra götürülür. Planknot – suda yaşayan və ancaq su cərəyanı qüvvəsi ilə hərəkət edən bitki və ya heyvan orqanizmlərinə deyilir.

Torpaq nümunələri eyni növlü torpaq örtüyü olan hər biri 1-5 ha, müxtəlif növlü torpaq örtüyündən isə hər biri 0,5-1 ha ölçüləri olan sahələrdə, müxtəlif dərinliklərdən (adətən 2 sm-ə qədər) götürülür.

Xəstə və ya az müddət əvvəl tələf olmuş balıq, quş və bitki nümunələri hər növdən bir neçə (5 ədəddən az olmayaraq) nüsxə götürülür. Müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr isə qonşu sututarlarından (sahələrdən) həmin növ və ölçüdə sağlam balıqlar (quş və ya bitkilər) götürülməlidir.

Əgər bu nümunələri təxirəsalınmadan laborator tədqiqata göndərmək mümkün deyilsə, onda mütəxəssis etil spirti vasitəsilə bunları konservləşdirir. Suyun nümunələrinin analizi hidrokimyəvi, hava-atmosfer kimyası, torpaq isə yerli təbiəti mühafizə orqanlarının aqrokimyəvi laboratoriyalarında keçirilir.

Sənədlərə baxış Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar sənədlərə baxış bir qayda olaraq ilkin istintaq hərəkətlərinə aiddir, və ondan sənədləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. maye sənaye tullantılarının qeydiyyatı kitabı (curnalı), bu tullantıların qəbulu barədə sənədlər;
2. təmizləyici, süzücü və durulducu qurğuların layihə sənədləri, istismara qəbul aktı və s.;
3. müəssisənin, obyektin növbətçi, mühəndis-kimyacı və digər vəzifəli şəxslərin növbətçilik curnalı, həmçinin çirkab sularına nəzarət curnalı;
4. energetika və kanalizasiya obyektlərinin istismarı haqqında əmrlər, təlimatlar və sərəncamlar, o cümlədən çirkab sularının axıdılmasına icazə;
5. nəqliyyat təşkilatları tərəfindən görülmüş işlər üzrə qaimələr, yol və rəqələri və digər sənədlər;
6. gəmi sənədləri;
7. kanalizasiya və təmizləyici obyektlərin sıradan çıxması, təmiri və yenidən qurulması haqqında aktlar, arayışlar, naryadlar və digər sənədlər;
8. sənaye müəssisəsinin laboratoriyaları, sanitariya-epidemioloji xidmətlərin, hövzə müfəttişliyinin hidrokimyəvi laboratoriyalarının operativ nəzarət curnalı, yoxlama aktları və digər analoji sənədlər;
9. digər daimi və birdəfəlik xarakterli sənədlər.

İstintaq eksperimenti. Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq eksperimentinin keçirilməsi istehsalat təmizləyici qurğuların, digər texniki vasitə və avadanlıqların ətraf mühiti hansı dərəcədə, səviyyədə çirkləndirilməsi məsələsini həll etmək üçün keçirilir.

Dindirmə. Zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi aşağıdakı suallar müəyyənləşdirilməlidir:

- şəxs hadisə yerinə necə, nə cür gəlmiş və orada nə ilə məşğul olmuşdur;
- nə vaxt (tarix, günün hansı vaxtı) və hansı şəraitdə çirkləndirmə prosesini müşahidə edib (hava şəraiti, küləyin istiqaməti və gücü, müşahidənin davam etdiyi müddət və s.);
- harada çirklənmiş mühitlə kontaktda (təmasda) olmuşdur;

- kontakt (təmas) hansı formada olmuşdur (qıdada istifadə, balıq ovunda, çimərlikdə və s.);
- hansı əsaslara istinad edərək hesab edir ki, onun xəstəliyi çirkləndirmə zonasında və ya çirkin mühitlə təmas nəticəsində yaranmışdır;
- dəymiş zərər nə ilə ifadə olunur;
- harada və kim tərəfindən diaqnoz (müalicənin yeri və vaxtı) qoyulmuşdur;
- kimlərə və hansı şəraitdə baş vermiş hadisə haqqında danışmışdır;
- dəymiş zərərin ödənilməsi haqqında mülki iddianı vermək istəyi;
- əmək qabiliyyətinin itirilməsi dərəcəsi və hansı vaxtdan mövcud olması.

Şahidlərin dindirilməsi. Şahidlərdən alınan məlumatların məzmunundan asılı olaraq onları 3 qrupa ayırmaq olar:

Birinci qrupa aşkar olunmuş çirkləndirmə faktı və baş vermiş nəticələr haqqında məlumat vermiş şəxslər (təbiəti mühafizə dövlət komitəsinin, müfəttişliklərin, sanitariya-epidemioloji stansiyaların vəzifəli şəxsləri və ayrı-ayrı vətəndaşları) aiddir.

Ekspertiza_Ekoloji cinayətlərlə əlaqədar istintaq zamanı elə suallar yaranır ki, bunların həlli xüsusi biliklər tələb edir. Bu məqsədlə müxtəlif növ məhkəmə ekspertizaları təyin edilir. Məhkəmə ekspertizaları çirklənmənin yerini, vaxtını, bilavasitə səbəbini, təmizləyici qurğunun sıradan çıxmasının səbəbini, qaydaları pozmuş şəxslərin dairəsini, çirklənməyə kömək etmiş faktları və digər halları müəyyən etməyə kömək edir.

Məhkəmə-tibbi ekspertiza adamların zəhərlənmə nəticəsində ölümünün səbəblərini müəyyən etmək üçün keçirilir. Bundan əlavə bu növ ekspertiza qarşısında həmçinin aşağıdakı suallar qoyula bilər:

- qanda karbon oksidinin olub-olmaması;
- müəyyən konsentrasiyada atmosfərə atılmış his, kül, qaz və başqa maddələr insan səhhəti üçün təhlükə törədir ki,

bu zərərli maddələr hansı həcmdə və insan orqanizminə necə təsir göstərir və s.

Məhkəmə-veterinar ekspertizası ekoloji cinayətlərlə əlaqədar heyvanların xəstələnməsi və tələf olması zamanı təyin edilir.

Bu növ tədqiqatların obyektləri müxtəlif heyvanlar və onların cəsədləri, çirkələnmiş otlaqlar, içməli su arxları, yem, heyvan mənşəli məhsullar və məmulatlar.

İxtoloji ekspertiza ekoloji cinayətlər nəticəsində balıq təsərrüfatına dəymiş zərərin miqdarını və xarakterini, balıq və planktonların tələf olmasının səbəb və şəraitini və s. müəyyən etmək üçün təyin edilir.

Sənaye, təsərrüfat, nəqliyyat tullantıları, keyfiyyətsiz qida məhsullarının istehlakı əhalinin zəhərlənməsinə, müxtəlif xəstəliklərə düşər olmasına və s. səbəb ola bilər.

Keyfiyyətsiz ərzaq məhsullarının istehlakı ilə əlaqədar əhalinin kütləvi qida zəhərlənməsi üzrə cinayət işləri adətən tibb müəssisələrinin məlumatları əsasında qaldırılır. İstintaqın ilk vəzifəsi – zəhərlənmənin səbəbini (bioloji mənada) müəyyən etməkdir.

İlk növbədə xəstəliyə səbəb olan istehsal olunmuş keyfiyyətsiz ərzaqın növünü, onun hazırlandığı, satıldığı, istehlak olunduğu yeri və vaxtı xəstəlik qıcıqlandırıcılarını (xəstəlik törədən bakteriyalar, zərərli kimyəvi birləşmələr və s.) müəyyən etmək lazımdır.

Ərzaq məhsullarının keyfiyyətsizliyini və xəstəlik törədiciilərini müəyyən etmək üçün ərzaq nümunələrinin, qalıqlarının, tullantılarının bu ərzağın istehsal, saxlama, daşınma və realizə prosesində təmasda olduğu qablar və başqa predmetlərin xüsusi laborator tədqiqatı keçirilir.

Zərərçəkmiş şəxsin (şəxslərin) bioloji ifrazatları (qusma kütləsi, sidik, qan və s.) və bunlardan aşkar olunmuş xəstəlik törədiciilər (şübhəli ərzaqda və ya ərzağın təmasda olduğu predmetlərdə müəyyən edilmiş xəstəlik törədiciilərinə oxşar) sabit sübut əhəmiyyətinə malikdir. Müayinədən sonra bioloji ifrazatlar onların

korlanmasına və çirklənməsinə qarşı lazımi tədbirlər görmək şərti ilə götürülür və ekspertizaya göndərilir.

Keyfiyyətsiz məhsulu, onun hazırlandığı və satıldığı yeri, vaxtı dəqiqləşdirildikdən sonra müstəntiq hərəkət və ya hərəkətsizliyi ilə belə məhsulun hazırlanmasına, buraxılmasına istehlaka yönəldilməsinə, satılmasına gəvəndeh şəxslərin dairəsini müəyyən edir.

İstintaq, məhkəmə və sanitar-epidemioloji orqanların təcrübəsinin təhlili göstərir ki, ərzaq istehsalı və buna bərabər fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrdə sanitar və digər vacib qaydaların pozulması məhsulun hazırlanması, saxlanması və realizəsinin müxtəlif mərhələlərində baş verə bilər.

Ekoloji cinayətlərin istintaqında müstəntiqin profilaktik tədbirləri

Müasir elmi-texniki tərəqqi bizi əhatə edən mühitə və insanların həyat şəraitinə çox böyük təsir edir. Artıq demək olar ki, planetimizdə elə bir təbiət guşəsi qalmamışdır ki, o, insan təsirindən kənar qalsın. Belə bir şəraitdə təbiətin mühafizəsi ümumdünya və beynəlxalq əhəmiyyətli vəzifəyə çevrilmişdir.

Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün beynəlxalq birlik sənayedə etibarlı tullantısız texnologiyanın, sənaye, kommunal və məişət tullantılarının zərərsizləşdirilməsinin yeni üsul və vasitələrinin aktiv tətbiqinə, həmçinin sənaye qurğularının, yaşayış massivlərinin, sututarlarının, meşələrin və s. lazımi sanitar vəziyyətdə saxlanılmasına nail olmaq istiqamətində müxtəlif tədbirlər işləyib hazırlayır və həyata keçirir.

Təbii ehtiyatların mədəni-məişət və təsərrüfatda istifadəsi, işlənməsi, müxtəlif zərərli tullantıların: radioaktiv şüalanma mənbəyi və konvektiv (səpələnmiş) vəziyyətdə (qaz, toz formasında) olan digər maddələrin daşınması, saxlanması və məhv edilməsi qaydalarına tələblər gətdikcə güclənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 39-cu maddəsində "Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ" təsbit olunur: "Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır".

Ətraf mühitin mühafizəsi ümumxalq vəzifəsidir. Bu vəzifə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 78-ci maddəsində "Ətraf mühitin qorunması" öz əksini tapmışdır: "Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur".

Dövlət təbiəti mühafizə orqanları təbiəti mühafizə sahəsində mövcud qanunvericilik əsasında fəaliyyət göstərir. Bu orqanların sahəvi və funksional ixtisaslaşması təbiəti mühafizə qanunvericiliyinin normalarının realizəsi və normaların pozulmasına təxirəsalınmadan reaksiya verilməsi əsas vasitələrdən biridir.

Təbiəti mühafizə qaydalarının pozulmasına görə müxtəlif növ məsuliyyət nəzərdə tutulur.

Müstəntiq ekoloji cinayətlərin istintaqı zamanı istintaq hərəkətlərinin icraatı, aşkar olunmuş izlərin və müəyyən edilmiş halların təhlili (təbiəti mühafizə qaydalarının cinayətkarcasına pozulmasına gətirib çıxaran bütün şəraiti aydınlaşdırmalıdır.

Bu şərtlərə aiddir:

- a) konkret obyektə ekoloji qaydalara cavabdeh əməkdaşların hazırlanmasında və ixtisasının artırılmasında buraxılan təşkilati-idarəetmə çatışmazlıqları;
- b) sənaye obyektlərinin mühafizə və təmizləyici qurğuların layihələşdirilməsində, tikilməsində və istismarında texnoloji intizamın, ekoloji standartların təmin edilməsinin çatışmazlıqları;
- v) təşkilati-hüquqi çatışmazlıqlar – qurğuların layihələşdirməsi, tikilməsi, istismarı ilə əlaqədar fəaliyyətin normativ rəqlamentinin tam olmaması;

q)ekoloji qaydalara nəzarətə cavabdeh olan şəxslərin xüsusiyyətləri.

İstintaqın gedişatı zamanı müəyyən edilmiş ekoloji cinayətlərin törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait əsasında müstəntiq tərəfindən ekoloji qaydaları pozmuş, həmçinin bu qaydalara nəzarət etməli müvafiq orqanlara təqdimatlar göndərilir (Azərbaycan Respublikası CPM-i, mad. 221). Təxirəsalınmaz hallarda bu təqdimatlar istintaq müddəti başa çatmamış, davam edən ekoloji qaydaların pozulmasının qarşısını almaq məqsədilə də göndərilə bilər. Həmçinin müstəntiq digər profilaktik tədbirləri – mətbuatda, radio və TV-də çıxışlar edir, müəssisələrdə, təşkilatılarda, təhsil ocaqlarında kollektivlər qarşısında ekoloji qaydalara riayət olunması mövzusu üzrə mühazirələrlə nitq söyləyir.

Sual 2. Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

Yol-nəqliyyat hadisələri dedikdə, yollarda, küçələrdə, meydanlarda, dəmiryol keçidlərində nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti zamanı baş verən və insanların həlakına və ya onların müxtəlif növ dərəcəli bədən xəsarəti almasına və ya başqa maddi zərər dəyməsinə səbəb olan hadisələr başa düşülür.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin baş verməsi nəticəsində nəinki adamlara maddi zərər dəyir, həm də çoxlu insan tələfatı olur.

Yol-nəqliyyat hadisələri o vaxt cinayət məsuliyyətinə səbəb olur ki, Azərbaycan Respublikasının CM-nin 263-cü maddəsinin tərkib əlamətləri yaranmış olsun.

Yol-nəqliyyat hadisəsinin baş verməsinin səbəbləri:

1.Müəyyən şəxslər tərəfindən hərəkətin təhlükəsizliyi və ya nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması:
a)sürücülər tərəfindən sürət həddinin aşması; nəqliyyatın düzgün idarə edilməməsi, sənişinlərin daşınması üçün yararlı olmayan (bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmamış)

nəqliyyat vasitələrindən istifadə edilməsi, yük daşıma qaydalarının pozulması və s.

b) piyadalar, veosiped sürən şəxs, at-araba nəqliyyatını idarə edənlər, avtomobil təsərrüfatı işçiləri tərəfindən.

2. Nəqliyyat vasitələrinin nasazlığı:

a) hərəkət vaxtı qəflətən yaranmış nasazlıq;

b) zavod və konstruksiya çatışmazlığı (tormoz sisteminin nasazlığı);

3. Əlverişsiz yol şəraiti və yol səthinin pis olması:

a) yol səthinin zədələnməsi;

b) yollarda təmir işlərinin aparılması qaydalarının pozulması;

c) yolun pis işıqlandırılması;

ç) yol parametrlərinin müəyyən olunmuş standartda uyğun olmaması.

4. Başqa təsadüfə səbəblər.

Hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə bağlı cinayətlərin kriminalistik xarakteristikasını araşdıran zaman onları aşağıdakı növlərə ayırmaq olar: toqquşma, çevrilmə, maneəni vurma, piyadanı vurma, velosiped sürəni vurma; dayanan nəqliyyat vasitəsini vurma, at-araba nəqliyyatını vurma, heyanları vurma, sənişinlərin yığılması, digər hadisələr.

Toqquşma-nəqliyyat vasitələrinin hərəkəti zamanı onların bir-birinə toxunmasıdır.

Toqquşmanın çoxsaylı olduğunu nəzərə alıb, 5 əsas növünü göstərmək olar:

- *arxadan toqquşma*-nəqliyyat vasitələrinin arxadan istənilən hissəsinin vurulması;

- *qarşı-qarşıya toqquşma* zamanı nəqliyyat vasitələrinin qabaq hissəsinin eninə tamamilə vurulması başa düşülür;

- *künçdən toqquşmada*-avtomobillərin künçdən toqquşması o cümlədən avtomobilin yuxarı hissələrinin eninin 15 sm-dən az olmayaraq bir-birinə vurulması başa düşülür;

- *yandan toqquşmada*-avtomobillərin yan tərəfdən elə toxunması hesab edilir ki, toqquşma avtomobilin eninə 15 sm-dən az olmasın;

- *çarpaz toqquşma*-bu zaman avtomobillərdən biri digər avtomobilin yan hissəsindən vurulması ilə nəticələnir.

Çevrilmə- nəqliyyat vasitəsi müvazinəti itirərək çevrilir.Çevrilmə nəqliyyat vasitələrinin mexanizmlərinin nasazlığı və ya onların toqquşması, həmçinin digər predmetlərə toxunması nəticəsində baş verir.

Maneəni vurma- nəqliyyat vasitəsinin tərpenməz predmetlərə çirpılması və ya dəyməsi başa düşülür (tinə, evə, ağaca və s.).

Piyadanı vurma- nəqliyyat vasitəsinin piyadanın vurmaı və ya piyadanın nəqliyyat vasitəsinə çirpılması nəticəsində zədələrin yetiilməsinə gətirib çıxarır.

Velosiped sürəni vurma- isə nəqliyyat vasitəsi velosipedçinin vurulması və ya şəxs özü velosipedlə nəqliyyat vasitəsinə toxunaraq müxtəlif dərəcədə zədə alması ilə nəticələnir.

Dayanan nəqliyyat vasitəsinin vurma-bu hadisədə isə nəqliyyat vasitəsi dayanan nəqliyyat vasitəsinə vurulur (çirpilir).

At-araba nəqliyyatını vurma- mexaniki nəqliyyat vasitələri at-araba nəqliyyatını, arabanı darta atı, qoşqunun vurulması başa düşülür.

Heyvanları vurma-mexaniki nəqliyyat vasitələrinin ev və ya vəhşi heyvanları əzməsi başa düşülür.

Sərnişinlərin yıxılması- hərəkətdə olan nəqliyyat vasitələrindən sərnişinlərin yıxılıb yerə düşməsi kimi başa düşmək olar. Bu növ yol-nəqliyyat hadisəsi toqquşma, çevrilmə və digər hallarda sərnişinlərin mexaniki nəqliyyat vasitələrindən yıxılması ilə müşayət olunur.

Digər hadisələrə- tramvayın relsdən çıxması, daşınan yükün adamların üstünə tökülməsi və s. aid etmək olar.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin növlərinin belə təsnifatı hadisələrin səbəblərinin hər tərəfli öyrənilməsinə və bir sıra qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə imkan verir.

Kriminalistik xarakteristikanın ən vacib elementlərindən biri yol şəraitidir. Nəqliyyat vasitələrinin idarə edilməsində yol şəraiti mühüm rol oynayır. Bunlara yolun texniki vəziyyəti, eni, səthinin xarakteri, görünüş dərəcəsi, hərəkət sürəti və intensivliyi, hərəkət iştirakçılarının davranışı və s. aid etmək olar.

Bu faktları nəzərə alaraq sürücü hərəkətin recimini seçir. Xarakterinə görə yol-nəqliyyat hadisələrinin baş vermə şəraiti aşağıdakı növlərə bölünür:

- a) sadə-yaranmış təhlükənin qavranması və qarşı-sının alınması üçün sürücünün kifayət qədər vaxtı olur;
- b) mürəkkəb-təhlükənin tez yaranması ilə əlaqədar olaraq sürücü tərəfindən şəraitin qiymətləndirilməsi və düzgün qərar qəbul edilməsi üçün vaxt az olur;
- c) çox mürəkkəb-yaranmış təhlükənin qarşısını almaq məqsədilə sürücü təcili tədbirlər görməyə məcbur olur.

Qəzalı-mexaniki və psixofizioloji qanunların tələblərinə uyğun olaraq sürücü tərəfindən təhlükənin qarşısını almaq ehtimalı məhdudlaşır. Yol nəqliyyat hadisələrinin istintaqında hadisənin baş vermə mexanizmini bilməsi çox vacibdir.

Cinayət işinə başlamanın xüsusiyyətləri və sübut edilməli olan hallar.

YNH zamanı cinayət işinə başlamanın özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Cinayət işi konkret şəxslə əlaqədar deyil baş vermiş hadisəyə əsasən başlanır (piyadanın vurulması, nəqliyyat vasitələrinin toqquşması, çevrilmə və s.).

İlk baxımdan hadisənin növündən, mürəkkəbliyindən, gözlənilmədən baş verməsindən asılı olaraq istintaqın əvvəlində sürücü tərəfindən hansı qaydaların pozduğu barədə fikir irəli sürmək olmaz. Baş vermiş hadisə barədə kifayət qədər məlumat əldə edildikdən sonra ona hüquqi qiymət vermək olar (nəqliyyat vasitələrinin və piyadaların hərəkət sürəti, sürücünün

hadisənin qarşısını almaq üçün texniki imkanının olub-olmaması və s.).

Yol-nəqliyyat hadisələrində iştirak edən bütün sürücülərin sərxoşluq vəziyyəti müəyyən olunması üçün tibbi müayinədən keçirilməlidir.

Yol –nəqliyyat hadisələri üzrə istintaq şəraitləri

1.Nəqliyyat vasitəsinin sürücüsü və zərərçəkmiş şəxs hadisə yerində olmuş, hansısa səbəbdən sonradan hadisə yerində yoxdurlar, (məsələn, tibb müəssisəsinə aparıldıqda).

2.Sürücü idarə etdiyi nəqliyyat vasitəsində hadisə yerindən getmişdir və onlar barədə heç bir məlumat yoxdur. Zərərçəkmiş şəxs isə hadisə yerindədir. Belə şəraitdə baş vermiş hadisənin yeri, vaxtı barədə məlumatlar təhlil olunaraq araşdırmanın sonrakı gedişatı müəyyənləşdirilir.

3.Zərər çəkmiş şəxs, nəqliyyat vasitəsilə hadisə yerindədir, sürücü hadisə yerindən qaçıb gizlənmişdir.

Hərəkət təhlükəsizliyi və nəqliyyat vasitələrinin istismarı qaydalarının pozulması ilə əlaqədar cinayət işinə başlamanın səbəbləri aşağıdakılardır (Azərbaycan Respublikası CPM 204-cü maddəsi).

a)prokuror, müstəntiq təhqiqat orqanları tərəfindən bu cinayətlərin törədilməsini göstərən halların bilavasitə aşkar edilməsi;

b)vətəndaşların zərərçəkmiş şəxslərin, cinayəti görənlərin və sürücülərin ərizələri;

c)vəzifəli şəxslərin, nəqliyyat təsərrüfatı, başqa nəqliyyat idarələrinin və tibb müəssisələrinin məlumatları.

YNH ilə əlaqədar cinayət işi başlanmasının əsasları cinayətin tərkib əlamətlərini özündə əks etdirən faktiki məlumatlar başa düşülür.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 207-ci maddəsinə müvafiq olaraq törədilmiş cinayət hadisəsində yuxarıda göstərilən səbəblərdən hər hansı biri və cinayətin əlamətləri olduqda cinayət işinə başlamaq olar. Bu faktiki məlumatları müstəntiq hadisə yerinə baxış zamanı

təhqiqat orqanlarının təqdim etdiyi materiallardan, müalicə orqanlarının arayışlarından, nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyəti haqqında protokoldan və s. sənədlərdən əldə edir.

YNH ilə əlaqədar törədilən cinayətlər üzrə aşağıdakı sübut edilməli halları göstərmək olar:

1. baş vermiş hadisənin xarakteri;
2. bu hadisə kimin günahından baş verib (sürücünün, texniki personalın, nəqliyyatın təmir işlərinə cavabdeh olan şəxslərin və s.);
3. hadisənin baş verdiyi vaxt və yer;
4. sürücünün məsuliyyətini ağırlaşdıran və yüngülləşdirən hallar;
5. yol hərəkət qaydalarının pozulması ilə baş vermiş hadisə arasında səbəbli əlaqə;
6. cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın xarakteri və miqdarı;
7. cinayətin törədilməsinə sövq edən hallar.

Yuxarıda sadalanan halların dairəsi baş vermiş hadisənin şəraitindən asılı olaraq, daha geniş ola bilər.

Birinci haldan irəli gələrək aşağıdakıları müəyyənləşdirmək məqsəduyğundur:

- hadisənin cinayət xarakterli olmasını;
- hadisə zərər çəkən şəxsin yol-hərəkət qaydalarına riayət etməməsi səbəbindən baş verməsi;
- hadisənin təbii fəlakət nəticəsində baş verməsi.

Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlərin istintaqında fərziyyələrin irəli sürülməsi və istintaqın planlaşdırılması. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqının səmərəli və məqsədyönlü, həmçinin hadisənin ayrı-ayrı hallarını hərtərəfli aydınlaşdırılması üçün fərziyyələrin irəli sürülməsi və onların yoxlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Baş vermiş hadisənin mahiyyət və məzmununu aydınlaşdırmaq üçün ümumi fərziyyələr yürüdülmür. Bunlar aşağıda göstərilən qaydada və ardıcılıqda olmalıdır:

- yol-hərəkət qaydaları onun iştirakçılar tərəfindən pozmuşdur (sürücülər, piyadalar, sənişinlər və s.);
- yol-nəqliyyat hadisəsi texniki cəhətdən saz olmayan nəqliyyat vasitəsinin xəttə buraxılması səbəbindən baş vermişdir;
- hadisə yolun vəziyyətinin qeyri-qənaətbəxş olması səbəbindən baş vermişdir;
- başqa cinayəti gizlətmək məqsədilə yol-nəqliyyat hadisəsi törədilmişdir;
- digər cinayəti törətmək üçün nəqliyyat vasitəsindən bir alət kimi istifadə olunmuşdur.

Xüsusi fərziyyələr isə cinayətin ayrı-ayrı tərkib elementlərini və onunla əlaqədar bir sıra amilləri aydınlaşdırmaq üçün irəli sürülür (cinayət hadisəsini kim tərəfindən törədilməsi, hansı vaxtda, hansı üsullarla, cinayətin motivi və s.).

Cinayət işi üzrə planlaşdırma irəli sürülmüş fərziyyələr əsasında aparılır. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqının obyektiv, tam və hərtərəfli aparılması üçün planlaşdırmanı vaxtında həyata keçirmək vacib əhəmiyyət kəsb edir. Yol-nəqliyyat hadisələrinin törədilməsi halları haqqında dəqiq məlumatlar alındıqda və hadisə yerinə baxış keçiriləndən sonra planlaşdırmanı həyata keçirmək məqsədəuyğundur. Müstəntiq tərəfindən tərtib olunmuş planda aşağıdakı tədbirlər öz əksini tapmalıdır:

- şahidlərin-bilavasitə hadisəni görənlərin, zərər çəkmiş şəxsin və nəqliyyat vasitəsinin sürücüsünün dindirilməsi;
- hadisə yerindən qaçıb gizlənmiş sürücünün, həmçinin hadisəni görənlərin, sənişinlərin və digər şahidlərin müəyyən edilməsi üçün əməliyyat axtarış orqanlarına müvafiq tapşırıqların verilməsi.
- məhkəmə-tibbi və digər növ ekspertizaların təyin edilməsi və keçirilməsi (avto texniki, kriminalistik, məhkəmə-kimyəvi və s.);
- şübhəli və təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi;
- istintaq eksperimentinin keçirilməsi;

-YNH-in baş verməsinin səbəb və şəraitinin müəyyən edilməsi və müvafiq tədbirlərin görülməsi.

Planın realizəsi istintaq hərəkətlərinin və əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsaslanmalıdır.

Sual 3. Yol-nəqliyyat hadisələri ilə əlaqədar cinayətlər üzrə keçirilən ilkin və sonrakı istintaq hərəkətləri.

Hadisə yerinə baxış Yol-nəqliyyat hadisəsi ilə bağlı hadisə yerinə baxış mühüm əhəmiyyət kəsb edən təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərindən biridir.

Baxışın vəzifələri

YNH yerinə baxışın məqsədi aşağıdakı halları müəyyən etməkdən ibarətdir: yol-nəqliyyat hadisəsinin baş vermə yerini; hadisənin vaxtını; nəqliyyat hadisəsinin növünü: vurma, toqquşma, aşma və s.; hərəkətin istiqamətini, təhlükəli vəziyyətin yaranması anında, hadisə zamanı və hadisənin son mərhələsində iştirakçıların yerləşməsinə və hərəkətini; hadisə zamanı yol şəraitini; yol örtüyünün növünü və vəziyyətini; yolun eni, nişanlanması və digər xüsusiyyətlərini; yaxınlıqdakı sahələrin xarakteristikasını; yol nişanlarının mövcudluğunu; görünüş sahəsini; görünmə dərəcəsini; yolun işıqlandırma vəziyyətini; hərəkətin sıxlığını və intensivliyini; hərəkət üçün maneələrin və yol qusurlarının mövcud olmasını; yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində yol örtüyündə, ətrafdakı əşyalarda, zərər çəkmişin üzərində yaranmış izləri; nəqliyyat vasitəsinin vəziyyətini; nəqliyyat vasitəsindən ayrılmış hissələrin, ondan aşmış yükün mövcudluğunu, onların yerləşməsinə; yol-nəqliyyat hadisəsinin müşahidə edən şəxsləri (şahidləri);

Baxışdan əvvəl görülən tədbirlər

1. Növbətçi YNH haqqında məlumat verən şəxsdən aşağıdakıları aydınlaşdırmalıdır:

–Yolun nəqliyyat hadisəsinin baş vermə yerini, vaxtını və xarakterini;

–zərər çəkmiş varmı, onların sayını, onlara tibbi yardımın göstərilməsini, harada yerləşdirilməsini.

Həmçinin məlumat verən şəxsin soyadı, adı, atasının adı, telefonu, ünvanı və olduğu yer müəyyən edilir. Zəruri hallarda hadisənin şahidləri haqqında məlumatlar aydınlaşdırılır.

Əgər zərər çəkmiş şəxsə tibbi yardım göstərilməyibsə, onda növbətçi hadisə yerinə təcili tibbi yardım çağırır, hadisə yerinin mühafizəsi ilə bağlı yaxınlıqda olan post patrul xidməti əməkdaşlarına sahə müvəkkilinə tapşırıqlar verir və yaxud hadisə yerinə öz köməkçisini göndərir. Əgər zərərçəkmiş tibb müəssisəsinə çatdırılıbsa və ifadə verə bilirsə, onda növbətçi hadisə barədə dəqiq məlumat toplamaq məqsədilə onun yanına əməliyyat müvəkkilini və ya digər əməkdaşları göndərir. Hadisədə xarici dövlətə məxsus nəqliyyat vasitəsi iştirak edibsə, bunun barəsində müvafiq idarələrə məlumat verilir. Əgər sürücü hadisə yerindən qaçıbsa, aşağıdakılar aydınlaşdırılmalıdır:

- nəqliyyat vasitəsinin əlamətləri, onun güman edilən hərəkət istiqaməti, sürücünün zahiri əlamətləri, YNH haqqında ilkin zəruri məlumatları aldıqdan sonra növbətçi istintaq-əməliyyat qrupunun hadisə yerinə vaxtında getməsinə təmin edir.

2.YNH yerinin mühafizəsi, adətən, polis işçilərinə tapşırılır. YNH yerini mühafizə edən əməkdaş aşağıdakı mühafizə vəzifələrini yadda saxlamalıdır:

-YNH istintaqı üçün əhəmiyyətli olan maddi obyekt və izlərin qorunmalı, hadisə yerinin toxunulmazlığını təmin etməli.

-YNH yerində hərəkətin təhlükəsizliyini təmin etməli;

- YNH baş verən ərazini xüsusi vasitələrlə (məs. daşınan dirəklər, əhatəedici lent, yol qəza işarələri) əhatəyə alınmalıdır.

3.Hadisə yerinə ilk gəlmiş polis əməkdaşları tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- zərərçəkmişlərə tibbi yardım göstərməli və ya bunun üçün tədbir görməli;
- şahidlərini müəyyən etməli, onların ünvanlarını qeyd etməli, müstəntiq və ya təhqiqatçı gələnə qədər hadisə yerində qalması onlara təklif etməli.

YNH yerinə gəldikdən sonra müstəntiqin hərəkətləri. Hadisə yerinə gəldikdən sonra müstəntiq ümumi xarakterli hərəkətlərin icrası ilə bərabər:

- 1) zərər çəkmişin soyadını, adını və atasının adını, göndərildiyi xəstəxananı müəyyən edir;
- 2) hadisə iştirakçısı olmuş sürücünün şəxsiyyətini müəyyən edir, onun sənədlərini (sürücülük vəsiqəsi, yol və rəqəsi, texniki pasport, yükün sənədləri) yoxlayır və zəruri halda onları götürür.
- 3) hadisə yerində baş vermiş dəyişikləri şahidlərdən, polis əməkdaşlarından və digər şəxslərdən aydınlaşdırır;
- 4) hadisə yerinin vəziyyətini olduğu kimi saxlamaq mümkün olmadıqda nəqliyyat vasitəsinin yerləşməsinə, zərərçəkmişin olduğu yerin kəmərlərini, ayrılmış detal və hissələrin, aşmış yükün yerini, qan, yanacaq-sürtgü materiallarının olduğu yerləri qeyd edir;
- 5) əgər sürücüdə sərxoşluq əlamətləri aşkar edilərsə, onu polis işçilərinin müşayiəti ilə tibbi müayinəyə göndərir;
- 6) əgər sürücü hadisə yerindən qaçıbsa, onun yaxalanması üçün tədbirlər görür və bu barədə əməliyyat-axtarış orqanı və yol-patrol xidməti əməkdaşlarına müvafiq tapşırıqlar verir.

YNH yerinə baxış zamanı həyata keçirilən əsas hərəkətlər. YNH yerinə baxış zamanı aşağıdakı işlər həyata keçirilir:

- 1) şüşə qırıntıları, nəqliyyat vasitəsindən qopmuş palçıq, aşmış yük, ayrılmış detal və hissələr, dağılmış maye (yanacaq-sürtgü materialları) qalıqlarına əsasən hadisənin mərkəz nöqtəsini müəyyən edilməsi;
- 2) yolayrıcda toqquşma zamanı hər tərəfdən görünüş sahəsinin xarakteri, işıqforların yeri, onların iş rejimi,

yolayırıcıda və ona bitişik küçələrdə hərəkəti tənzimləyən digər yol nişanlarının olması;

3) nəqliyyat vasitəsinin yoldan sürüşməsi və yaxud aşması zamanı yolun dairələnmiş sahəsində mütəxəssisin köməyi ilə izlər əsasında avtomobilin hərəkət radiusunun müəyyən edilməsi;

4) əgər toqquşma ötmə zamanı baş veribsə, onda ötmə hərəkətinin keçirildiyi yol sahəsi daha geniş nəzərdən keçirilir, bu halda hərəkət hissəsinin vəziyyətinə, yol nişanlarının görünmə dərəcəsinə, ötmə yerində yolun görünüş sahəsinə diqqət yetirilir;

5) nəqliyyat vasitələrinin hər birisinin hərəkət istiqamətini göstərən əlamətlər aşkar edilir və qeyd olunur;

6) ox xəttinə və yol ötrüyünün kənarlarına nisbətdə sol və sağ təkər izlərinin yerləşməsi müəyyən edilir və qeydə alınır;

7) tormoz izləri aşkar edilib ölçülür. Əgər tormoz izi müxtəlif yol ötrüklərindən keçirsə, hər bir sahədə izin uzunluğu ayrıca ölçülərək qeyd olunur;

8) nəqliyyat vasitələri baxışdan keçirilir. Adətən baxış insan bədənini, digər nəqliyyat vasitəsi və ya obyektlə təmasda olan hissədən başlanır; toqquşma nəticəsində nəqliyyat vasitəsi üzərində yaranmış zədələr (əziklər, cızıqlar, batıqlar, yarıqlar, lak-boya örtüklərinin, palçıq və digər maddələrin yapışması, təzə sınıq izləri) onların avtomobil üzərindəki yerləşməsi yeri qeyd olunur;

9) Baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin texniki vəziyyəti mütəxəssisin köməyi ilə müəyyən edilir (tormoz, sükan idarəetmə, işıqlandırma, siqnal, sistemləri);

10) avtomobilin ön hissəsinə baxış zamanı qabaq bufer, nömrə, raditor üzlüyü, faralar, qabarit işıqları, kapot, qandallar, qabaq təkərləri, ön şüşənin sütunları, şüşə bərkidicilərinin vəziyyəti müəyyən edilir.

Avtomobilin yan tərəflərinə baxış zamanı qapıların və onların dəstəklərinin, yan şüşələrin, yük maşınında bortların, minik avtomobilində isə banın yan sütunlarının, arxa təkərlərin vəziyyəti müəyyən edilir.

Avtomobilin arxa tərəfinə baxış zamanı arxa buferin, arxa qabarit işıqlarının, nömrə nişanının, damın və s. vəziyyəti nəzərdən keçirilir.

11) avtomobilin salonuna baxış zamanı daxili avadanlıqların vəziyyəti, qan izləri və onların forması, kənar əşyaların olması, rezin ayaqaltıların, salonun, döşəməsi üzərində olan izlər müəyyən edilir;

12) əgər nəqliyyat vasitəsinin digər şəxs tərəfindən idarə edilməsi haqqında sürücünün ərizəsi varsa (və yaxud bunu güman etmək üçün digər əsaslar olduqda) sükan, sürət qutusunun və əl əyləcinin lingi, arxa görünüş güzgüsü, xırda əşyalar üçün qutunun qapağı üzərində əl izləri aşkar edilməsi və götürülməsi üçün tədbirlər görülür.

Yol nəqliyyat hadisəsi yerinə baxış. Hadisə yerinə ümumi baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin yol nişanlarına və ətrafdakı obyektlərə (ev, elektrik dirəkləri, tikililər və s.) nisbətdə yerləşməsi və baxışın sərhədləri müəyyən edilir. Hadisə yerinin istiqamətləndirici və müfəssəl foto və ya video çəkilişləri aparılır. Çəkiliş zamanı yol nişanları, yol boyunca olan şərait kadra düşməlidir. Hadisə yerinin icmal fotoçəkilişini bir neçə nöqtədən iri miqyasla aparmaq lazımdır ki, hadisə yerindəki nəqliyyat vasitələrinin bir-birinə nisbətdə yerləşməsi daha aydın görünsün. Hadisə yerinə baxış zamanı nəqliyyat vasitəsinin tormoz izlərinin, meyitin yerləşdiyi yerin, yol nişanlarının, digər izlərin və maddi sübutların müfəssəl fotoçəkilişi aparılır.

Yol sahəsinə baxış zamanı onun dəqiq koordinatları qeyd olunur. Əgər o yaşayış məntəqəsində yerləşirsə, onun qarşısındakı küçənin adı və evin nömrəsi göstərilir. Yaşayış məntəqəsindən kənarında yerləşən yollarda ən yaxında olan kilometr sütunu, yolayrıcı və ya hansısa yaşayış məntəqəsinə qədər məsafə müəyyən edilir.

Yaşayış məntəqəsindən yolun istiqaməti küçə və meydanların yerləşməsi ilə, şəhərdən kənarında isə yaşayış məntəqəsi ilə müəyyən edilir.

Yol sahəsinin eni kütətin isə dərinliyi və yamacları ölçülür. Səkilərin olması və onların hündürlüyü, ox xəttinin olub-olmaması, onun növü (qırıq, bütöv və s.), yolayrıcıların mövcudluğu və ya yoxluğu, onların xarakteri qeydə alınır.

YNH yerinə baxış protokolunda yol örtüyünün növü, vəziyyəti (quru, yaş, palçıqlı, qumlu, çala-çuxurların mövcudluğu və s.), yolun eninə və ya uzununa mailliyi, onların ölçüləri barədə məlumatlar əks olunur.

Nəqliyyat vasitəsi aşdığı halda dönmə radiusunun, yolun eninə mailliyin ölçüsünün müəyyən edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Yol parametrlərini müəyyən etmək üçün zəruri hallarda səlahiyyətli təşkilatlardan planların surətlərini götürmək də məqsədəuyğun olardı.

Müxtəlif obyektlərin müəyyən məsafədə və işıqlanma şəraitində görünmə şəraitini təyin etmək də zəruri sayılır. Küçə işıqlandırıcı sütunlarında quraşdırılan lampaların növü (küzərmə lampası, lüminessent lampası və ya yüksək təzyiqli civə lampaları) qeydə alınmalıdır.

Əgər hadisədə iştirak etmiş nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindədirsə və onun elektrik sistemi sıradan çıxmayıbsa, onda həmin avtomobildəki yaxın və uzaq işıq faralarını işə salmaqla işıqlandırma və görünmə məsafəsini müəyyən etmək olar.

Hadisə yerinə baxış protokolunda qeyd olunmalı ətraf obyektlərə evlər, ağaclar və kollar, kilometr göstəriciləri, teleqraf və işıqlanma sütunları, arkalar, giriş qapıları, səkilər, avtobus dayanacaqları, dəmir yol keçidləri aid etmək olar. Həmçinin həmin obyektlərin hadisə yerindən hansı məsafədə yerləşməsi də göstərilir.

Yol nişanları, onların yerləşməsi, işıqforlar, şlaqbaumlar, təhlükəsizlik zolaqlarının vəziyyəti, piyadalar üçün keçidin olması, çıxışların istiqaməti, onlardan hadisə yerinə nisbətə yerləşməsi, həmçinin YNH ərazisində hərəkətə adiyətli olan bütün obyektlər qeyd olunmalıdır.

YNH yerində izlərə və obyektlərə aşağıdakı ardıcılıqda baxış keçirilməsi məqsədəuyğundur:

– maye, səpələnən maddə və xırda obyektlərin qeydə alınması və götürülməsi;

– nəqliyyat vasitələrinin izlərinə (tormoz izi, maneə, qurğu, ağaclar üzərində olan nəqliyyat vasitəsinin izləri, bioloji mənşəli maddə və izlərə baxış);

– meyit və nəqliyyat vasitələrinə baxış.

Birinci qrup obyektlər tez dəyişilən və məhv olunandır. Buna görə onlar ilk növbədə nəzərdən keçirilməli (təsvir, fotoçəkiliş) və götürülməlidir. İkinci qrup izlər daha davamlıdır, buna görə onların qeyd olunması və götürülməsi tez dəyişilən izlərdən (obyektlərdən) sonra da aparıla bilər.

Üçüncü qrup obyektləri fotoçəkilişdən, yerləri tabahşir ilə qeyd etdikdən sonra yolun hərəkət hissəsindən kənara, səkiyə çəkmək olar. Adətən intensiv hərəkət olan küçələrdə, şəhərdaxili yollarda hadisə yerinə baxış zamanı belə zərurət yaranır.

Baxış zamanı izlər və obyektlər kağız və polietilen paketlərdə qablaşdırılır. Bu zaman bir yerdə olan şüşə qırıntıları bir paketə yığılır. Səpələnən maddələr ayrı-ayrılıqda qablaşdırılır. Bu maddələrin qarışdırılması yol verilməzdir. Yağ və digər mayələrin izləri asfalt, taxta və ya torpağın üzərindən qaşınaraq götürülür. Bundan başqa torpaq asfalt, taxta və s. səthindən müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr də götürülür. Çünki, bəzi hallarda nəqliyyat vasitəsinin axtarışı və hadisədə iştirak edən şəxslərin müəyyən edilməsi üçün bu izlər (maye, səpilən maddə və lak-boya örtükləri şüşə qırıntıları və s.) böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış. Hadisə yerində olan nəqliyyat vasitələrinə baxış, adətən tez dəyişilən və məhv ola bilən əşya və izlərin qeyd edilməsi və götürülməsindən sonra və meyitə baxışla eyni vaxtda (və ya ondan sonra) aparılır.

Nəqliyyat vasitəsinə baxış onun hadisə yerindəki yol, küçə elementlərinə (yol nişanları, yolayırıcı, qurğular), digər nəqliyyat vasitələrinə və meyitə nisbətən yerləşməsini

aydınlaşdırmaqla başlanır. Hadisə yerində nəqliyyat vasitələrinə baxış iki metodla həyata keçirilir: statik və dinamik. Onun fotoçəkilişi aparılır, sxemdə göstərilir.

Baxış protokolunda nəqliyyat vasitəsinin növü, modeli, dövlət nömrə nişanı, rəngi, yükün xarakteri, miqdarı, çəkisi, nəqliyyat vasitəsinin harada yerləşməsi (hərəkət hissəsində, səkidə, küvetdə, piyada keçidində və s.) yol elementlərindən, digər nəqliyyat vasitələrindən, meyiddən, istiqamətverici qismində seçilən obyektlərdən hansı məsafədə yerləşməsi göstərilir.

Nəqliyyat vasitəsinin yol elementlərinə (səki, nişan xəttləri və s.) nisbətdə yerləşməsi müəyyən edərək avtomobilin qabaq hissəsinin hansı istiqamətə yönəlməsini də göstərmək lazımdır. Nəqliyyat vasitəsinə baxışı onun qabaq hissəsindən başlamaq tövsiyə olunur. Bu vaxt faraların, qabaq şüşənin bütövlüyünə, avtomobilin üzərində (kabina və kuzanın qabaq, yan hissələri) əzik, cızıq, insan tükü, dərisi və əzələ hissələrinin, qanın, paltar hissələrinin, liflərinin olmasına diqqət yetirilir. Avtomobilin arxa hissəsi də diqqətlə baxışdan keçirilməlidir. Avtomobilin üzərində digər nəqliyyat vasitəsi ilə və ya hər hansı maneə ilə toqquşma zamanı yaranan dinamik izlərin də aşkar edilib, qeydə alınması çox vacibdir. Dinamik izlər əzik, kəsik, cızıq şəklində olur.

Toqquşma izlərinin təhlili zədələri yaradan qüvvənin istiqamətini müəyyən etməyə imkan verir, bu da öz növbəsində avtonəqliyyat vasitələrinin ilkin təmas yerini və onların toqquşma bucağını müəyyən etməyə imkan yaradır. Əziyin forması əsasında zədənin hansı hissə (detal) ilə yaranması barədə qənatə gəlmək olar. Əziyin və onun kənarlarının konturları iz qoymuş obyektin hərəkət istiqamətini təyin etməyə imkan verir. Cızıqlara baxış zamanı onların istiqamətinə diqqət yetirilir. Cızığın əvvəlinin və sonunun müəyyən edilməsi cızıq zonasında rəng astarının müayinəsi ilə həyata keçirilir. Qorpmuş rəng astarı damcıvari formada olur, onun enli ucu qopmanı yaradan qüvvənin təsiri istiqamətinə yönəlir. Damcıvari

cızıqdan ətraflara gedən çatlar da güc düşən istiqamətə yönəlir. Cızıqlarda kənar maddələrin (lak-boya ötrüyü, rezin, şüşə, palçıq və s.) olması iz qoymuş detallı müəyyən etməyə imkan yaradır. Kəsiyi tədqiq edərkən, onun hansı sərt detal ilə qoyula bilməsini müəyyən etmək lazımdır. Kəsiyin kənarlarında lak-boya ötrüklərini və digər hissəciklərin mövcudluğu da yoxlanmalıdır.

Avtomobilin aşağı hissəsinə baxış zamanı qan izləri, əzələ hissələri, tüklər, beyin maddələri, paltar hissələri (lifləri) aşkar oluna bilər. Onlar əksər hallarda qabaq və arxa körpünün, qabaq oxun önə çıxan hissələrində, resorlarda, mühərrik karterində ola bilər. Nəqliyyat vasitəsinin alt hissəsinə baxışı xüsusi müəyyən olunmuş yerlərdə keçirmək daha yaxşıdır, bunun üçün onu hər hansı bir qaraca, təmir emalatxanasına və ya texniki xidmət stansiyasına gətirmək lazımdır. Nəqliyyat vasitəsi yaxşı və quru iqlim şəraitində daşınmalıdır. Tutqun havada avtomobilin aşağı hissəsi palçıqlanacaq və zərər çəkmiş qan izləri, tükləri, paltar hissələri məhv ola bilər.

Baxış zamanı izlər, maddələr, əşyalar götürülməli və qablaşdırılmalıdır. Nəm cuna tamponları ilə qan izləri götürülür, sonra isə həmin cuna qurudularaq şüşə qaba yerləşdirilir. Nəqliyyat vasitəsinə baxış adətən texniki vəziyyətinin (tormoz sistemi, sükanın idarəetmə mexanizmi, şinlər, işıqlanma vasitələri və s.) yoxlanılması ilə bitir. Şinlərin təzyiqi (monometrlə yoxlanılır), protektorun, sükan idarəetmə mexanizminin vəziyyəti (xüsusi cihazın köməyi ilə təkər Lüftü ölçülür) barədə məlumatlar baxış protokolunda qeyd olunur. Əgər YNH gecə saatlarında baş veribse və faralar zədələnməyibse, onda yaxın və uzaq işıqları qoşmaqla avtomobilin işıqlanma sistemi yoxlanılaraq, yolun işıqlanması müəyyən edilir və protokolda müvafiq qeydlər aparılır.

Meyitə baxış.YNH təhqiqatı zamanı aşağıdakı tədbirlər xüsusi diqqətlə icra olunmalıdır:

1) Meyitin pozası, yolun hərəkət hissəsində onun məkana görə istiqaməti, nəqliyyat vasitəsi və onun izlərinə,

hadisəyə aidiyyəti olan digər əşya və hərəkətsiz obyektlərlə nisbətə yerləşməsi müəyyən edilir.

Meyit və nəqliyyat vasitəsinin bir-birinə nisbətə yerləşməsini müəyyən etmək üçün, onların arasında olan məsafə, həmçinin yolun kənarında yerləşən obyektlərə qədər olan məsafələr ölçülməlidir.

YNH mexanizmini araşdırmaq üçün meyitin pozasını (uzanmış halda, üzü yuxarı, üzü üstə, yan üstə, əyləşmiş, yarıməyləşmiş vəziyyətdə və s.) əl-ayaqlarının yerləşməsini qeyd etmək çox vacibdir.

2) zərər çəkmişin paltarı və bədəni üzərində qan izlərinin yerləşməsi, onların ölçüsü və forması, onun zədə aldığı anda və ondan sonra mümkün hərəkətlər etməsini müəyyən etməyə imkan verir. Məsələn, meyitin boyunca qan axmalar və yol örtüyü üzərində qan damcılarının mövcudluğu onu göstərir ki, zərər çəkmiş zədədən sonra müəyyən vaxt ayaq üstə olmuşdur.

Meyit və onun geyim əşyaları üzərindəki qan izləri, onların yerləşməsi, forması, miqdarı, rəngi və paltara hopma dərəcəsi baxış protokolunda qeyd edilir.

3) paltarın vəziyyətinə (yaxası bağlı, açıq olması və s.) paltar üzərindəki zədələrə və onların növünə (cırıq, kəsik, burulmalar, sürünmə izləri), onlarda həkk olunmuş nəqliyyat vasitəsi hissələrinin izlərinə (protektor, avtomaşının önə çıxan hissələri və s.); torpaq, lak-boya hissəcikləri, sürtkü materialları, metal tozu, şüşə qırıqları və digər izlərə diqqət yetirilməlidir.

Bədənin torpaq və ya bərk örtük üzərində sürünməsi (sürüşməsi) zamanı paltardakı sürünmə izləri böyük ölçüdə və müxtəlif istiqamətlərdə olur və ayaqqabının alt hissəsində isə düz xətt və ya qovsvari trassalar şəklində olan səciyyəvi sürüşmə izləri qalır. Bunlar da həm meyitin sürünmə istiqamətini, həm də nəqliyyat vasitəsinin hərəkət istiqamətini müəyyən etməyə imkan yaradır.

4) hadisə zamanı bədən üzərində paltar naxışlarının əks olunmasına görə daha güclü zərbəyə məruz qalmış yerlər müəyyən olunur.

Hadisə yerindən qaçmış sürücünü və nəqliyyat vasitəsini müəyyən edilməsi üçün görülən tədbirlər

a) yol örtüyü üzərində nəqliyyat vasitəsinin təkər izləri öyrənilməlidir;

b) nəqliyyat vasitəsinin hissələrindən zərər çəkmiş üzərində və ətrafdakı əşyalarda yaranan izləri öyrənilməlidir;

c) ayrılmış detalları, yanacaq-sürtkü materialları izlərini, yükün hissələrini aşkar edilməlidir;

ç) hadisə nəticəsində nəqliyyat vasitəsi üzərində yarana bilən zədələr barədə mülahizələr irəli sürülməlidir.

Şahidlərdən alınan məlumatları və hadisə yerində aşkar edilən izləri öyrəndikdən sonra müstəntiq əməliyyat-axtarış orqanları və DYP (YPX) əmək-daşlarına tapşırıqlar verir.

Bu işin təşkili üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

1) əməliyyat-axtarış oranları və YPX əməkdaşlarına zəruri məlumatları (hadisə yerinə baxış və şahidlərin dindirilməsi nəticəsində) vermək;

2) axtarışda olan avtomobilin üzərində aşkar oluna biləcək zədələr, sınıqlar, deformasiyalar, cızıqlar, boya örtükləri və qan izləri və s. barədə məlumat vermək;

3) rayonun coğrafi mövqeyini və yol şəraitini nəzərə almaqla nəqliyyat vasitəsinin güman edilən hərəkət istiqaməti barədə məlumat vermək;

4) axtarışda olan avtomobilin xarakterik əlamətləri əsasında yoxlama tədbirlərini həyata keçirilməsini təmin etmək.

YNH yerinə baxış zamanı foto və videoçəkilişin xüsusiyyətləri

Fotoçəkiliş zamanı nöqtələrinin düzgün seçilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Çəkiliş nöqtələri elə seçilməlidir ki, fotoşəkildə maksimum informasiya əks olunsun. Çəkiliş zamanı əmin olmaq lazımdır ki, bütün şahidlər və digər şəxslər kadrda kənar qalır. Mürəkkəb YNH-si zamanı fotoçəkilişdən başqa videoçəkilişin də aparılması zərurət

yanarır. Belə hallarda çəkiliş müxtəlif bucaq altında və müxtəlif istiqamətlərdə aparılmalıdır.

Foto və videoçəkilişlər elə aparılmalıdır ki, avtomobilin yerləşməsinə işarə edən bütün obyektlər (yol nişanları, lövhələr, kilometr göstəriciləri və s.) və düşsün. Avtomobillərin hər tərəfdən (qabaqdan, arxadan, hər iki yanlardan) foto-video lentə alınması çox vacibdir. Avtomobillərin bütün detallarını (hətta zədə izləri olmasada) lentə almaq lazımdır, çünki bəzi hallarda protokolda zədələnməyən hissələri də əks etdirmək zərurəti yaranır. Hadisə yerində fotosəkilçəkmənin istiqamətləndirici, icmal, mərkəz və müfəssəl üsullarından istifadə olunur.

Hadisə yerinin sxemi. YNH yerinə baxış zamanı protokola əlavə sxem də tərtib olunmalıdır. YNH baş vermə mexanizmi haqqında obyektiv nəticələr çıxarmağa imkan verə bilən bütün vacib elementləri sxemdə göstərmək lazımdır. Belə ki:

- 1) toqquşma və ya basma yerləri və nöqtələri;
- 2) nəqliyyat vasitəsinin və ya zərərçəkmişin yerləşməsi;
- 3) tormoz, sürüşmə, qopmuş palçıq (toz-torpaq) və s. izləri;
- 4) yolun keçid hissəsində qalmış ayrı-ayrı izlər (çalalar, cızıqlar, yağ ləkələri və s.);
- 5) toqquşma zamanı avtomobildən qopmuş hissələr və detallar.

YNH yerində əhəmiyyət kəsb edən obyektlərin yola və güman edilən toqquşma yerinə nisbətdə təxmini yerləşməsi də qeydə alınır.

Hadisə yerinin sxemi sürücü, hal şahidləri və müstəntiq tərəfindən imzalanaraq baxış protokoluna əlavə olunur.

İstintaq eksperimenti. Yol-nəqliyyat hadisəsinin araşdırılmasında prosesində eksperiment bir istintaq hərəkəti kimi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, eksperiment bəzi istintaq hərəkətlərində həm ayrıca üsul kimi (məs: hadisə yerinə baxış) həm də

təhqiqatın bir mərhələsi kimi (ekspertiza zamanı) tətbiq oluna bilər. Müstəqil istintaq hərəkəti kimi, istintaq eksperimentinin anlayışını müəyyən etdikdə, CPM-in 262 maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş müvafiq prosessual tələbləri xarakterizə etmək lazımdır. Qanunda göstərilmiş məqsəd yeni iş üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatların yoxlanılması və dəqiqləşdirilməsi istənilən istintaq eksperimenti üçün ümumidir. Yol-nəqliyyat hadisələrinə dair işlər üzrə belə spesifik məqsədlərə aid edilir:

- nəqliyyat vasitəsinin dinamikasının faktiki göstəricilərinin müəyyən edilməsi: onun sürətlənməsi, müəyyən ötürmələrdə onun sürət yığıma yolu və vaxtı tormoz yolu;
- yükün növü və yerləşməsi xarakterinin hadisəyə təsirinin müəyyən edilməsi;
- dönmə və tormozlanma zamanı nəqliyyat vasitəsinin qoşqu (yükü) ilə hərəkəti xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- siluet və kontrast görünüşlərin uzaqlığı və sahəsinin şəraitlərinin bərpası və yoxlanışı;
- avtomobil yolunun müəyyən sahələrdə dönmə və geriye dönmələrinin mümkünlüyünün yoxlanışı, manevr etmə vaxtının və sürətinin müəyyən edilməsi;
- yol örtüyündə iz yaranma mexanizminin müəyyən edilməsi;
- müxtəlif müşahidə nöqtələrindən hadisə yerində vəziyyətin qiymətləndirilməsindəki fərqlərin aşkar edilməsi;
- yol-nəqliyyat hadisəsi mexanizminin ayrı-ayrı məqamlarının bərpa edilməsi;
- avtomobilin texniki xidmət və ya təmirlə bağlı olan müəyyən manevr və ya əməliyyatların yerinə yetirilməsi zamanı, sürücüdə peşəkar vərdişlərin yoxlanılması;
- müşahidə yerindən avtomobilin bu və ya digər markasının tanınma mümkünlüyünün müəyyən edilməsi;
- hadisəyə dair şahid ifadələrinin düzgünlüyünün yoxlanılması və s.

YNH-nin istintaqı zamanı həyata keçirilən istintaq eksperimenti aşağıdakı halları müəyyən etməyə imkan verir.

- bütövlükdə yol-nəqliyyat hadisəsinin mexanizmini;
- YNH mexanizminin ayrı-ayrı detallarını (məqamlarını) ;
- YNH izlərinin yaranma mexanizmini və s.

Məqsədlərin xarakterini nəzərə almaqla istintaq eksperimentinin yuxarıda göstərilən bölgüsü digər daha konkret təsnifatları istisna etmir, bu da həmin istintaq hərəkətinin effektivliyini artırmaq üçün, onun inkişaf və təkmilləşmə yollarını müəyyən etmək üçün zəruridir.

Aparılan sınaqların həcmi və xarakterinə görə istintaq eksperimentinin imkanları zəngindir, onun tətbiqi həddləri isə kifayət qədər geniş olsada həddsiz deyil.

Sürücülərin dindirilməsi. YNH-də işlərin istintaq hərəkətlərindən biridə sürücünün dindirilməsidir. Sürücü şahid və ya şübhəli şəxs qismində dindirilə bilər. Digər dindirilən şəxslərdən fərqli olaraq sürücü hadisəni daha yaxşı qavramaq imkanına malikdir. O, həm də işdə maraqlı şəxsdir. Ona görə də bir çox hallarda sürücü məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq üçün baş vermiş hadisənin ayrı-ayrı hallar barədə yanlış məlumat verməyə çalışır.

Sürücü dindirilərkən nəqliyyat vasitəsinin texniki vəziyyəti, hadisədən əvvəl hərəkət istiqaməti və sürəti, yol sahəsinin vəziyyəti, təhlükəli şəraitin nəvaxt yarandığı və onun qarşısını almaq üçün hansı tədbirlərin görülməsi, piyadaların nəvaxt və hansı məsafədən görməsi, hadisə yerindən qaçıb gizlənməsinin və zərərçəkmişə kömək göstərməsinin səbəbi, nəqliyyat vasitəsində olan sərnişinlərin sayı və şəxsiyyəti və digər hallar barədə suallar aydınlaşdırıla bilər.

Zərər çəkmiş şəxsin dindirilməsi. Zərər çəkmiş şəxslərin dindirilməsi təxirə salınmadan həyata keçirilməlidir. Əgər zərər çəkən şəxslər hadisə yerindən tezliklə müalicə müəssisələrinə çatdırılmışsa, onlar adətən

elə oradaca dindirilir. Zərər çəkən şəxs dindirilərkən aşağıdakılar aydınlaşdırılmalıdır:

- o, hər hansı fiziki çatışmamazlıqdan əziyyət çəkməsi,
- hadisə baş verən anda o harada idi;
- o tək olub və ya onun yanında digər şəxslər var imiş;
- yolun keçid hissəsinin hansı yerdən keçməsi, hərəkət istiqamətində sürəti;
- hadisə zamanı işıqforun hansı signalının yanması və yayol nizamlayıcının vəziyyəti necə idi;
- yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsinin nə vaxt görməsi;
- ona bədən xəsarəti yetirmiş nəqliyyat vasitəsinin əlamətlərini yada sala biləmi; (modeli, rəngi, nömrə nişanı, sürəti və s.);
- onun hərəkətinin sürətini, istiqamətini, hərəkət hissəsinin qırağından ona qədər olan məsafə;
- sükan arxasında kimin oturması sənişinlərin olması;
- bu hadisənin qarşısını almaq üçün zərərçəkmişin səy göstərməsi, (yolu qaçıb keçməyə göstərməsi, səkiyə tərəf geriyə sıçrayıb, sürücünü xəbərdarlıq etmək üçün əlini qaldırıb).
- hadisədən əvvəl sürücü necə hərəkət edib, nəqliyyat vasitəsinə tormozlayaraq yana döndərib, səs signalı verib.

Dayanacaqda dayanmış nəqliyyat vasitəsinə keçərkən vurulmuş zərərçəkəndən həm də onu vuran nəqliyyat vasitəsinin növünü (avtobus, minik və yük maşını) onu hansı hissədən (qabaqdan, arxadan) keçdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Sənişinlər sırasında olan zərərçəkmiş şəxsləri dindirərkən, sadalananlardan əlavə aşağıdakıları aydınlaşdırmaq lazımdır.

- sürücü nəqliyyat vasitəsinə hansı sürətlə idarə edib;
- sürücünün onu nəqliyyatı idarə etməkdən yayınması (söhbət etməsi, siqaret yandırması);
- sürücü yorulmasından və ya xəstə olmasından şikayət etməsi;
- sürücü idarə etdiyi nəqliyyatın nasazlığından danışması;

Zərər çəkmiş şəxslərin dindirilməsi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, hadisənin qəflətən baş verməsi, onların

ifadələrinin qısalığını şərtləndirir, bir çox halda isə baş hissəsinin zədələnməsi ilə əlaqədar zərər çəkmiş ümumiyyətlə nə hadisə baş verdiyini yadına sala bilmir. Bununla yanaşı nəzərə almaq lazımdır ki, zərər çəkmiş şəxs də sürücü kimi işin gedişində maraqlı tərəfdir. Ona görə də bəzən zərər çəkmiş şəxslər ifadəsində onu vuran nəqliyyat vasitəsinin sürətinin çox yüksək olmasını, sürücünün işıqforun qadağanedici siqnalında keçməsinə və s. göstərməsi

Şahidlərin dindirilməsi. Yol-nəqliyyat hadisələrinin istintaqı zamanı şahid qismində müxtəlif şəxsləri dindirmək zərurəti meydana çıxır. Bunlar yol-nəqliyyat hadisəsini bilavasitə görmüş şəxslər, o cümlədən nəqliyyat vasitəsinin sənişinləri, tibb müəsisələrinin işçiləri, müxtəlif təşkilatların işçiləri, hadisə yerinə birinci gəlmiş polis əməkdaşları, zərər çəkmiş şəxslərin qohumları və digər şəxslərdir.

Şahid qismində hadisə baş verən an həmin küçədə işləyən şəxsləri də cəlb etmək olar. Hadisəni gören şahidləri dindirərkən nəzərə almaq lazımdır ki, yol-nəqliyyat hadisəsi hamı üçün gözlənilməzdir, və bu hal da verilən ifadənin tam olmamasında özünü göstərir. Belə ki, bir şahid nəqliyyat vasitəsinə və zərərçəkmiş hadisədən qabaq, digəri isə hadisənin baş verdiyi anda görə bilər. Şahidlər dindirmənin gedişində hadisə barədə geniş izahatlar verməklə yanaşı, digər şəxslərdən eşiddikləri ehtimal xarakterli məlumatları da bura əlavə edirlər. Şahidlərin dindirilməsi prosesində sürücünün və zərərçəkmiş şəxslərin dindirilməsi prosesində olduğu kimi hadisənin necə baş verməsini detallarına kimi aydınlaşdırmaq vacibdir. Əgər nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən qaçırılıb gizlənsə, onda hadisəni gören şahidləri dindirərkən onların əlamətlərini (modelini, rəngini, nömrə nişnini) və bu nəqliyyatda olan şəxslərin zahiri əlamətlərini dəqiqləşdirmək lazımdır.

Avtotexniki ekspertiza. Ekspertizanın keçirilməsi üçün təqdim olunan materiallar və məlumatlar

- hadisə yerinə baxış protokolu, ona əlavə edilmiş fotocədvəllər, çertyoqlar, sxemlər
- yolun keçid hissəsinin vəziyyəti, yol örtüyünün eni və növü, şəkillər, çala-çuxurların ölçüsü, yol kənarlarının vəziyyəti, çökəkliklər, yolun mailliyi haqqında məlumatlar
- nəqliyyat vasitəsinin növü, texniki vəziyyəti, onun yükü, yol-nəqliyyat hadisəsi yerinin kordinatorları, təkər izlərinin uzunluğu və onların xarakteri haqqında məlumatlar
- nəqliyyat vasitələrinin bir-biri ilə yerləşmə vəziyyəti, onların kontraktıda olan hissələri haqqında məlumatlar
- hava şəraiti, sürücünün yerindən yolun görünüş sahəsi və görünmə dərəcəsi haqqında məlumatlar
- sürücü tərəfindən nəqliyyat vasitəsinin təcili tormozlanması, maneənin görüldüyü andan nəqliyyat vasitəsinin qət etdiyi məsafə (həmçinin tormozlanmış vəziyyətdə) haqqında məlumatlar
- yol-nəqliyyat hadisəsi sahəsində sürücünün görünüş zonasında piyadalar üçün keçid nişanının olub-olmaması, piyadanın yolun keçid hissəsində, onun nəqliyyat vasitəsi ilə vurulma yerinə qədər qət etdiyi məsafə, eyni zamanda nəqliyyat vasitəsinə hansı hissəsi ilə piyadanın vurulması və ya hansı hissəsi ilə digər nəqliyyat vasitəsinə zərbə vurulması haqqında məlumatlar
- yolun keçid hissəsinə çıxmadan əvvəl piyadanın hərəkətləri (durub, həmin istiqamətdə hərəkət edib, hərəkət istiqamətini qəflətən dəyişib)
- istintaq eksperimenti protokolları
- məhkəmə-tibbi ekspertin rəyi

Yol-nəqliyyat hadisələri mexanizminin tətqiqi üzrə ekspert qarşısında qoyulan suallar:

- təqdim edilən məlumatlara görə, nəqliyyat vasitəsi sürücüsünün hadisənin qarşısını almağa texniki imkanı olmuşdurmu?

- Sürücünün hərəkətlərində «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunun tələblərinə uyğunsuzluq olmuşdurmu?
- Mövcud şəraitdə nəqliyyat vasitəsinin tam dayanma yolu neçə metrdir?
- Təqdim edilən məlumatlara görə, piyada hərəkətə başlayanda və ya hərəkət üçün təhlükə yarananda, nəqliyyat vasitəsi hadisə yerində neçə metr məsafədə olmuşdur?
- Nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən tam dayanma yoluna bərabər məsafədə olanda, piyada vurulma yerində hansı məsafədə olmuşdur?
- Piyada sürücünün görünüş dairəsinə düşdüyü anda nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən hansı məsafədə olmuşdur?
- Nəqliyyat vasitəsi hadisə yerindən tam dayanma yoluna bərabər məsafədə olanda, piyada sürücünün görünüş dairəsində olmuşdurmu?
- Piyadanın hərəkət tempinə uyğun olan hərəkət sürətinin «piyadaların sürətlər cədvəli»ndən qəbul etməklə, onun hadisə yerinə qədər qət etdiyi məsafəyə sərf olunan vaxt müəyyən edilsin.
- Hadisə yerində qalan tormoz izini uzunluğuna əsasən, tormozlanmanın əvvəlində nəqliyyat vasitəsi hansı sürətlə hərəkətdə olmuşdur?
- Sürücünün nəqliyyat vasitəsinin icazə verildəndən yüksək sürətlə idarə etməsilə hadisənin baş verməsi arasında səbəbli əlaqə olmuşdurmu?
- Təqdim edilən yolun görünüş məsafəsinə uyğun nəqliyyat vasitəsinin hərəkət sürəti neçə km/saat olmalı idi?
- Yolun döngəli hissəsində əyrilik radiusu, eninə malik dərəcəsi nəzərə alınmaqla yolun döngəli hissəsində nəqliyyat vasitəsinin sürüməsi üçün kritik sürət neçə km/saat olmalıdır?
- Yolun döngəli hissəsində əyrilik radiusu, eninə malik dərəcəsi nəzərə alınmaqla yolun döngəli hissəsində

nəqliyyat vasitəsinin aşması üçün kritik sürət neçə km/saat olmalıdır?

- ...markalı avtomobil sola çıxanda öz yolunda olan avtomobil ilə aralarında ... metr məsafə olmuşdursa, onda öz yolunda olan nəqliyyat vasitəsi toqquşma yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- ...markalı avtomobil sola çıxdığı andan toqquşmaya kimi ... metr məsafə qət etmişsə, onda öz yolunda olan nəqliyyat vasitəsi toqquşma yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- Hərəkət üstünlüyünə malik olmayan nəqliyyat vasitəsi yolayrıcına girdikdə hərəkət üstünlüyünə malik olan nəqliyyat vasitəsi toqquşma yerindən hansı məsafədə olmuşdur?

- ...markalı avtomobil toqquşma yerinə kimi ... metr tormuz izi qoymuşdur, həmin avtomobil toqquşma yerindən dayana biləcəyi yerə kimi tormuzda neçə metr məsafə qət edə bilərdi?

- Əgər tormuz sistemində nasazlıq olmuşdursa, həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Hadisə baş verməzdən əvvəl sürücü qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirə bilərdimi?

- Əgər sükanlı idarəetmə sistemində nasazlıq olmuşdursa həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Hadisə baş verməzdən əvvəl sürücü qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirə bilərdimi?

- Əgər nəqliyyat vasitəsinin ... hissəsində nasazlıq olmuşdursa, həmin nasazlıq ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Hadisə baş verməzdən əvvəl sürücü qeyd olunan nasazlığı müəyyənləşdirə bilərdimi?

- Nəqliyyat vasitəsinin xəttə nasaz vəziyyətdə buraxılması və istismar edilməsi ilə hadisənin baş verməsi arasında texniki səbəbli əlaqə olmuşdurmu? Həmin nasazlıq nəqliyyat vasitəsi xəttə buraxılmamışdan əvvəl onun xəttə buraxılmasına məsul olan şəxs tərəfindən müəyyən edilə bilərdimi?

- Nəqliyyat vasitəsinin təqdim olunan maddi sübutunda olan sınımış və yaxud zədələnmiş hissə işlədiyi qovşağın texniki vəziyyətinə və hadisənin baş verməsinə səbəb ol bilərdimi?

Piyadanın vurulması faktı üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

Əgər hərəkət üçün təhlükə yaranmazdan əvvəl piyada hərəkətdə olmuşdursa, onun hərəkət istiqaməti (yola paralel və ya perpendikulyar);

-təhlükə yaranan anda piyadanın hərəkət istiqaməti və piyadanın necə (düzünə, çəpinə, yola paralel) hərəkətdə olması;

-piyadanın hərəkət tempi (yavaş yerləş, sakit yerləş, iti yerləş, sakit qaçış, iti qaçış), piyadaların əl-ələ tutaraq hərəkətdə olmaları, qucağında uşaq, yaxud əlində yük olan piyadanın yolu keçməsi, piyadanın sərxoş olub-olmaması;

-təhlükə yaranan andan piyadanın vurulduğu yerə qədər qət etdiyi məsafə. Əgər piyada vurulana qədər qət etdiyi məsafə ərzində hərəkət tempini dəyişmişdirsə (qaçışdan yerişə, yerişdən qaçışa və s.), onda piyadanın hər bir tempə uyğun vurulduğu yerə qədər qət etdiyi məsafə;

-əgər piyada nəqliyyat vasitəsinin yan hissəsi ilə vurularsa, onda nəqliyyat vasitəsinin qabaq hissəsində piyadanın ilkin kontaktda olduğu yerə qədər olan məsafə;

-piyadanın hərəkət sürəti və yaxud təhlükə yaanan andan piyadanın nəqliyyat vasitəsi ilə vurulduğu ana qədər keçən vaxt. Əgər təhlükə yarandıqdan sonra nəqliyyat vasitəsi ilə piyada vurulana qədər dayanmışdırsa, onda piyadanın dayanma vaxtı da nəzərə alınmalıdır. Əgər hər hansı səbəbə görə istintaq tərəfindən piyadanın vurulana qədər qət etdiyi məsafəyə sərf olunan eksperiment vaxtını təyin etmək mümkün deyildirsə, onda piyadanın hərəkət sürətinin onun yaşına və tempinə müvafiq olaraq «Piyadanın hərəkət sürəti cədvəlindən» ekspert tərəfindən qəbul edilməsi haqqında göstəriş verilməlidir;

-əgər piyada tərpənməz maneənin arxasından çıxarsa, onda həmin maneə ilə piyada arasında olan məsfə;

-əgər piyada eyni istiqamətdə hərəkətdə olan nəqliyyat vasitəsinin qarşısından çıxarsa, onda həmin istiqamətdə hərəkətdə olan nəqliyyat vasitəsinin hərəkət sürəti (təxmini), həmin nəqliyyat vasitəsinin hərəkət hissəsinin kənarına görə koordinatı və piyada nəqliyyat vasitəsinin qarşısından çıxdığı anda həmin nəqliyyat vasitəsi ilə piyada arasında olan məsafə;

-əgər piyada əks istiqamətdə hərəkətdə olan nəqliyyat vasitəsinin arxasından çıxarsa, onda həmin nəqliyyat vasitəsinin hərəkət sürəti (təxmini), həmin nəqliyyat vasitəsinin hərəkət hissəsinin kənarına görə koordinatı və piyada nəqliyyat vasitəsi ilə piyada arasında olan məsafə.

Bir çox hallarda piyadanın vurulduğu nöqtənin və ya həmin nöqtəyə yaxın məsafənin təyini mümkündür. Bunun üçün təkər və tormoz izi, qan ləkəsi, piyadanın yıxıldığı yer, ayaq və ayaqqabı izləri, həmçinin onların istiqamətləri, piyadanın nəqliyyat vasitəsinin hansı hissəsi ilə vurulması, hadisədən sonra nəqliyyat vasitəsinin harada dayanması və hadisədən əvvəl nəqliyyat vasitəsinin hərəkət hissəsinin kənarından hansı məsafədə hərəkətdə olması məlumatları istintaq tərəfindən müəyyən edilməlidir.

Nəqliyyat vasitələrinin toqquşması faktı üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

-toqquşma nəqliyyat vasitələri qarşı-qarşıya hərəkətdə olarkən baş vermişdirsə, onda sola çıxan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan toqquşmaya kimi qət etdiyi məsafə, yaxud həmin anda nəqliyyat vasitələri arasında olan məsafə;

-toqquşma nəqliyyat vasitələrinin eyni istiqamətdə hərəkəti zamanı baş vermişdirsə, onda hərəkət üstünlüyü olmayan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan toqquşma yerinə kimi qət etdiyi məsafə və yaxud da təhlükə yaranan anda təhlükə yaradan nəqliyyat vasitəsinin arxa hissəsi ilə hərəkət üstünlüyünə malik olan nəqliyyat vasitəsinin qabaq hissələri arasında olan məsafə;

-toqquşma yolayrıcında baş vermişdirsə, onda hərəkət üstünlüyü olmayan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan toqquşma yerinə kimi qət etdiyi məsafə;

-dayanma yerindən hərəkətə başlayan nəqliyyat vasitəsinin qısa məsafəni qət etməsi müddətində stabil sürətlə hərəkət edə bilməməsi nəzərə alınmaqla, hərəkət üstünlüyünə malik olmayan nəqliyyat vasitəsinin (yolayrıcında və ya yolayrıcından kənarında) təhlükə yaratdığı andan toqquşma yerinə qədər qət etdiyi məsafəyə sərf olunan vaxt müəyyən edilməlidir;

-nəqliyyat vasitəsinin qarşı-qarşıya hərəkəti zamanı yolun soluna çıxan nəqliyyat vasitəsi öz yoluna qayıdarkən toqquşma baş verirsə, onda ilk dəfə yolun soluna çıxan nəqliyyat vasitəsinin təhlükə yaratdığı andan sol hərəkət zolağı ilə öz yoluna qayıtdığı yerə qədər və öz yoluna qayıtdığı yerdən toqquşma yerinə kimi qət etdiyi məsafələr müəyyən edilməlidir.

-nəqliyyat vasitəsinin hadisədən əvvəlki hərəkət istiqamətinin və trayektoriya-sının təyini.

Nəqliyyat vasitələri, nəqliyyat vasitələrinin əziklərini, hadisə yerində qala bilən təkər izi: - diyirlənmə, nəqliyyat vasitələrinin sürüşməsi və tormozlanması zamanı qalan izləri, nəqliyyat vasitəsindən hadisə yerinə düşə bilən yağ damcılarını əks etdirən fotosəkillər təqdim edilməklə həmin suala cavab vermək mümkündür.

-nəqliyyat vasitələrinin mərkəz oxlarına nəzərən toqquşmanın hansı bucaq altında baş verməsinin təyini.

Nəqliyyat vasitələrində əmələ gələn əzikləri aydın əks etdirən icmal, mərkəz və müfəssəl fotosəkillər istintaq tərəfindən təqdim olunmalıdır.

-toqquşma anında nəqliyyat vasitələrinin hərəkət hissəsinə nəzərən vəziyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi. Həmin suala cavab verilməsi üçün yuxarıda göstərilən fotosəkillər təqdim olunmaqla yanaşı, toqquşmaya qədər hadisə yerində qalan izlər və onun hərəkət hissəsinin kənarına nəzərən kordinatları istintaq tərəfindən müəyyən edilməlidir.

-toqquşmanın hərəkət hissəsinin hansı sahəsində bař verməsinin təyini.

Hadisə yerini və orada qala bilən izləri tam əks etdirən fotořekill r, izlərin eninə və uzununa  l l ri, izlərin bařlanđı v  sonunun yolun kənarına nəzərən kordinatları, hadisə yerinə tökülən ř ř , torpaq qırıntılarının  n kiçik hissələrinin v  rəng hissəciklərinin yerleşdiyi sahə, onların hərəkət hissəsinin kənarına nəzərən kordinatları, hadisə yerində qalan qazıntı, cızılma və maye izləri, nəqliyyat vasitələrinin toqquşmadan sonrakı dayanma vəziyyətləri haqqında məlumatlara görə toqquşma yeri müəyyən edilir. Bir çox hallarda qeyd olunan məlumatların bir qisminin də istintaq tərəfindən müəyyən edilməsi ř raitində, ekspert tərəfindən toqquşmanın yolun hansı sahəsində bař verməsini müəyyən etmək m m k n olur.

-istintaq tərəfindən müəyyən edilmiş hadisə mexanizminin mövcud hadisə mexanizminə uyđun olub-olmamasının təyini.

Bu suala istintaq tərəfindən verilən məlumatların analizi nəticəsində cavab vermək m m k n olur.

-hadisə yerində qalan t k r izlərinin xarakteri (diyirlənmə, s r řm , tormoz) müəyyən edilsin. Bunun u  n həmin izləri xarakterizə edən keyfiyyətli fotořekill r təqdim olunmalıdır.

Tormoz v  sükan idarəetmə sistemləri üzrə ekspertizada həll olunan məsələlər:

Tormoz v  sükan idarəetmə sistemlərinin hissələrində olan nasazlıqlar bir çox hallarda kompleks tədqiqat tələb edir. Həmin sistemlərdə həm rezin v  həm də metal hissələr olduđundan həm metalloqrafik, həm də nəqliyyat-trasoloji tədqiqat tələb oluna bilər.

-tormoz sistemiində nasazlıq vardırı mı? Onun texniki vəziyyəti «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun tələblərinə uyđundur mu? Tormoz sisteminin hissələrində əmələ gələn zədələrin yaranma s b b ləri, zədələrin nədən yaranmađa

xarakterik ola bilməsi, onların hadisədən əvvəl, hadisə zamanı, yaxud hadisədən sonra yaranması qüvvənin təsirindən yaranmağa xarakterik izlər varmı?

-sükanlı idarəetmə sistemində nasazlıq varmı? Onun texniki vəziyyəti «Yol hərəkəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanununun tələblərinə uyğundurmu? Sükanlı idarəetmə sisteminin hissələrində əmələ gələn zədələrin yaranma səbəbləri, zədələrin nədən yaranmağa xarakterik ola bilməsi, onların hadisədən əvvəl, hadisə zamanı, yaxud hadisədən sonra yaranması müəyyən edilsin. Həmin zədələrin yarandığı sahədə kənar qüvvənin təsirindən yaranmağa xarakterik izlər varmı?

Həmin suallara cavab vermək üçün nasazlığı güman edilən hissə ekspertə maddi sübut kimi təqdim olunmalıdır. Maddi sübutun yerindən çıxarılması həmin nəqliyyat vasitəsinə bilən mütəxəssis (çilingər) tərəfindən yerinə yetirilməlidir. Maddi sübut elə çıxarılmalıdır ki, tədqiq olunacaq hissə sökülməmiş vəziyyətdə olsun. Zəruri olan hallarda, nasazlığı güman edilən hissənin ekspertə təqdim edilməsi mümkün olmadıqda, tormoz və sükanlı idarəetmə sisteminin texniki vəziyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə nəqliyyat vasitəsinə ekspert baxışı təmin oluna bilər.

Nəqliyyat vasitəsində olan şəxslərdən sükan arxasında kimin olması ilə əlaqədar ekspertizada həll olunan məsələlər:

-Hadisə zamanı nəqliyyat vasitəsinin salonunda olan şəxslərin tibbi rəydə göstərilən bədən xəsarətləri və nəqliyyat vasitələrinin zədələri həmin şəxslərdən hansının hadisə zamanı sükan arxasında oturmasına uyğundurmu?

Bu suala əsasən kompleks tibbi və nəqliyyat-trasoloji tədqiqat tələb edir. Suala cavab verilməsi üçün hadisə zamanı nəqliyyat vasitəsinin salonunda olan şəxslərin xəsarətləri əks etdirilən tibbi rəylər və həmin nəqliyyat vasitəsi, yaxud nəqliyyat vasitəsinin əzilmiş hissələrini və salonun daxilini əks etdirən fotosəkillərlə də ekspertizanı aparmaq olar.

M Ö V Z U № 22. Komyuter informasiyası sahəsində, rüşvətخورluq və korrupsiya xarakterli cinayətlərin araşdırılması metodikası.

1. Komyuter informasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası. İlkin və sonrakı mərhələlərdə ibtidai araşdırmanın taktiki xüsusiyyətləri.

2. Rüşvətخورluq və korrupsiya xarakterli cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

3. Rüşvətخورluq və korrupsiya cinayətlərinin ibtidai araşdırılması zamanı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

Sual 1. Kompyuter informasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası. İlkin və sonrakı mərhələlərdə ibtidai araşdırmanın taktiki xüsusiyyətləri.

İnternetin hüquqi təbiəti və inkişaf tarixi

Keçən əsrin 90-cı illərindən etibarən yeni kompyuter texnologiyasının tətbiqi nəticəsində müxtəlif növ məlumatların toplanılması, işlənilməsi, məlumat bazalarının yaradılması, saxlanması, onlardan istifadə edilməsi və həmin məlumatların yayılması kimi ictimai münasibətlər əmələ gəlmişdir.

Bununla əlaqədar 30 dekabr 1999-cu ildə yeni qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə «Kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlər» adlı yeni fəsil daxil edilmişdir.

Kompyuter informasiyası sahəsində törədilən cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası

Biz əvvəlki mövzularda qeyd etdiyimiz kimi, cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikası - kriminal şəraitlərin və onları müşayiyyət edən halların modeli olub, müxtəlif cinayət fəaliyyətinin nəticələri, izləri, cinayət vasitələri, digər texniki vasitələr, onların arasında olan qarşılıqlı əlaqələr və onların bir-birilərindən asılılığıdır ki, ibtidai araşdırmanı aparan şəxslər onların əsasında fərziyyələr yürüdür, istintaqı planlaşdırır və məqsədə çatmaq üçün onu lazımi səmtə yönəldir.

P.S.Belkinin redaksiyası ilə buraxılmış «Kriminalistika» dərsliyində cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının birinci elementi - kriminalistik əhəmiyyətli kompyuter məlumatlarıdır.

Kriminalistik əhəmiyyətli kompyuter məlumatları dedikdə, kompyuter sistemində işlənilmiş və telekommunikasiya kanalları vasitəsilə ötürülən, qavranılan və qiymətləndirilən, cinayət və mülki işlər üzrə sübutetmə prosesində istifadə edilən faktiki məlumatlar başa düşülür.

Kompyuter məlumatların mənbələri aşağıdakılardır:

a) maqnit, optiki və digər daşıyıcılarda toplanan məlumatlar;

b) EHM yaddaşında olan məlumat bazası;

c) maqnit daşıyıcılarda olan məlumatlar.

Kriminalistik ədəbiyyatlarda cinayətkar fəaliyyətin kriminalistik xarakteristikasının strukturu bir-birilə sıx bağlı aşağıdakı elementlərdən ibarət olması göstərilir:

-kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın üsulları haqqında məlumat;

-cinayətlərin gizlədilməsi üsulları haqqında məlumat;

-kompüter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın vasitələri barədə məlumatlar;

-kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmanın şəraiti və yeri haqqında məlumat;

-xarakterik izlər haqqında məlumat;

-cinayətin predmeti barədə məlumat;

-cinayətləri törədən şəxsləri xarakterizə edən məlumatlar.

Bu növ cinayətlərin aşkar edilməsində və araşdırılmasında göstərilən elementlərin mahiyyətini açıqlayaq.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətlərinin törədilmə üsullarını 3 qrupa bölmək olar.

Birinci qrup - bilavasitə giriş üsulları. Kompyuterin rabitə qovşağına bilavasitə girişi EHM ilə işləyən şəxslər və ya kompyuterlər olan bağlı binalara, otaqlara daxil olma yolu ilə digər şəxslər də törədə bilirlər. Bilavasitə girişin digər yolu (fiziki) proqramistlərin iş otağında olan atılmış kağızların, operatorların gündəliklərinin, təqvim vərəqələrinin və s. öyrənilməsidir.

Bilavasitə girişin elektron variantı isə günün axırına kompyuterin yaddaşında qalan məlumatın götürülməsi və ya öyrənilməsidir. Belə yolla xüsusi proqramlarla silinmiş faylları bərpa etməklə məlumatı almaq, məhv etmək və dəyişdirmək olar.

Kompyuter informasiyasına daxil olmanın digər yolu qanuni istifadəçinin telefon xəttinə qoşulmasıdır. Telefon

xəttinə qoşulan cinayətkar iş vaxtının axırında qanuni istifadəçi kompyuteri sistemindən çıxaran kimi seansı öz kompyuterinə keçirməklə sistemə girir. Bu yolu iki paralel telefon iş sistemi ilə müqayisə etmək olar. Hər iki aparatın dəstəyi götürülür, biri qoyulandan sonra o biri ilə danışmağı davam etdirmək mümkün olur.

İkinci yolu isə əsas proqrama elə funksiyaların yerinə yetirilməsi tapşırıqları verilir ki, onlar cinayət törədən şəxslərin iradəsinə uyğun komandanı yerinə yetirsin. Məsələn, bir nəfər iş yerində öz fərdi kompyuteri sisteminə komanda daxil edib ki, daxil olan pulların bir hissəsini yekun hesabatda əks etdirməsin. Həmin məbləğlər kompyuterin məlumat sistemində dövriyyədə olsa da yekun hesabatda düşməyib. Pul vermə blankını oğurlayıb, cinayətkar öz şifrəsini göstərməklə onları doldurub lazım olan məbləğləri göstərməklə pulları mənimsəyirmiş. Həmin pulların verilməsi hesabatda öz əksini tapmadığı üçün sənədli təftiş zamanı həmin faktları aşkar etmək mümkün olmamışdır, yalnız kompleks mühasibat və kompyuter şəbəkə ekspertizaları belə faktı aşkar etməyə müvəffəq olmuşdur.

Üçüncü qrup üsulların yollarından biri də qanuni istifadəçinin fayllarına və məlumatlarına qoruyucu funksiyaların zəif yerlərindən istifadə etməklə daxil olmaqdır. Məsələn, sistem sınırkən açıq qalmış fayllara girmək üçün şərait yaranır. Şəbəkə pozularkən onu düzəltmək üçün hər bir kompyuter mərkəzində xüsusi proqram olur, onun cinayət törədənlərin əlinə düşməsi yolverilməz omlalıdır.

Cinayətlərin gizlədilməsi üsulları kriminalistik xarakteristikasının növbəti elementidir.

Kompyuter cinayətlərinin gizlədilməsinin ən çox istifadə olunan üsulları aşağıdakılardır:

1. Remeyllərdən istifadə etməklə. Remeylər - məlumatı qəbul edib başqasına ötürəndən sonra göndərən barədə bütün məlumatları məhv edən sistemə deyilir ki, məlumat alan subyekt onu axtarıb tapa bilmir.

2.Göndəriş proqramlarında uydurulmuş elektron ünvanının göstərilməsi.

3.Anonimizator - proqramlarından istifadə etməklə.Remeyllrdən fərqli olaraq, anonimizator-proqramlara göndəriş ünvanlarını dəyişirlər, onda biz yalnız göndərənin elektron poçtunu tapa bilirik.

4.İkinci elektron poçt yeşiyindən istifadə etmək yolu ilə. İnternet sistemində çoxlu saytlar mövcuddur ki, istədiyən vaxt və pulsuz özün üçün poçt yeşiyi açıb, (uydurma) yalan çıxış məlumatlarla elektron poçtunu göndərə bilirsən.

Kriminalistik ədəbiyyatlarda xakerlər və krekerlər barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olan subyektlərin professional hazırlıqlarından, sosial vəziyyətindən, törətdikləri cinayətlərin motivindən asılı olaraq aşağıdakı növlərə bölmək olar:

1.«xakerlər» - öz şəxsi ambisiyalarını təmin etmək məqsədilə kompyuter informasiyasını sındıraraq, şəbəkəyə daxil olub istədiklərini edən şəxslər;

2.«cəsuslar» şəbəkəni sındıraraq informasiya sistemindən məlumatları oğurayıb, siyasi, hərbi və iqtisadi məqsədlər üçün istifadə edən şəxslər;

3.«terroristlər» - məlumat sistemini sındırmaqla vahimə effekti alıb, onu siyasi məqsədlər üçün istifadə edən şəxslər;

4.«tamahlı cinayətkarlar» - informasiya sistemine tamah məqsədilə girib maddi və qeyri-maddi sərvətlər ələ keçirmək istəyən şəxslər;

5.«vandallar» - informasiya sistemini məhv etmək məqsədilə daxil olan şəxslər;

6.informasiya və kompyuter xobbisi kimi psixi xəstəliklərinə yoluxan şəxslər.

Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olma cinayətləri üzrə müəyyən edilməli olan hallar

Bu növ cinayətlər üzrə cinayət işlərinin araşdırılması və istintaqı zamanı aşağıdakı hallar müəyyən edilməlidir:

1.Kompyuter informasiyası sisteminə və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma faktı. Adətən belə faktları informasiya sistemindən istifadə edən subyektlər aşkar edirlər. Amma onlar müxtəlif səbəblərdən hüquq-mühafizə orqanlarına xəbər vermirlər. Maliyyə-kredit orqanları və banklar öz müştərilərinin etibarını itirməmək məqsədilə belə faktları gizlədirlər. Onlar yoxlamalardan, sənədli təftişlərdən çəkinirlər ki, öz sirlərini başqaları bilməsinlər işdə olan çatışmazlıqlar və digər neqativ halların üzə çıxması üçün belə faktları gizlədirlər.

2.Kompyuter sisteminə və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma yerinin müəyyən edilməsi zamanı müxtəlif çətinliklərə rast gəlinir, çünki bir cinayətin törədilməsinin bir neçə yeri ola bilər.

3.İnformasiya sisteminə və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma vaxtını müəyyən etmək də istintaq zamanı həqiqəti araşdırmaqda mühüm rol oynayır.

4.İnforasiya sisteminə qanunsuz daxil olmanın üsul və yollarını müəyyən etmək, cinayət törətmiş şəxsin tapılmasına zəmin yaradır.

5.Kompyuter informasiyanın qoruyucu sisteminin etibarlı olmasını müəyyən etmək.

6.Cinayət törətmiş şəxslərin dairəsinin müəyyən edilməsi. Təcrübə göstərir ki, informasiya sisteminə qanunsuz daxil olmanın üsulu nə qədər çətin və mürəkkəbdirsə, cinayətkarı müəyyən etmək o qədər də asandır, çünki belə bacarıqlı mütəxəsislərin sayı da azdır.

7.Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmuş şəxslərin təqsirliyini və cinayətin motivini müəyyən etmək.

8.Kompyuter sisteminə və şəbəkəsinə qanunsuz daxil olma nəticəsində vurulmuş ziyanın həcmnin müəyyən edilməsi (mənimsəmədə zərərin məbləği, kompyuter proqramlarının, informasiyanın sürətinin çıxarılmasında, məlumatın məzmunun dəyişdirilməsində, məhv edilməsində, blokrovka edilib kompüterlərin sıradan

çıxmasında, kompyuter sistemine yalan məlumatın verilməsi və ziyanverici virusun yeridilməsi).

9.Kompyuter informasiyasına qanunsuz daxil olmaya köməklik göstərən səbəb və şəraitlərin müəyyən edilib tədbirlərin görülməsi.

***Bu növ cinayətlər üzrə cinayət işlərinə
başlamanın xüsusiyyətləri və ibtidai araşdırmanın
ilkin mərhələsində istintaq şəraitləri***

Təcrübə göstərir ki, cinayət işlərinə başlamaq üçün səbəblər aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

- vəzifəli şəxslərin məlumatları (40%);
- fiziki şəxslərin ərizələri (35%);
- təhqiqat və istintaq orqanları, digər HMO tərəfindən bilavasitə cinayət faktının aşkar edilməsi (20%);
- kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunan məlumatlar və digər səbəblər (5%).

***İlkin istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi
xüsusiyyətləri***

Hadisə yerinə baxışın xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- 1.Hadisə yerində olan mövcud şəraiti qeydə almaq;
- 2.Hadisə yerində olan texniki vasitələrə, sistemə hər hansı bir şəxsin düşməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görmək;
- 3.Baxış keçirilən yerdə olan kompyuterlərin lokal hesablayıcı sistemə qoşulub-qoşulmamasını müəyyən etmək;
- 4.Baxış keçirilən yerdə olan kompyuterlərin digər otaqlarda olan vasitələrlə, hesablayıcı texnika ilə qoşulmasını yoxlamaq;
- 5.Kompyuterin telefona və ya teletayp sistemə qoşulmasını yoxlamaq;
- 6.EHM - proqramlar yüklənibmi, yüklənibsə hansı proqramlardır.

Baxışın işçi mərhələsində hər bir obyekt ayrı-ayrılıqda tədqiq olunmalıdır. Mütəxəsis kompyuter

disklərində olan məlumatlara baxıb, analiz aparmalı, lazım gələrsə silinmiş faylları bərpa etməlidir. Baxış keçirərkən kompyuter texnikasının və maqnit daşıyıcılığının üzərində zədələrin olub-olmamasını müəyyən etmək kifayət deyil, onların qapı və pəncərələrin, həm də bağlayıcı qurğuların vəziyyətini yoxlayıb qeyd etmək lazımdır.

Əgər kompyuterlər götürülürsə, onlarla işləmiş şəbəkədən istifadə edən əməkdaşların adlarını, parollarını öyrənmək vacibdir. Kompyuterlərin hamısı, maqnit daşıyıcıları, işçilərin qaralama yazıları götürülməlidir. Həmin kompyuterlərdə işləyən bütün şəxslərin, onlara xidmət göstərən təmir edənlərin, proqramlar hazırlayanların və s. mütəxəsislərin pasport qeydləri, ünvanları və daimi yaşadıqları yerləri göstərməklə siyahıları tərtib olunub götürülməlidir.

Sübutların yoxlanılması, əlavə sübutların toplanması məqsədilə ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin keçirilməsi az əhəmiyyət kəsb etmir. Məsələn, şübhəli şəxs cinayət törədən yerin ünvanını deyə bilmir, amma göstərə bilir və istəyir və s.

İbtidai araşdırmanın sonrakı mərhələsində təqsirləndirilən şəxslərin dindirilməsi, ifadələrin arasında mahiyyətli ziddiyyətlər olan proses iştirakçıları arasında üzləşmələrin keçirilməsi kimi istintaq hərəkətləri həyata keçirilir.

Araşdırdığımız mövzu geniş olduğundan, kompüter texnikasının istismarı ilə bağlı problemlər «Riyaziyyat və informasiya» fənnində öyrənilirdiyi üçün, biz mövzunun yalnız kriminalistik aspektlərini açıqlamağa cəhd göstərmişik.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu növ cinayətlər latent xüsusiyyətli olduğu üçün, istintaq aparatının, hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat-axtarış qurumları ilə daima qarşılıqlı əlaqədə olması bu cinayətlərin aşkar edilməsi, tam, hərtərəfli və obyektiv istintaq aparılması üçün əlverişli şərait yaradılmış olardı.

Sual 2. Rüşvətorluq və korrupsiya xarakterli cinayətlərin kriminalistik xarakteristikası.

Korrupsiya – vəzifəli şəxsin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən və ya həmin status və səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan istifadə etməklə, qanunsuz olaraq, maddi və sair nemətlər, imtiyazlar və güzəştlər əldə edilməsi, habelə fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən qeyd edilən maddi və sair nemətlərin, imtiyazların və güzəştlərin qanunsuz olaraq vəzifəli şəxsə təklif və ya vəd olunması və yaxud verilməsi yolu ilə həmin vəzifəli şəxsin ələ alınmasıdır.

Korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara bilavasitə korrupsiya hüquqpozmalarından və korrupsiyaya şərait yaradan hüquq-pozmalardan ibarətdir. Korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalar intizam, mülki-hüquqi, inzibati və cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Korrupsiyaya qarşı mübarizə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları və müəyyən edilmiş prinsiplərə və proseduralara uyğun olaraq aparılır.

Korrupsiya ilə əlaqədar aşağıdakı şəxslər hüquqpozmaların subyektləri ola bilər:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada dövlət orqanlarına seçilmiş və ya təyin edilmiş şəxslər;
- xüsusi əhəmiyyət əsasında dövlət orqanlarını təmsil edən şəxslər;
- siyasi və ya inzibati vəzifə tutan dövlət qulluqçuları;
- dövlət orqanlarının müvafiq struktur vahidlərində, dövlət orqanları tərəfindən yaradılmış fondlarda və ya dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarında, habelə dövlətin nəzarət səhm zərfinə sahib olduğu təsərrüfat subyektlərində bilavasitə təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər;

- Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarında seçkili vəzifələrə namizədliyi qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydə alınmış şəxslər;
- siyasi partiyalarda təşkilati-sərəncamverici və ya inzibati-təsərrüfat funksiyalarını həyata keçirən şəxslər.

Yaxın qohumları və qohumların birgə işləməsinə yol verilməməsi.

Vəzifəli şəxslərin yaxın qohumları bilavasitə onun tabeliyində və ya onun nəzarəti altında olan və ya ona birbaşa hesabat verən orqanlarda, seçkili vəzifələr və silahlı qüvvələrdə hərbi xidmət istisna olmaqla heç bir vəzifə tuta bilməzlər. Yaxın qohumların vəzifəyə seçilməsində və ya təyin edilməsində iştirak etmək və ya hər hansı formada bu prosesə təsir etmək vəzifəli şəxslərə qadağan olunur.

Vəzifəli şəxs xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar bir il ərzində hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin ümumi məbləği əlli beş manatdan yuxarı olan və ya bir neçə hədiyyəni qəbul edə bilməz.

Bu cinayətlər korrupsiya xarakterli dövlət hakimiyyəti, dövlət qulluğu mənafeyi və yerli özünüidarə orqanlarında qulluq mənafeyi əleyhinə olan cinayətlər içərisində ən ictimai təhlükəlidir. Çünki, rüşvətxorluq cinayətləri dövlət orqanlarının hakimiyyət nümayəndələrinin nüfuzuna ziyan vurur və digər cinayətlər üçün zəmin yaradır. Qüvvədə olan qanunvericilik rüşvətxorluq cinayətlərini iki müstəqil tərkibə ayırır: 1. rüşvət alma; 2. rüşvət vermə.

Rüşvət alma cinayəti üçün məsuliyyət CM-in 311-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Bu cinayətin predmeti – pul, qiymətli kağızlar və maddi xarakterli xidmətlərdir. Təcrübədə rüşvətin 2 forması məlumdur: açıq formada və pərdələnmiş formada. Açıq şəkildə bilavasitə vəzifəli şəxsin özünə verilir.

Pərdələnmiş formada isə zahiri cəhətdən qanuniləşdirilmiş şəkildə alınır. Məsələn, əvəzçiliyə görə mükafat, birdəfəlik ödənişlər və s. o vaxt rüşvət almaq hesab olunur ki, qanunsuz verilmiş olsun. Rüşvətin yaxın qohumlara, o cümlədən, ailə üzvlərinə verilməsi də bu

cinayətin tərkibini yaradır. Bu zaman vəzifəli şəxsin razılığının olub-olmaması müəyyən-ləşdirilir.

Rüşvət vermək – bu cinayət üçün məsuliyyət CM-in 312-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Vəzifəli şəxsə maddi qiymətli şeylərin heç olmasa bir hissəsinin verilməsi ilə cinayət tərkibi yaranmış olur.

Qanunda rüşvət vermə cinayətinə görə məsuliyyətdən azad etmənin əsasları göstərilmişdir. Belə əsaslardan biri - rüşvəin hədə-qorxu təsiri ilə verilməsidir. Lakin, rüşvət verən şəxs bu barədə hakimiyyət orqanlarına məlum olması ilə əlaqədar etiraf etməsi könüllü xəbər vermə hesab oluna bilməz.

Rüşvətxorluqda vasitəçilik – rüşvət verənin tapşırığı ilə rüşvətin predmetini rüşvət alan şəxsə bilavasitə çatdırmaqdır.

Bu növdən olan cinayətkar fəaliyyət zamanı şəkilçəkmə və videoçəkilişdən istifadə olunması yaxşı nəticələr verir. Bütün bunlar bizə imkan verir ki, bu cinayətlərin istintaqına müsbət təsir göstərmək üçün əldə olunmuş materialların maddi sübut kimi qiymətləndirək.

Rüşvətxorluq və korrupsiya xarakterli cinayətlərin izlərinin aşkar edilməsi və qeyd olunması çətinlik törətdiyinə görə, bu növ cinayətlərin ibtidai araşdırması özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir.

Rüşvətin predmetinin müəyyən edilməsi.

İstintaq prosesində rüşvətin predmeti ilə əlaqədar aşağıdakı spesifik məlumatlar toplanmalıdır (xarakteri, təyinatı və predmetin dəyəri, onun qrup və fərdi əlamətləri, materialı, rəngi, forması, ölçüsü, çəkisi, sayı, markası, nömrəsi, qüsurları və digər özünəməxsus xüsusiyyətləri). Rüşvətin predmeti barədə məlumatı rüşvətxorun ifadələrinə əsaslanmaqla, cinayətin törədənlərdən, onların qohum və ya xidmətçilərdən toplanılır.

Əməliyyat-axtarış işinin nəticələrindən də rüşvətin predmeti və onun əlamətləri haqqında məlumatları toplamaq mümkündür

a) İbtidai araşdırmaya başlamanın xüsusiyyətləri.

Rüşvətخورluqla əlaqədar cinayət işi başlamanın səbəbləri CPM-nin 204-206-cı maddələrində göstərilənlərdən hər hansı birinin olması ilə bağlıdır.

Məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, rüşvətخورluq cinayətlərində səbəblər əsasən, daxil olmuş məlumatlar və vətəndaşların ərizəsidir.

Təqsirini boynuna almaqla, könüllü gəlmə şəxsin törətdiyi əməllərə görə məsuliyyətin yüngülləşdirir, ancaq könüllü xəbər vermə isə məsuliyyəti yüngülləşdirən hal çərçivəsindən kənara çıxır. Belə ki, cinayət qanunvericiliyinə əsasən, rüşvətin verilməsini könüllü xəbər verən şəxs cinayət məsuliyyətindən azad olunur. Rüşvətin verilməsi rüşvətخورluğun başqa formaları ilə də sıx bağlıdır. Rüşvət verən şəxsdən eyni zamanda digər şəxslərin, o cümlədən, bu cinayətin törədilməsində – rüşvətalan və vasitəçi barədə məlumat toplamaq mümkündür.

Məlumatlar xarakterinə görə:

- ərizə
- məktub formasında
- telefonla
- şifahi şəkildə daxil ola bilər (bu halda şifahi ərizə protokolu tərtib olunur).

Rüşvətخورluq cinayətlərinin törədilməsi haqqında məlumatlar təkcə açıq formada deyil, gizli (qapalı) formada polisın əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində də daxil ola bilər.

Məhz, bu cinayətlərin izlərinin aşkar edilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodlarından istifadə etməklə, cinayətin iştirakçıları, şahidlər, cinayətkarın şəxsiyyəti barədə məlumatları toplamaq mümkündür. Bəzən, praktikada cinayət işi başlanana qədər axtarış, ekspertiza, dindirmə və digər istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini təşkil edərək, qanunvericiliyin tələblərini kobud surətdə pozmuş olurlar.

İstintaqın bu istiqamətdə aparılması aşağıdakı 3 mərhələni əhatə edir.

1. – cinayət işi başlanır, istintaq hərəkətləri və təşkilati tədbirlər planlaşdırılır, təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin tez yerinə yetirilməsini təmin edən ilkin məlumatlar möhkəmləndirilir.
2. – şübhəli şəxslərin tutulmasına, qiymətli şeylərin aşkar olunmasına, cinayətkar fəaliyyətin izlərinin müəyyən olunmasına və s. yönələn istintaq hərəkətləri keçirilir.
3. – ayrı-ayrı faktlar arasında əlaqə müəyyənləşdirilir, ziddiyyətlər aradan qaldırılır və sübutetmə sistemi yaradılır.

Müstəntiq qeyri-müəyyən məlumatlar şəraiti ilə rastlaşdıqda, istintaqın 4-cü mərhələsi də mümkündür.

1-ci mərhələdə müstəntiqin qarşısında 2 əsas vəzifə durur:

1- əldə edilmiş ilkin məlumatların bərkidilməsi

2- bu məlumatları müəyyən sistem halına salmaq

Rüşvətخورluq cinayətləri üzrə istintaqın planlaşdırılması prosesi 2 formada xarakterizə olunur:

1. planlaşdırmanın praktiki olaraq cinayət işi başlandıqdan sonra aparılması;
2. istintaqda irəli sürülən çoxsaylı fərziyyələrin olmaması ilə fərqlənir.

Kriminalistika ədəbiyyatlarına əsasən, vəzifə cinayətlərinin bu qrupuna aid işlərin istintaqının planlaşdırılması tam həcmdə cinayət işi başlandıqdan sonra aparılır.

Son vaxtlar müxtəlif amillər istintaqın planlaşdırılmasını təklif edirlər, hansı ki, hər birinin aparılma vaxtı müstəntiqin sərəncamında olan materialların sayı ilə müəyyən olunur.

V.V.Stepanov yazır ki, L.A.Marnupolskinin fikrincə, istintaqın əvvəlində alınmış materiallar öyrənilməli, şübhəli şəxslərlə işin aparılması planlaşdırılmalı, onların sorğu və alınmış məlumatları yoxlanılmalı, ilkin təqsirlilik irəli sürülməlidir.

Digər mərhələ – rüşvətin hər bir alınıb-verilməsi epizodlarının müəyyən edilməsi üzrə aparılan iş,

təqsirkarların dairəsinin müəyyən edilməsi və onların tam həmdə təqsirləndirilməsidir.

Digər mərhələ – rüşvətin hər bir alınıb-verilməsi epizodlarının müəyyən edilməsi üzrə aparılan iş, təqsirkarların dairəsinin müəyyən edilməsi və onların tam həcmdə təqsirləndirilməsidir.

Sual 3. Rüşvətxorluq və korrupsiya cinayətlərinin ibtidai araşdırılması zamanı istintaq hərəkətlərinin taktiki xüsusiyyətləri.

İlkin istintaq hərəkətləri.

Bir qayda olaraq istintaqın ilkin mərhələsində rüşvətxorluğun daha vacib sübutları toplanır ki, istintaqın sonrakı gedişatında istifadə olunsun. İlkin istintaq hərəkətlərinin seçilməsinə bir sıra faktorlar təsir edir: əldə olunan məlumatların xarakteri, ilkin materialların tamlığı, rüşvət verilibmi, yoxsa rüşvət hələlik veriləcək, ilkin məlumatların yoxlanılması həyata keçirilibmi və s. Bir sıra istintaq hərəkətləri vardır ki, onların həyata keçirilməsi müstəntiq tərəfindən məqsədəuyğundur (istintaqı ilkin mərhələsinə müvafiq olaraq):

1. ərizə verən şəxsin dindirilməsi;
2. axtarış, hansı ki, rüşvətxorluq cinayətlərində iştirak edən şəxslərlə aparılır (rüşvətxorun cinayətlərinin iştirakçıları - rüşvətalan, rüşvət verən və vasitəçi ilə əlaqədar axtarış nəinki onların yaşayış yerində çox vaxt bağ evlərində və iş yerlərində aparılır;
3. rüşvətxorun tutulması, həmçinin, onun cinayət başında (törədər-kən) yaxalanması;
4. şəxsi axtarış;
5. rüşvətin predmetinə baxış;
6. şübhəli şəxslərin dindirilməsi;
7. sənədlərə baxış və götürülməsi;
8. əmlak üzərinə həbsin qoyulması (rüşvətxorların əmlakının axtarışı);
9. şahidlərin dindirilməsi.

Ərizə verən şəxsin dindirilməsi.

Rüşvətخورluq cinayətlərində ərizə verən şəxs kimi aşağıdakılar ola bilər:

1. rüşvətverən;
2. cinayətdə iştirak etməyən şəxslər (vətəndaşlar, hansı ki, rüşvət-xorluq barədə məlumatı var);
3. rüşvət verilməsi hədə-qorxu ilə (hədələməklə) tələb olunan şəxslər (hansı ki, rüşvət verməyəne qədər bu haqda məlumat verir);
4. rüşvət təklif olunmuş vəzifəli şəxslər və s.

Rüşvət verən şəxs dindirilərkən, aşağıdakılar aydınlaşdırılır:

- rüşvət alan harada və hansı vəzifədə işləyir, əvvəlcədən rüşvət verən şəxs onu tanıyırmı?
- rüşvət verən hansı əsasla vəzifəli şəxsə müraciət etmişdir?
- vəzifəli şəxsə müraciət etməni kim məsləhət bilmişdir?
- vəzifəli şəxsin iş otağı harada yerləşir? orada kənar şəxs olubmu? kimlər otağa daxil olub, yaxud olmayıb, iş otağının quruluşu (daxili quruluşu) necədir? oraya digər yollarla necə daxil olmaq olar və onlar nə barədə danışirdilər?
- rüşvət verən, rüşvət alan şəxsin qəbuluna düşən kimi idarənin (müəssisə, təşkilat) əməkdaşları (işçiləri) ilə görüşübmü, söhbətləşiblərimi, faktiki kimlə və nə haqqında?
- rüşvət alan şəxsdən kiməsə şikayət hansı formada kimə müraciət olunub və bunun nəticələri, hansı hərəkətin edilməsindən (və ya edilməməsindən) ötrü rüşvət verilib?
- rüşvət alan şəxs nə dərəcədə rüşvətverən şəxsin maraqları təmin olunub və o, bu hərəkətləri etməkdə məqsədi nə olub?
- icra olunası hərəkətlərin nəticələri (vəzifəli şəxs hər hansı bir hərəkətin edilməsinə və ya edilməməsinə görə faydalanması və s.);
- rüşvətin predmeti nə idi, onun əlamətləri və miqdarı (ayrılıqda özünəməxsus müəyyən əlamətlər vardırmı)?
- rüşvət bağlama şəklində verilibmi və rüşvət verəndə onun hissələri qalıbmı)?

- rüşvətin alınıb-verilməsi hansı şəraitdə həyata keçirilib (yeri, vaxtı və digər şəraitləri);
- konkret olaraq rüşvət kimə verilib: rüşvət alana, vasitəçiyə, yoxsa, hər hansı bir üçüncü şəxsə);
- rüşvətin alınıb-verilməsinin üsulları;
- rüşvət alan rüşvətin az olması barədə bildiribmi və əlavə mükafatlandırma tələb edilibmi?
- rüşvətin verilməsini kim bilir və kim belə bilərdi: qohumlar, tanışlar və nə dərəcədə konkret olaraq onların bu barədə məlumatları vardırmı?
- rüşvətin verilmə barədə könüllü xəbər vermənin motivləri.

Axtarış.

Rüşvətxorluq cinayətləri üzrə ilkin istintaq hərəkətlərindən bir idə axtarışın aparılmasıdır. Axtarış – bu kateqoriya cinayət işləri üzrə sübutları aşkar etmənin ən effektiv üsuludur. Bu cinayətlər üzrə axtarışın aparılması məqsədləri:

- rüşvətin predmetinin aşkar edilməsi;
- rüşvətxorluqda iştirak edənlərin dairəsini və onların əlaqələrini özündə əks etdirən sənədləri;
- rüşvətxorluqda iştirak edənlərin biri-birilə əlaqəsinə dəlalət edən sənədlərin axtarılması;
- rüşvətin verilməsini əsaslandıran sübutları;
- rüşvətxorların müəyyən edilib tutulması və onların axtarışını asanlaşdıran məlumatların toplanması.

Bu cinayəti törədənlərin müşahidə olunması və tutulması bir neçə mərhələdən ibarətdir?

1. hazırlıq; 2. bilavasitə rüşvətin verilib-alınması olanda müşahidənin aparılması; 3. bu cinayətləri törədənlərin tutulması; 4. rüşvətxorların müşahidə və tutulması faktının prosessual qaydada sənədləşdirilməsi.

Müşahidə və tutmaya hazırlıq aşağıdakılardan ibarətdir:

1. polis əməkdaşları ilə əməliyyatda iştirak edən digər iştirakçıların arasında işgüzar əlaqənin təşkili;
2. iştirakçıların vəzifələrinin bölüşdürülməsi;
3. tutma və müşahidənin planının hazırlanması;

4. rüşvətin verilib-alınmasının harada həyata keçirilməsi və həmin yerlə tanışlıq (ehtiyac varsa);

5. fotomateriallara uyğun hava şəraiti və məsafədən asılı olaraq fotoaparət (videokameranın) hazırlanması.

Rüşvətxorların tutulmasından sonra, şəxsi axtarmanın aparılması zəruridir.

Şəxsi axtarış tutulan şəxslə və ya konkret hallardan asılı olaraq, həmin anda aparılır, ya da o, prokurorluq və ya polis orqanlarına gətirildikdən sonra aparılır:

– bütün hallarda şəxs tutulan yerdə öteri axtarış geyiminin (paltarlarının) üst-başını əllə öteri yoxlanması yolu ilə keçirilir. Bu axtarışın birinci mərhələsidir.

İkinci mərhələdə axtarış hərətərflə daha diqqətlə aparılır. Eyni zamanda, şəxsi axtarışın xarakteri onun məqsədlərindən irəli gəlir: hansı əşyalar, sənədlər və s. axtarılır.

Rüşvət alan şəxs hadisə yerində yoxlanmışdır, şəxsi axtarış zamanı ondan pul bağlaması tapılmışdır. Hansı ki, cibin dibində əl yaylığının və siqaret qutusunun altında yerləşmiş şəkildə olub, rüşvətalan özünü müdafiə etməkdən ötrü bildirmişdir ki, pulu onun cibinə təxribat etmək məqsədilə ondan xəbərsiz gizlincə qoyulub. Lakin, bu cür və digər şəxsi axtarış nəticəsinlən o, ifşa olunmuşdu.

Yazı kitabçalarından, məktublardan, sözü də kodlaşdırılmış şifrənmiş şəkildə vacib olan məlumatlar da ola bilər. Ayaqqabıların və protezlərin də diqqətlə içərsində gizli yerlər ehtiyac varsa, axtarılır.

Cinayətkarlar bəzən kiçik əşya və ya sənədlərin gizlədilməsin-dən ötrü saçlarından, əzələaltı yerlərdən istifadə edirlər. Şəxsi axtarmada onun özünü aparmasını diqqətlə izləmək lazımdır, çünki, rüşvətxoru ifşa edən əşya və sənədləri tullaya, axtarışda iştirak edən şəxslərin cibinə, hətta, onu axtaranın belə cibinə qoya bilər.

Şəxsi axtarışdan sonra, axtarılan şəxsin ətrafına da baxış keçirtmək lazımdır. Hadisə yerinə baxış bu

zaman nəinki rüşvətin verilməsi şəraiti müəyyənləşdirilir, eyni vaxtda rüşvətin verilib - alınması xarakterizə edən izlər aşkar edilərək götürülür və qeyd olunur. İstintaq üçün əsas rol oynayan hadisə yerinin müayinəsi vaxtı görülən bu cür izlər məqsədəuyğundur: əl -barmaq, ayaqqabı, geyim, izləri, əşyaların, rüşvətin predmetinin, bağlamanın (hazırlanmış) bir hissənin qalıqları.

Rüşvətxorluq cinayətini törətmiş şəxslərin ifadələrini rəsmiləşdirməklə yanaşı, həm də stenoqrafiya yazı üsulundan və səs-yazmadan da istifadə etmək lazımdır (maqnit lentinə köçürmək).

Təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi – rüşvətxorluq cinayətlərinin istintaqı zamanı digər istintaq hərəkətlərinin mürəkkəbliyi ilə seçilir. Onu da demək lazımdır ki, rüşvətalan şəxs çox hallarda yüksək təhsilə, həyat təcrübəsinə, iradəvi xarakterə malik olur.

Müstəntiq təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsinə hazırlıq zamanı aşağıdakıları araşdırmalıdır:

- təqsirləndirilən şəxsin şəxsiyyətini, xarakterini;
- təqsirləndirilən şəxsin şəxsi keyfiyyətlərini, güclü və zəif tərəflərini;
- rüşvətalan və vasitəçi, rüşvət alan və rüşvət verən şəxslərin arasındakı şəxsi əlaqələrin xarakterini müstəntiq dindirilən şəxsin, cinayətin törədilməsi şəraiti barədə məlumatları öyrənmək, topladığı sübutları nəzərə alaraq, əsas taktiki sxemi tərtib edir;
- rüşvətxorların əhatəsinin məhdud şəkildə şəxslərdən ibarət olması, onların barəsində olan hərəkətləri məlumatlara istinad etməklə mümkün hesab olunur. Ona görə də müstəntiq ayrı-ayrı şeyləri nümayiş etdirməklə fotoşəkillər, qiymətli əşyalar, hələlik rəsmi olaraq müttəhimə sübut edilməmiş və onun fəaliyyətinin gizliliyi ilə əlaqədar olması dindirmədə həlledici rol oynayır. Bu cəhəti də nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən müttəhim başqa şəxslər barədə ifadə verərkən, öz təqsirinin müəyyən hissəsini onların üzərinə qoymağa cinayətin həqiqi iştirakçılarına gizlətməyə və onların məsuliyyətini yüngülləşdirməyə çalışır. Ona görə

də müstəntiq daha dəqiq və ciddi olmalı, belə ifadələrə xüsusilə tənqidi yanaşmalıdır.

Rüşvətxorluq cinayətlərinin istintaqının sonrakı mərhələsində çox vaxt tanınma üçün tənqidmə həyata keçirilir. Əgər rüşvət verən şəxs rüşvətin verilməsini xəbər verir və boynuna alırsa, onda rüşvəti verdiyi şəxsi axırıncı müəyyən olunmalı fakt rüşvət verən şəxslə, digər iştirakçılarla görüşü və tanışlığı da ola bilər, rüşvət verən şəxs rüşvətin predmeti hesab olunan əşyaların əlamətlərinə görə də tanınmaya məruz qala bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ Ə D Ə B İ Y Y A T

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası
2. Polis haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
4. “Azərbaycan Respublikasında dövlət daktiloskopik qeydiyyatı” haqqında 22 fevral 2000-ci il tarixli qanunu.
5. Azərbaycan Respublikası “Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında” 18 noyabr 2001-ci il tarixli Qanunu.
6. Azərbaycan Respublikası 18 iyun 1999-cu il tarixli Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı mübarizə haqqında Qanunu.
7. Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında qanun. Bakı, 2004.
8. Azərbaycan Respublikasının NK-nin 31 may 2000-ci il tarixli 96 №-li Müsadirə edilmiş narkotik vasitələrin,

- psixotrop maddələrin və perekursorların məhv edilməsi qaydasının təsdiq edilməsi barədə qərarı.
9. Azərbaycan Respublikası CPM. Bakı, 2000.
  10. Kriminalistika: Ali məktəblər üçün dərslik. Prof. K.Q.Saricalinskayanın redaktəsi ilə. Bakı, 1999.
  11. Saricalinskaya K.Q., Cavadov F.M., Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. "Məhkəmə ekspertizası" dərs vəsaiti. Bakı, 2003.
  12. Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. Kriminalistika: Sxemlər, şərhlər, terminlər. Tədris-metodik vəsait. Bakı, "Qanun", 2003.
  13. Kriminalistik texnika. Bakı, 2006.
  14. Kriminalistika mühazirələr toplusu. Bakı, 2007.
  15. Müəlliflər kollektivi. Kriminalistik metodika. Dərs vəsaiti, Bakı, 2010.
  16. A.M.Mahmudov, Ə.Ə.Allahverdiyev Ş.Ş.Abdurahmanov, R.M. İsaqov. Hadisə yerinə baxış Tədris metodik vəsait. Bakı, 2009.
  17. Süleymanov C.İ., Mahmudov A.M., Abdullayev S.Ə., İbtidai istintaq mərhələsində təqşirləndirilən şəxsin dindirilməsi taktikası. Bakı, 2009.
  18. Kriminalistika. Təcrübə dərslərinin keçirilməsi üçün tədris-metodik vəsait. Bakı 2010.
  19. Səfiyeva C.İ. Məhkəmə trasoloji ekspertizaların icraatında kriminalistik əhəmiyyətli izlərdən istifadənin və onların tədqiqinin nəzəri əsasları. Bakı, 2002.
  20. Mahmudov A.M. İstintaq şəraiti və onun qiymətləndirilməsi. DİN-in Məlumat Bülleteni, № 1, Bakı, 2002.
  21. Allahverdiyev Ə.Ə. Adam öldürmə cinayətlərinin istintaqının bəzi xüsusiyyətləri. Qanun curnalı, № 1, Bakı, 2003.
  22. Allahverdiyev Ə.Ə. Hadisə yerində meyitə baxışın taktiki xüsusiyyətləri. DİN-in Məlumat Bülleteni, №3, Bakı, 2007.

23. Allahverdiyev Ə.Ə. Dələduzluq cinayətlərinin kriminalistik xarakteristikası. DİN-in Məlumat Bülleteni, № 2, Bakı , 2008
24. Abdurahmanov Ş.Ş. Quldurluq cinayətlərinin araşdırılmasında integrativ kriminalistik taktikanın tətbiqi prolemləri. Qanun curnalı № 2, Bakı, 2010.
25. Əliyev B.Ə. Terror aksiyaları ilə əlaqədar hadisə yerinə baxışın taktiki xüsusiyyətləri. Qanunçuluq № 4, Bakı, 2001.
26. Əliyev B.Ə. Terrorizmə qarşı mübarizədə İnterpolun rolu. Qanun curnalı, №11-12, Bakı, 2001.
27. Qasimov S. «İstintaq fərziyyələrinin mahiyyəti və funksiyaları», «Qanunçuluq» curnalı №12.1996.
28. M.Səlimov, P.Məmmədov, S.Məmmədov Hadisə yerinə baxış zamanı audio-videoyazı, foto və kino çəkilişlərin tətbiqi prosesində insan hüquqlarının qorunması. Bakı,2009.
29. Allahverdiyev.Ə. Azərbaycan Respublikasında kriminalistikanın inkişaf tarixi. DİN-in Məlumat Bülleteni, № 4, Bakı,2001.
30. İsaqov R.M. Kriminalistik texnika sistemində rəqəmsal fotosəkilçəkmə. DİN-in məlumat bülleteni №1. Bakı 2010.
31. Həsənov N.Ə. Yol-nəqliyyat hadisələrinin araşdırılmasında istintaq eksperimentinin rolu. DİN-in Məlumat Bülleteni, №7, Bakı , 2009.
32. Cavadov F.M., Abdullayev Y.S. Kompyuter informasiyası sahəsində cinayətlərlə mübarizə təcrübəsindən. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, №7-8, Bakı, 2000.
33. İstintaq metodikasının ümumi müddəaları. Hüquqi dövlət və qanun curnalı, №2,Bakı 2000.
34. Səfiyeva C.İ. İzlərin trasoloji tədqiqatı prosesində predmet modelləşdirmə. Məhkəmə ekspertizası və kriminalistikanın aktual problemləri, №36, Bakı 1999.

35. Saricalinskaya K.Q., İsmayılov E.M., Musayev H.Ə. Monoqrafiya. Ekspert-xəşunasların hazırlanması. Bakı, 2003.
36. Mayılov Ü., Musayev H., Hacıyev Q., İbrahimov Ə., Ələkbərov H. Məhkəmə xəşunaslıq ekspertizasına materialların hazırlanması. Metodik vəsait. Bakı,2003.
37. Şəffavlığın artırılması və korrupsiyaya qarşı mübarizədə nəzarətin rolu və əhəmiyyəti. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2008.
38. Korrupsiyaya qarşı mübarizəyə dair sənədlər toplusu . Qanun-2007.
39. Korrupsiyaya qarşı mübarizə: nəzəri və təcrübi aspektlər. Elmi-praktiki konfransın materialları. Polis Akademiyası . Bakı, 2009.
40. Şəffavlığın artırılması və korrupsiyaya qarşı Milli strategiya və həyata keçirilməsi ilə bağlı (2007-2012-ci illər) Fəaliyyət Planı. 28 iyul 2008.

Rus dilində

41. Белкин Р.С. “Криминалистика”. Учебник для вузов. Москва, 1999.
42. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Том 1, 2 и 3. М., 1997.
43. Майлис Н.П. “Судебная трасология”. Учебник. Москва,2003.
44. Вандер М.Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлении. Санкт-Петербург, 2001.
45. Коршунов В.М. Следы на место происшествия. Москва, 2001.
46. Трасология. Справочник криминалиста. Т.1. Гомеоскопия. Авт. сост. Степанов Г.Н. Бронников А.И. Волгоград, 1997.
47. Ручкин В.Н. Оружие и следы его применение. Москва, 2003.

48. Фомин А.В. Общий курс фотографии. Москва, 1987.
49. Криминалистическая техника. Учебник. Под редакцией Балашова Н.М., Парфененкова А.П. Москва, 2002.
50. Судебная фотография. Под. ред. А.В. Дупова. Минск, 1978.
51. Осмотр места происшествия. Справочник следователя. Москва, 1982.
52. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел. Под. ред. Т.В.Аверьяновой и Статкуса. Москва, 2003.
53. Подшибдкин А.С. Холодное оружие. Москва, 2002.
54. Белкин Р.С. Криминалистика. Учебный словарь-справочник. Москва, 1999.
55. Возгрин И.А., Степанов А.А. Криминалистика. Основы методики и дидактики курса. Санкт-Петербург, 2002.
56. Портретная экспертиза. Под. ред. Б.П.Смагоринского. Волгоград, 1997.
57. Фиктова О.Н. Справочник эксперта-криминалиста. Москва, 2001.
58. Корниенко Н.А. Следы человека в криминалистике. Санкт-Петербург, 2001.
59. Моисеева Т.Ф. Комплексное криминалистическое исследование. Потопировых следов человека. М., 2000.
60. Общетеоретические вопросы криминалистики. Санкт-Петербург, 2000.
61. Бельков А.А. Взрывчатые вещества и взрывные устройства Москва, 2003.
62. Руководство для следователей. Под редакцией. Селиванова Н.А. и Снеткова В.А. Москва, 1998.
63. Криминалистика. Учебник. Под.ред. А.Г.Филипова. Москва, 1998.
64. Криминалистика. Под.ред. доктора юридических наук. Профессора Д.И.Сулейманова. Баку, 2000.

65. Криминалистика: Учебник. /Под. Ред. В.А.Образцова. Москва,1995.
66. Криминалистика: Учебник для вузов. /Под. Ред. А.Ф.Волынского, А.А.Запотова. Волгоград, 1994.
67. Зинин А.М. Внешности человека в криминалистике. Учебное пособие. Москва,1995.
68. Зинин А.М. и др. Особенности портретной криминалистической идентификации с использованием видеоизображений: Методические рекомендации. Москва,1994.
69. Криминалистика: учебник для вузов. Под. ред. Р.С.Белкина, В.Г. Коломацкого. И.М.Лузкина. Москва,1995.
70. Криминалистика. Учебник. Под. Ред. И.П.Яблокова, Москва,1996.
71. Криминалистика: Учебник. Под. Ред. В.А.Образцова. Москва,1995.
72. Русаков М.Н. Следы преступления. Омск, 1988.
73. Криминалистика.учебник под редакцией заслуженного деятеля науки РФ профессора А.И.Бастыркина издательства «Дело»,Москва 2001.
74. «Следы человека в криминалистике» Санкт-Петербург Москва-Харков-Минск, 2001.
75. Руководство по криминалистической технике, юридическая литература,Москва, 1975.
76. Сова Ф.П «Следы шин автотранспортных средств и их использование в розыскной и следственной практике» Москва, 1978.
77. Салтевский М.В. «Следы человека и приемы их для получения информации о преступление и обстоятельства преступления» Киев-1983.
78. Дубровская Л.П., Лузгин И.М. «Планирование расследования» Москва, 1972.
79. Бедняков Д.И «Непроцессуальная информация и расследование преступлений» Москва,1991.

80. Сидоров В.И. «Начальный этап расследования. Организация. Взаимодействие. Тактика» Москва, 1992.
81. Махов В.Н. «Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений» Москва, 2000.
82. Оркин А.Н. «Использование специальных познаний при расследовании пожаров» Хабаровск .1988.
83. Справочник следователя. Практическое пособие. Москва. 1997.
84. Руководство для следователей. 1 часть. Москва,1981.
85. Галкин И.С., Косетков В.С. «Процессуальное положение подозреваемого» Москва 1977.
86. Григорев В.И. «Задержание подозреваемого органами внутренних дел» Ташкент 1987.
87. А.Р.Ратинов. «Судебная психология». Москва, 1967.
88. Дулов А.В. «Судебная психология». Минск, 1975.
89. Сулейманов Д и другие. «Тактика допроса обвиняемого в конфликтных ситуациях». Баку, 1993.
90. Леви А.А., Селиванов Н.А. «Получение и проверка
91. показаний следователем» Москва ,1987
92. Пантелейев И.Ф., Селиванов Н.А. Москва, 1993.
93. Селиванов Н.А. Руководство для следователей. Москва, 1998.
94. Аверянова Т.В., Р.С.Белкин "Криминалистика". Москва, 2000.
95. Крикунов А.Е., Майевский А.Ф. "Тактика и психологические основы предъявления лица для опазнания. Киев, 1977.